

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

เรื่อง “อนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงใต้ทะเลเชื่อมสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ”

งานวิจัยภายใต้โครงการ การท่องเที่ยวเกี่ยวกับการพัฒนาเศรษฐกิจ:
แนวคิดสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจกับปัญหาการพัฒนาในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงตอนบน

โดย

ศาสตราจารย์ ดร.ยศ สันตสมบัติ

มกราคม 2553

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

เรื่อง “อนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงใต้ชะเง้องสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ”

งานวิจัยภายใต้โครงการ การท่องเที่ยวเกี่ยวกับการพัฒนาเศรษฐกิจ:
แนวคิดสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจกับปัญหาการพัฒนาในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงตอนบน

โดย

ศาสตราจารย์ ดร.ยศ สันตสมบัติ

ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

(ความเห็นในรายงานนี้เป็นของผู้วิจัย สกว. ไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยเสมอไป)

คำขอบคุณ

นับแต่ช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา โลกเผชิญหน้ากับปัญหาที่มีลักษณะข้ามชาติ มากยิ่งขึ้นเรื่อยๆ ไม่ว่าจะเป็นปัญหาความขัดแย้งในตะวันออกกลาง ปัญหาการก่อการร้าย ปัญหาสภาพแวดล้อม และปัญหาวิกฤตเศรษฐกิจที่ส่งผลกระทบเป็นลูกโซ่ไปยังประเทศต่างๆทั่วโลก ชุมชน จินตนาการแบบเดิม คือ รัฐบาล ถูกมองว่าไม่มีศักยภาพเพียงพอสำหรับการจัดการกับปัญหาเหล่านี้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ องค์การระหว่างประเทศหลากหลายรูปแบบ ไม่ว่าจะเป็นองค์กรด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรม การศึกษาหรือสิ่งแวดล้อมต่างพยายามผลักดันให้เกิดการรวมตัวกันของชุมชนที่มีขนาดใหญ่กว่า รัฐบาล เพื่อสร้างให้เกิดความร่วมมือกันในระดับอนุภูมิภาค ภูมิภาคและระดับโลก

อนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง (GMS) ก่อกำเนิดขึ้นจากการผลักดันขององค์การระหว่างประเทศ โดยเฉพาะธนาคารเพื่อการพัฒนาเอเชีย (ADB) บนพื้นฐานของการสร้างความร่วมมือทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศที่มีความแนบชิดในทางภูมิศาสตร์ เพื่อกระตุ้นให้เกิดความเชื่อมโยง (Connectivity) การสร้างชุมชน (Community) และเพิ่มประสิทธิภาพในการแข่งขัน (Competitiveness) ระหว่างประเทศใน GMS อันประกอบไปด้วยจีนตอนใต้ พม่า ลาว ไทย กัมพูชาและเวียดนาม โครงการสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างความร่วมมือใน GMS โดยเน้นความเชื่อมโยงและความร่วมมือระหว่างประเทศต่างๆ 4 ประเทศ ในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงตอนบน ได้แก่ จีนตอนใต้ พม่า ลาว และไทย เพื่อสร้างความร่วมมือทางการค้าและการลงทุนในระดับอนุภูมิภาค และการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเพื่อรองรับการขยายตัวของการผลิตภาคอุตสาหกรรมและการเกษตร ในช่วงกว่าทศวรรษที่ผ่านมา โครงการความร่วมมือดังกล่าวได้สร้างให้เกิดการพัฒนาสาธารณูปโภคพื้นฐานต่างๆ มากมาย เช่น ถนน ไฟฟ้า สะพาน การคมนาคมขนส่งที่สะดวกรวดเร็วยิ่งขึ้น ทำให้เกิดการขยายการลงทุน การค้า และการท่องเที่ยวในลุ่มน้ำโขงตอนบนอย่างรวดเร็ว ประชาชนในอนุภูมิภาคนี้สามารถเข้าถึงบริการสาธารณสุข การศึกษา และตลาดได้อย่างสะดวก รวดเร็วมากขึ้น สามารถอพยพเคลื่อนย้ายไปหางานทำนอกพื้นที่ได้ตามใจปรารถนา

แต่ในขณะเดียวกัน การขยายความร่วมมือทางเศรษฐกิจ การเพิ่มการลงทุน การค้าเสรีและความเชื่อมโยงในอนุภูมิภาคเกิดขึ้นบนพื้นฐานของระดับการพัฒนาที่ไม่เท่าเทียมตั้งแต่ต้น และยิ่งนานวันเข้า การพัฒนามีลักษณะที่ไม่เท่าเทียมมากขึ้น ส่งผลให้ประเทศที่ยากจนกว่าต้องเป็นฝ่ายพึ่งพิงประเทศที่มีฐานะทางเศรษฐกิจแข็งแกร่งกว่า ประเทศที่ยากจนโดยเฉพาะลาวและพม่ากลายเป็นเพียงแหล่งวัตถุดิบและ

ทางผ่านของสินค้า ในขณะที่ทรัพยากรธรรมชาติและแรงงานจากประเทศเหล่านี้กลายเป็นสินค้าราคาถูกเพื่อตอบสนองการขยายตัวทางเศรษฐกิจการค้าของเพื่อนบ้าน คนจน ไม่ว่าจะเป็นเกษตรกร ผู้หญิงชาติพันธุ์ คนป่วย ผู้อพยพลี้ภัย แรงงานข้ามชาติ ถูกเบียดขับให้กลายเป็นชนชายขอบที่ไร้เสียง ไร้สิทธิและไร้ช่องทางในการเข้าถึงทรัพยากรที่พวกเขาและเธอเคยเป็นเจ้าของมาก่อน

หนังสือเล่มนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเรื่อง “แนวคิดสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจกับการพัฒนาอย่างยั่งยืนในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง” ซึ่งได้รับการสนับสนุนโดยทุนส่งเสริมกลุ่มวิจัยหรือทุนเมธีวิจัยอาวุโส และโครงการวิจัยเรื่อง “การท่องเที่ยวกับการพัฒนาเศรษฐกิจ: แนวคิดสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจกับปัญหาการพัฒนาในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง” ซึ่งได้รับการสนับสนุนโดยทุนฝ่ายนโยบายชาติและความสัมพันธ์ข้ามชาติ (ฝ่าย 1) สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) หนังสือเล่มนี้เปรียบเสมือนกับบทนำของโครงการวิจัยทั้งสองชุดนี้ และมีจุดมุ่งหมายเพื่อนำเสนอการสังเคราะห์ภาพรวมและข้อค้นพบจากโครงการวิจัยซึ่งทำการศึกษาวิจัยประเด็นปัญหาการพัฒนาในหลากหลายพื้นที่ บริเวณชายแดนไทย-ลาว และไทย-พม่า และในแขวงต่างๆของลาว หนังสือเล่มนี้จึงไม่อาจอ่านได้โดยแยกส่วนจากรายงานวิจัยอีก 8 เล่ม คือ

1. “ทุนนิยมชายแดน นิคมเกษตรกรรม และการล่มสลายของสังคมเกษตรกรรมในภาคใต้ของลาว”
อ.ดร.ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี
2. “การพัฒนาในสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ: จากมาร์กซิสต์ถึงเสรีนิยมใหม่และการสร้างชนบทลาวในโลกสมัยใหม่”
รศ.ดร.จามะรี เชียงทอง
3. “เศรษฐศาสตร์การเมืองระหว่างประเทศ: โครงการความร่วมมืออนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง”
อ.ดร.ร่มเย็น โกไศยกานนท์
4. “การท่องเที่ยวกับการพัฒนา :มองผ่านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในหลวงพระบาง สปป.ลาว”
ผศ.ดร.ชูศักดิ์ วิทยากัศ
5. “ผู้หญิงชาติพันธุ์ชายขอบ การค้าบริการทางเพศ และระบอบความฝันของนักทุนนิยม ‘ความร่วมมือ’ ที่ไม่ปรากฏ บทพินิจผ่านโครงการสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ” อ.ศิริจินดา ทองจินดา
6. “ในความทุกข์ทนข้ามพรมแดน: กรณีศึกษาผู้ติดเชื้อเอชไอวีบริเวณชายแดนไทย-ลาว”
อ.ดร.อรัญญา ศิริผล และดร.เสถียร ฉันทะ
7. “การพัฒนาระดับภูมิภาคและการเดินทาง/เคลื่อนที่ ของชาวลี้เมืองของ รัฐฉาน ประเทศพม่า”
อ.ดร.วสันต์ ปัญญาแก้ว และ
8. *ดนตรีของเรือนใจ* การก่อร่างสถานที่ของผู้เยาว์กะเหรี่ยงใน “พื้นที่พักพิงชั่วคราว” อ.ดร.เดชา ตั้งสีฟ้า

รายละเอียดเกี่ยวกับประเด็นและข้อค้นพบที่น่าสนใจในหนังสือเล่มนี้ สามารถหาได้จากหนังสือทั้ง
แปลเล่มดังกล่าวข้างต้น

โครงการวิจัยชิ้นนี้คงไม่อาจสำเร็จลุล่วงลงได้ หากปราศจากความช่วยเหลือจากกัลยาณมิตรมากมายหลายท่าน ผู้วิจัยขอขอบพระคุณ ศ.ดร. ปิยะวัติ บุญ-หลง ศ.ดร.วิชัย บุญแสง และ รศ. ดร. ศิริพร วัชชวัลคุ จากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยที่กรุณาให้การสนับสนุนโครงการวิจัยนี้ ขอขอบคุณนักวิจัยทุกท่านในโครงการที่ได้เสียสละเวลาและความเหนื่อยยาก ในการทำงานภาคสนามในประเด็นที่ค่อนข้างใหม่ และยากในการเก็บและสังเคราะห์ข้อมูลจนกลายเป็นรายงานวิจัยออกมาได้อย่างดีเยี่ยม ผู้วิจัยขอขอบคุณเจ้าหน้าที่ของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ทั้งในส่วนกองฝ่ายวิชาการและฝ่าย 1 โดยเฉพาะ คุณพรพิมล กิตติมศักดิ์ คุณปัทมากร คติธรรมนิคย์ คุณรุ่งนภา ถักนาพรวิสิฐ ตลอดจน คุณพลาวรรณ ศรีศฤงคาร ที่ได้มีส่วนช่วยอย่างสำคัญให้การบริหารจัดการโครงการวิจัยดำเนินไปอย่างราบรื่น ผู้วิจัยขอขอบคุณครูบาอาจารย์และกัลยาณมิตรหลายท่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ศ.ดร. อานันท์ กาญจนพันธุ์ ศ.ดร.ผาสุก พงษ์ไพจิตร อ.ฉลาดชาย รมิตานนท์ รศ.ดร.กนกศักดิ์ แก้วเทพ อ.สุริยา สมุทรคุปต์ รศ.ดร.เบญจพรรณ เอกะสิงห์ ผศ.ดร.ไชยันต์ รัชชกุล รศ.ดร.อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ รศ.ดร.เสกสรรค์ ยงวนิชย์ รศ.ดร.ชนสวรรค์ เจริญเมือง รศ.ดร.พัฒนา กิตติอาษา ผศ.ดร.สุชาดา ทวีสิทธิ์ ผศ.ชูสิทธิ์ ชูชาติ ดร. นพ.โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ อ.ดร.สายพิน สุพุทธมงคล อ.ดร.รัตนา โตสกุล Dr.Olivier Evrard อ.ดร.ยุกติ มุกดาวิจิตร อ.ดร. มาลี สิทธิเกรียงไกร อ.ดร.วราภรณ์ แซ่มสนิท และคุณนิวัตร สุวรรณพัฒนา ที่ได้กรุณาให้แง่คิดและข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์ต่อโครงการวิจัยนี้ ท่านเหล่านี้สมควรจะได้รับความคิดความชอบ ในขณะที่ความผิดพลาดทั้งสิ้นทั้งปวงที่อาจมีอยู่นั้น ผู้วิจัยขอน้อมรับไว้เพียงลำพังเพื่อแก้ไขในโอกาสหน้า

ยศ สันตสมบัติ

มกราคม 2553

Abstract

Over the past decades, the Economic Quadrangle concept proposed by the Asian Development Bank with its emphases on regional cooperation, the extension of free trade, investment, infrastructural development, and tourism has swept through the Greater Mekong Subregion, affecting natural resource management system, land use, agricultural decision-making processes. This project aims at a better understanding of transnational development and their impact on changing ecosystems and the lives and livelihoods of marginal communities in the Mekong region. The focus is on the impact of changing ecosystems on local economies, life-styles, and cultural practices. This research project is an attempt to give a critical examination of these dramatic changes and how they are related to sustainable development of the region. Two central issues underlie our approach to the changing subregion: (1) the forces of transnational enclosure that are changing the rural landscape and marginalizing rural communities and (2) the increasing commoditization of resources and labor in the process of agrarian transformation taking place in the GMS.

ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา แนวคิดสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจที่นำเสนอโดยธนาคารเพื่อการพัฒนาแห่งเอเชีย มีจุดเน้นที่การสร้างความร่วมมือในภูมิภาค การขยายตัวของการค้าเสรี การลงทุน การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและการท่องเที่ยว แนวคิดนี้ได้สร้างผลกระทบมากมายในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ การใช้ที่ดินและการตัดสินใจทางด้านการเกษตรกรรม โครงการวิจัยนี้มุ่งนำเสนอความเข้าใจในการพัฒนาระดับข้ามชาติ และผลกระทบของการพัฒนานี้ต่อการปรับเปลี่ยนระบบนิเวศ วิถีชีวิตและการทำมาหากินของผู้คนในชุมชนชายขอบของภูมิภาคนี้ งานวิจัยนี้เป็นความพยายามที่จะสร้างมุมมองเชิงวิพากษ์ต่อการเปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะจากแง่มุมของการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยเลือกเน้นมุมมองสำคัญในสองประเด็น คือ (1)พลังของการปิดล้อมข้ามชาติที่กำลังปรับเปลี่ยนภูมิทัศน์ของชนบทและชุมชนชายขอบ และ (2) กระบวนการกลายเป็นสินค้าของทรัพยากรธรรมชาติและแรงงานที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง

Keywords: Economic Quadrangle, marginality, development, transnational enclosure, commoditization

อนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงได้ชะง่อนมือให้ลุ่มเศรษฐกิจ

ยศ สันตสมบัติ

บทคัดย่อ

ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา แนวคิดสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจที่นำเสนอโดยธนาคารเพื่อการพัฒนาแห่งเอเชีย มีจุดเน้นที่การสร้างความร่วมมือในภูมิภาค การขยายตัวของการค้าเสรี การลงทุน การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและการท่องเที่ยว แนวคิดนี้ได้สร้างผลกระทบมากมายในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ การใช้ที่ดินและการตัดสินใจทางด้านเกษตรกรรม โครงการวิจัยนี้มุ่งนำเสนอความเข้าใจในการพัฒนาระดับข้ามชาติ และผลกระทบของการพัฒนานี้ต่อการปรับเปลี่ยนระบบนิเวศ วิถีชีวิตและการทำมาหากินของผู้คนในชุมชนชายขอบของภูมิภาคนี้ งานวิจัยนี้เป็นความพยายามที่จะสร้างมุมมองเชิงวิพากษ์ต่อการเปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะจากแง่มุมของการพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยเลือกเน้นมุมมองสำคัญในสองประเด็น คือ (1)พลังของการปิดล้อมข้ามชาติที่กำลังปรับเปลี่ยนภูมิทัศน์ของชนบทและชุมชนชายขอบ และ (2) กระบวนการกลายเป็นสินค้าของทรัพยากรธรรมชาติและแรงงานที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง

Abstract

Over the past decades, the Economic Quadrangle concept proposed by the Asian Development Bank with its emphases on regional cooperation, the extension of free trade, investment, infrastructural development, and tourism has swept through the Greater Mekong Subregion, affecting natural resource management system, land use, agricultural decision-making processes. This project aims at a better understanding of transnational development and their impact on changing ecosystems and the lives and livelihoods of marginal communities in the Mekong region. The focus is on the impact of changing ecosystems on local economies, life-styles, and cultural practices. This research project is an attempt to give a critical examination of these dramatic changes and how they are related to sustainable development of the region. Two central issues underlie our approach to the changing subregion: (1) the forces of transnational enclosure that are changing the rural landscape and marginalizing rural communities and (2) the increasing commoditization of resources and labor in the process of agrarian transformation taking place in the GMS.

สารบัญ

คำขอบคุณ

บทนำ อนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงในบริบทของภูมิภาคศึกษา

บทที่ 1 ลวกับผลกระทบจากการพัฒนาสู่ความทันสมัย

บทที่ 2 ชายแดนไทย-พม่า: การกักขังและการเคลื่อนย้ายของชนกลุ่มน้อย

บทที่ 3 ความทันสมัย ไตรภาคีแห่งพลังการปิดล้อม กับมายาคติของการพัฒนา

บทนำ

อนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงในบริบทของภูมิภาคศึกษา

ภูมิภาคศึกษา (regional studies) เป็นผลผลิตของลัทธิอาณานิคม องค์ความรู้ทางด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ การเมือง เกี่ยวกับประเทศเมืองขึ้นในภูมิภาคต่างๆถูกสร้างและสั่งสมขึ้นโดยประเทศมหาอำนาจเพื่อเพิ่มศักยภาพและประสิทธิภาพในการบริหารจัดการ และลดความขัดแย้งจากการตัดวงจรทรัพยากรและแรงงานจากเมืองขึ้นมาหล่อเลี้ยงความเจริญเติบโตของมหาอำนาจเจ้าอาณานิคม ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ภูมิภาคศึกษายังคงจำเริญรุ่งเรืองขึ้นภายใต้บริบทของสงครามเย็นและการต่อต้านคอมมิวนิสต์ของค่ายโลกเสรีอันมีสหรัฐอเมริกาและอังกฤษเป็นผู้นำ มหาวิทยาลัยชั้นนำของโลกตะวันตกจัดตั้งศูนย์ภูมิภาคศึกษาขึ้นเพื่อผลิตนักวิชาการไปทำหน้าที่เป็นครูอาจารย์ ผู้ช่วยทูตวัฒนธรรม (cultural attaché) ตลอดจน นักวิจัย นักสื่อสารมวลชน และผู้เชี่ยวชาญประจำองค์กรระหว่างประเทศ เป็นต้น

แม้ว่าความเชื่อมโยงระหว่างแนวทางการเมืองของสหรัฐอเมริกากับภูมิภาคศึกษา จะคลาญมนต์ขลังลงไปในช่วงหลังสงครามเย็นเมื่อสหภาพโซเวียตล่มสลายลง กำแพงเบอร์ลินถูกทุบทำลาย และสหรัฐฯพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศกับจีนอย่างแน่นแฟ้น ในขณะเดียวกัน ภูมิภาคศึกษาแบบเก่าเริ่มถูกท้าทายวิพากษ์วิจารณ์จากแนวคิดใหม่ เช่น Orientalism (Said 1979) ทฤษฎีหลังอาณานิคม (Post-Colonialism) และทฤษฎีโลกาภิวัตน์ (Appadurai 2001) ส่งผลให้เกิดการปรับเปลี่ยนญาณวิทยาของการศึกษาทางสังคมศาสตร์จากการจัดองค์ความรู้บนพื้นฐานของพื้นที่ มาเป็นการสร้างองค์ความรู้บนพื้นฐานของการตั้งคำถามต่อปัญหาที่เกิดขึ้นจริง ในบริบทเช่นนี้ เราจึงไม่อาจมองลุ่มน้ำโขงในแง่ของภูมิภาคศึกษาแบบเดิม ซึ่งเน้นขอบเขต ดินแดน และพื้นที่อย่างแน่นอนตายตัว และมุ่งศึกษาคุณลักษณะทางวัฒนธรรมอย่างจำเพาะเจาะจงได้อีกต่อไป แต่เราต้องนิยามความหมายของพื้นที่หรือภูมิภาคบนพื้นฐานของ กระบวนการทางสังคม ที่ทรงอิทธิพลหรือมีนัยสำคัญต่อการกำหนดความเป็นไปของภูมิภาค กระบวนการทางสังคมที่สำคัญสำหรับอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงในปัจจุบันมีอยู่อย่างน้อยสามประการด้วยกันคือ

ประการแรก หลากหลายประเทศในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงเวลานี้เป็นสังคมเปลี่ยนผ่าน (transitional societies) นั่นคือเกิดกระบวนการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วทั้งทางด้านเศรษฐกิจการเมืองและวัฒนธรรม กระบวนการทางสังคมที่สำคัญท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วเหล่านี้ คือ ระบบการจัดการ

ทรัพยากรที่มีลักษณะรวมศูนย์อำนาจมากขึ้นเรื่อยๆ เกิดการ “ปิดล้อม” ชุมชน (ยศและคณะ 2552) เพื่อแย่งชิงตัดวงจรทรัพยากรมากขึ้นเรื่อยๆ ทั้งในแง่ของการสร้างเขื่อน เหมืองแร่ และไร่นาขนาดใหญ่เพื่อปลูกพืชพาณิชย์ เช่น ยาง อ้อย ข้าวโพด เป็นต้น

ประการที่สอง เกิดความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชนชาวยกขบซึ่งถูกรุกไล่ออกจากที่ดินและบ้านของตน เพื่อเปิดทางให้ทุนป่าไหลเข้ามาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่เคยเป็นของคนระดับล่างมาก่อน มีการจัดทำโครงการเคลื่อนย้ายผู้คนออกจากผืนป่าเพื่อลดผลกระทบจากการทำไร่ย้ายที่ (shifting cultivation) ดังเช่นกระบวนการอพยพโยกย้ายผู้คนจากที่สูงให้มาตั้งรกรากอย่างถาวรในพื้นที่ราบ (sedentarization process) ในลาว กัมพูชาและเวียดนาม เป็นต้น กระบวนการดังกล่าวเกิดขึ้นและดำเนินไปพร้อมกับการขยายอำนาจรัฐเข้าสู่พื้นที่ชายขอบ (territorialization) และกระบวนการปิดล้อมประชาชนจากสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร จนทำให้เกิดชุมชนข้างถนนมากมายในลาวตอนเหนือ อย่างไรก็ตาม ท่ามกลางกระบวนการดังกล่าว ผู้คนมากมายหลายกลุ่มกลับไม่ยอมถูกจัดวาง แต่เคลื่อนย้ายตนเองเพื่อหลีกเลี่ยงจากการกดบังคับ จนในบางสถานการณ์ต้องกลายเป็นผู้ลี้ภัยในค่ายผู้อพยพ ดังเช่นชาวกะเหรี่ยงและไทใหญ่ที่ดันดันอพยพเข้ามาอยู่ตามพื้นที่ชายแดนไทย-พม่า หรือชาวลื้อที่ต้องเคลื่อนย้ายตนเองจากเมืองของมาตุภูมิในฝั่งไทยเพื่อหลบเลี่ยงแรงกดดันจากรัฐบาลหรือเพื่อแสวงหาโอกาสทางเศรษฐกิจที่ดีกว่า

ประการที่สาม การตื่นขึ้นจากหลับใหลของเงินจนกลายเป็นเศรษฐกิจที่ขยายตัวเติบโตอย่างรวดเร็วได้กระตุ้นให้เกิดการตื่นตัวของอุษาคเนย์ศึกษาขึ้นอีกวาระหนึ่ง โดยให้ความสนใจกับสัมพันธ์ภาพระหว่างเงินกับอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงในฐานะเป็นแหล่งวัตถุดิบ ไฟฟ้าและเชื้อเพลิงราคาถูกใกล้บ้าน รวมทั้งการเป็นตลาดขนาดใหญ่เพื่อรองรับการเติบโตใหญ่ของอุตสาหกรรมเงิน การเรืองอำนาจขึ้นของเงินในฐานะเป็นเศรษฐกิจอันดับสามของโลก ทำให้เงินถูกจับตามองในฐานะของศูนย์อำนาจใหม่ของโลก ทั้งในด้านของเศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรม เงินกำลังมีบทบาทสำคัญในกระบวนการนิยามความหมายของโลกาภิวัตน์ และความทันสมัยทางเลือก (alternative modernities) ที่นอกเหนือไปจากความทันสมัยแบบตะวันตก และทุนนิยมยึดหยุ่น ซึ่งมาพร้อมกับรัฐที่เข้มแข็ง (Ong and Nonini 1997)

ศตวรรษที่ 21 ได้รับการขนานนามว่า ศตวรรษแห่งเอเชีย (Asian Century) โดยมีจีนและพันธมิตรจีน (Ong 2004) เป็นแกนนำ รัฐบาลจีนได้ประสบความสำเร็จครั้งสำคัญเมื่อสามารถปรับเปลี่ยนแนวทางการวิเคราะห์เชิงชนชั้นของทฤษฎีมาร์กซิสต์แบบเก่า มาสู่การสร้างวาทกรรมว่าด้วย “ความเป็นจีนไร้พรมแดน” (deterritorialized Chineseness) การปรับเปลี่ยนเชิงวาทกรรมในลักษณะเช่นนี้ส่งผลให้ “วัฒนธรรมจีน” หวนกลับสู่ยุคเฟื่องฟูอีกวาระหนึ่งในกลุ่มคนจีนโพ้นทะเล พร้อมๆกับการหลั่งไหลของทุนเข้าไปในบ้าน

เกิดเมื่อนอนของบรรพบุรุษ และในเวลาต่อมา เมื่อจีนมีความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว เรา ก็เริ่มมองเห็นการอพยพของชาวจีนพลัดถิ่นรุ่นใหม่เข้าสู่ภูมิภาคต่างๆ เช่น แอฟริกา ลาตินอเมริกา และ ออสเตรเลีย ในฐานะกรรมกรก่อสร้าง พ่อค้ารายย่อย หรือผู้เชี่ยวชาญด้านต่างๆในโครงการลงทุนของจีนใน ประเทศเหล่านั้น

แม้ว่าแนวคิดเรื่องโลกไร้พรมแดน จะเตือนให้เราตระหนักถึงการลดทอนอิทธิพลอำนาจของชาติ ในกระแสทุนนิยม แต่การผงาดขึ้นของจีนในช่วงหลังสงครามเย็นกลับทำให้เรามีโอกาสปฏิเสธการหวงคืนผู้ อำนาจและนัยสำคัญของชาติและกระแสชาตินิยมได้ในระดับหนึ่ง โดยเฉพาะในกระแสของการสร้างและ เชิดชู “วัฒนธรรมความเป็นจีน” ซึ่งกลายมาเป็นพื้นฐานส่วนหนึ่งของการสร้างเครือข่ายการค้าระหว่างจีน แผ่นดินใหญ่กับจีนโพ้นทะเล อันประกอบสร้างเป็น “พันธมิตรจีน” (Ong 2004) หรือเครือข่ายความสัมพันธ์ ทางเศรษฐกิจและการค้า (ซึ่ง Lever-Tracy, Ip, and Tracy (1996) เรียกว่า An Emerging Economic Synergy) ระหว่างจีนแผ่นดินใหญ่ กับคนจีนในฮ่องกง สิงคโปร์ มาเลเซีย มาเก๊า ไต้หวัน ไทย สหรัฐฯ ยุโรป และจีน โพ้นทะเลในทุกซอกมุมของโลก ในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา พันมิตรจีนและวัฒนธรรมความเป็นจีน กลายเป็นตัวแปรสำคัญส่วนหนึ่งที่ส่งผลให้เกิดการลงทุนในจีนเพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ การเน้นความเป็น จีนในแง่ของกระแสชาตินิยมเชิงวัฒนธรรม ผสมกับค่าจ้างแรงงานราคาถูกและอำนาจรัฐที่เข้มแข็งคอย อำนาจความสะดวกให้แก่การลงทุนชาวจีนโพ้นทะเลที่หวนกลับมาลงทุนในปิตุภูมิอีกครั้งหนึ่ง ทำให้ระบบ การผลิตอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออกและการค้าระหว่างจีนกับประเทศต่างๆเจริญเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว ใน ช่วงทศวรรษที่ผ่านมา จีนเขยิบตนเองจากประเทศผู้รับการลงทุนมาเป็นผู้ลงทุนรายใหญ่ในหลายภูมิภาคของ โลก พ่อค้าและนักธุรกิจชาวจีนเริ่มหลั่งไหลออกสู่ทุกภูมิภาคของโลก ชาวจีนโพ้นทะเลรุ่นใหม่เหล่านี้ เจริญเติบโตขึ้นพร้อมกับการขยายตัวของสื่อจีนที่ทำหน้าที่สร้างภาพตัวแทนแห่งจินตนาการใหม่ของ “ชาว เอเชียยุคใหม่” และพันธกิจของจีนในการสร้างอารยธรรม (Civilizing mission) ที่เริ่มแพร่กระจายออกไปทั่ว โลก รวมทั้งในออสเตรเลียและอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง

สัมพันธภาพระหว่างจีนกับอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงในปัจจุบัน

ประวัติศาสตร์ของอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงได้สอนเราว่า ความสัมพันธ์ระหว่างภูมิภาคนี้อาจเปลี่ยนแปลงได้ภายในช่วงเวลาข้ามคืน การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ครั้งใหญ่เกิดขึ้นเมื่อสหรัฐฯพัฒนาความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการกับจีนในปี 1972 ส่งผลให้ประเทศภาคีของสหรัฐฯในอาเซียน เช่น ไทย มาเลเซีย

และฟิลิปปินส์ ต้องเปลี่ยนแปลงนโยบายและทำที่ต่อจีนตามอย่างรวดเร็ว ด้วยการเร่งพัฒนาสัมพันธภาพทางการทูตกับจีน จากนั้นเพียงไม่กี่ปี เมื่อเติ้งเสี่ยวผิงขึ้นครองอำนาจในปี 1978 และเริ่มดำเนินนโยบายเปิดประเทศผลักดันการค้ากับอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง ช่วงเวลานั้นเอง การปลดปล่อยกัมพูชาจากฝืนร้ายของเขมรแดง และการคงกองกำลังเวียดนามไว้ในกัมพูชาตั้งแต่ปี 1979 ถึงปี 1989 ทำให้จีนสามารถขยายอิทธิพลในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงได้อย่างง่ายดาย ด้วยการพัฒนาความสัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้นกับประเทศในอินโดจีนท่ามกลางการสนับสนุนอย่างแข็งขันจากสหรัฐฯ ซึ่งกำลังวิตกกังวลกับอิทธิพลของโซเวียตในภูมิภาคนี้ บริบทของการเมืองระหว่างประเทศเช่นนี้เอง ส่งผลให้จีนประสบความสำเร็จในการพัฒนานโยบายต่างประเทศได้อย่างรวดเร็ว โดยไม่จำเป็นต้องใช้กำลังทหารแม้แต่หน่วย

ในขณะเดียวกัน นับเนื่องแต่ทศวรรษที่ 1990 เป็นต้นมา ประชาคมอาเซียนได้ดำเนินนโยบาย “พัฒนาความสัมพันธ์อย่างสร้างสรรค์” (constructive engagement) และการถ่วงดุลย์อำนาจอิทธิพลของมหาอำนาจต่างๆ ในภูมิภาค นโยบายเช่นนี้ เปิดโอกาสให้จีนพัฒนาความสัมพันธ์ทางการทูต และการค้ากับประเทศต่างๆ ในอาเซียนได้อย่างรวดเร็ว นับเนื่องแต่ปี 1991 เป็นต้นมา วิกฤติเศรษฐกิจจากโรคต้มยำกุ้งในปี 1997 ส่งผลให้จีนสามารถรุกใหญ่ทางการทูตและการค้าในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงได้สำเร็จอย่างรวดเร็วยิ่งขึ้นเมื่อสหรัฐฯ ไม่ได้แสดงบทบาทสำคัญในการกอบกู้อนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงให้รอดพ้นจากวิกฤติเศรษฐกิจในครั้งนั้น แต่จีนกลับแสดงจุดยืนอย่างชัดเจนที่จะเข้าร่วมเป็นพันธมิตรสำคัญกับประชาคมอาเซียนและนับเนื่องแต่นั้นมา จีนก็ได้กลายเป็นคู่แข่งจากการค้ากับอาเซียนในการประชุมสุดยอดผู้นำอาเซียนและจีนประจำปีเสมอมา นอกจากนั้น เหตุการณ์ 9/11 ทำให้สหรัฐฯ หักมืออยู่กับสงครามต่อต้านการก่อการร้ายและมุ่งความสนใจไปที่ความมั่นคงภายใน เอเชียกลางและตะวันออกกลาง โดยไม่เคยปรายตาชำเลื่องมาเหลียวแลอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงแม้สักแวบ ในทางตรงกันข้าม จีนกลับดำเนินนโยบายเชิงรุกในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงอย่างหนัก โดยเรียกร้องให้มีการทำข้อตกลงการค้าเสรีระหว่างจีนกับอาเซียนในปี 2001 เพื่อเพิ่มความเข้มข้นและความแน่นแฟ้นของความสัมพันธ์ทางการค้าและการลงทุนของจีนในภูมิภาคนี้

ประวัติศาสตร์สมัยใหม่ของความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง ที่เราได้เลกมาอย่างย่ออย่างต้นทำให้เราอาจสรุปได้ว่า จีนได้พัฒนาบทบาทและอิทธิพลทางการค้าและการลงทุนในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงได้อย่างรวดเร็วโดยอาศัยจังหวะเวลาที่เหมาะสมและชาญฉลาด ในการรุกเข้ามาท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงบริบททางการเมืองและความสัมพันธ์ระหว่างประเทศระดับโลกและระดับภูมิภาค จีนยังพัฒนาความสัมพันธ์แบบทวิภาคีกับประเทศต่างๆ ในอุษาคเนย์ เช่น อินโดนีเซีย ไทย มาเลเซีย เวียดนาม และโดยเฉพาะประเทศพม่า กัมพูชาและลาว ซึ่งมีฐานะค่อนข้างยากจนเมื่อเทียบกับเพื่อนบ้านอื่นๆ ในภูมิภาค ในกรณีของพม่า สหรัฐฯ ยังคงดำเนินนโยบายปิดล้อมทางเศรษฐกิจต่อพม่าอย่างต่อเนื่อง ในขณะที่จีนกลับกลายเป็นคู่ค้ารายใหญ่ของพม่าและกำลังเข้าไปลงทุนในธุรกิจผลิตกระแสไฟฟ้าพลังน้ำ เหมืองแร่ และโครงการขนาดใหญ่อีกมากมายในพม่า ในกรณีของกัมพูชาและลาว จีนได้กลายมาเป็นผู้ลงทุนและคู่ค้าที่

สำคัญที่สุดรายหนึ่งของทั้งสองประเทศนี้ ในทัศนะของเลิง หลีจุน ผู้เชี่ยวชาญด้านความสัมพันธ์จีน-อาเซียน แห่งสถาบันอุยาคเนย์ศึกษา ลิงคโปร์ (Sheng 2007) จีนจะรุกเข้ามาในอนุภูมิภาคกลุ่มน้ำโขงได้สักเพียงใด มิได้ขึ้นอยู่กับความเข้มแข็งและพลังอำนาจของจีนแต่เพียงอย่างเดียว แต่ยังขึ้นอยู่กับความเข้าใจถึงห้วงทางการทูตอย่างเหมาะสมของผู้นำจีน และที่สำคัญ คือ การลดบทบาทของสหรัฐฯในภูมิภาคนี้ลงอย่างต่อเนื่อง แนวคิดของผู้เชี่ยวชาญชาวจีนนี้สอดคล้องกับแนวคิดของเคอร์เลนซิก นักวิจัยแห่งสถาบันคาร์เนกี (Kurlantzick 2006) ที่เสนอว่า “อำนาจละมุน” (soft power) ของจีนจะสร้างปัญหาให้กับนโยบายต่างประเทศของสหรัฐฯในวันข้างหน้า เคอร์เลนซิกเสนอว่าในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา จีนไม่เคยใช้อิทธิพลทางการทหารของตนในอนุภูมิภาคกลุ่มน้ำโขงและอุยาคเนย์เลย ในทางตรงกันข้ามจีนเลือกที่จะพัฒนายุทธศาสตร์ที่เน้นการให้ความช่วยเหลือประเทศกำลังพัฒนาในอนุภูมิภาคกลุ่มน้ำโขงและอุยาคเนย์ เพื่อสร้างความสัมพันธ์อันดีอย่างต่อเนื่อง และจีนกำลังใช้ยุทธศาสตร์เดียวกันนี้ในการพัฒนาความสัมพันธ์กับประเทศกำลังพัฒนาในภูมิภาคอื่นๆด้วย อำนาจละมุนจึงอาจเป็นอันตรายอย่างยิ่งต่อผลประโยชน์ของสหรัฐฯในอนาคตอันใกล้

นักวิเคราะห์นโยบายความสัมพันธ์ระหว่างประเทศต่างพูดกันเป็นเสียงเดียวกันว่า (โปรดดู Vaughn and Morrison 2006, Kurlantzick 2006, Sheng 2007) หากสหรัฐฯมีความกังวลเกี่ยวกับการขยายอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองของจีน รัฐบาลสหรัฐฯก็ควรให้ความสนใจอนุภูมิภาคกลุ่มน้ำโขงเป็นพิเศษ แต่ด้วยเหตุที่ว่า อนุภูมิภาคกลุ่มน้ำโขงมีความหลากหลายทางวัฒนธรรม ระบบการปกครอง ยุทธศาสตร์ในการดำเนินนโยบาย และผลประโยชน์ที่แตกต่างกันออกไปในแต่ละประเทศ ภูมิภาคนี้จึงเป็นเวทีการเมืองที่ซับซ้อนเลื่อนไหล เปลี่ยนไปมาอย่างต่อเนื่อง ท่ามกลางบริบทที่ซับซ้อนเช่นนี้ จีนและประเทศต่างๆในอนุภูมิภาคกลุ่มน้ำโขง พยายามหลีกเลี่ยงการดำเนินนโยบายสุดโต่งในแนวทางใดแนวทางหนึ่งอย่างจำเพาะเจาะจง แต่พยายามเปิดพื้นที่เพื่อสร้างความพร้อมในการปรับเปลี่ยนยุทธวิธี ให้สอดคล้องกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เปลี่ยนไปอยู่ตลอดเวลา ตลอดช่วงทศวรรษที่ผ่านมา จีนได้ทำงานอย่างหนักเพื่อพยายามลดทอนความหวาดระแวงจีนในสายตาของรัฐบาลและประชาชนชาวอนุภูมิภาคกลุ่มน้ำโขง และพยายามสร้างเสริมสัมพันธภาพที่ดีกับประเทศต่างๆในอนุภูมิภาคกลุ่มน้ำโขงอยู่เสมอมา สิ่งที่ทำทาบรัฐบาลสหรัฐฯจึงมิได้อยู่แต่เพียงการรับมือกับความหลากหลายซับซ้อนของอนุภูมิภาคกลุ่มน้ำโขงเท่านั้น แต่ยังอยู่ที่การดำเนินนโยบายอย่างสอดคล้องบนฐานของการรู้เท่าทันจีนเพื่อรักษาผลประโยชน์ของตน

ความสำเร็จทางเศรษฐกิจของจีนในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา มิได้เกิดจากโชคอำนวยแต่เป็นผลมาจากการวางแผนและดำเนินนโยบายการผลิตเชิงอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออก ไปพร้อมกับนโยบายต่างประเทศเชิงรุก ที่ประสบความสำเร็จอย่างยอดเยี่ยมในการสร้างความร่วมมือทางเศรษฐกิจกับภูมิภาคต่างๆทั่วโลก ในอุยาคเนย์ การค้าระหว่างจีนกับประเทศต่างๆในภูมิภาคนี้ เพิ่มขึ้น 8,000 ล้านดอลลาร์สหรัฐฯในปี

1981 ไปเป็น 130,000 ล้านดอลลาร์สหรัฐในปี 2005 จีนได้กลายมาเป็นผู้ลงทุนรายใหญ่ในภูมิภาคนี้ และหากการเจรจาเพื่อสร้างเขตการค้าเสรีระหว่างจีนกับอาเซียนประสบผลสำเร็จ จีนก็จะสามารถสร้างเขตเศรษฐกิจเสรีที่ใหญ่ที่สุดในโลกภายในปี 2010 โดยครอบคลุมประชากรเกือบสองพันล้านคนและมูลค่าการค้ามากกว่า 1.2 ล้านล้านเหรียญสหรัฐต่อปี การขยายตัวทางการค้าดำเนินไปพร้อมกับการสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างจีนกับประเทศต่างๆ ในภูมิภาค ผ่านการให้ความช่วยเหลือในรูปแบบต่างๆ เพื่อพัฒนาระบบการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ และการพึ่งพาเงินจากประเทศต่างๆ ในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น จีนพยายามแสดงให้เห็นประเทศต่างๆ ในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงยินยอมตกลงปลงใจว่า การขยายบทบาททางเศรษฐกิจของจีน แม้จะทำให้ประเทศเพื่อนบ้านจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางเศรษฐกิจตามไปด้วย แต่ทั้งหมดนี้เป็นไปเพื่อการสร้างความมั่งคั่งและผลประโยชน์ร่วมกันตาม “พันธกิจของการสร้างอารยธรรม” (Nyiri 2004) ที่จีนได้ให้คำมั่นไว้ ผู้นำจีนตระหนักดีว่าการขยายอิทธิพลทางการค้าและการลงทุนของจีนอาจสร้างความวิตกกังวลให้แก่เพื่อนบ้านและประชาคมโลก รัฐบาลจีนเองกังวลว่าสหรัฐอเมริกา เอเชีย อินเดีย ญี่ปุ่นและประชาคมยุโรปอาจมีปฏิกิริยาตอบสนอง ด้วยความพยายามที่จะหยุดยั้งการเจริญเติบโตของจีนให้อยู่ภายในขอบเขตที่ควบคุมได้ ด้วยเหตุนี้เอง อนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงและอุษาคเนย์จึงเป็นภูมิภาคที่มีความสำคัญอย่างยิ่งสำหรับจีน ในการแสวงหาล้อมของการปิดกั้นและควบคุมจากคู่แข่งอื่นๆ ข้างต้น จนถึงเวลานี้ การเน้นย้ำนโยบายสร้างความเป็นมิตรและผลประโยชน์ร่วมในภูมิภาค ยังคงประสบผลสำเร็จในการทำให้จีนสามารถซื้อเวลาและมิตรไมตรีจากเพื่อนบ้านในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง เพื่อขยายโอกาสในการพัฒนาความมั่งคั่งและทางเลือกเชิงนโยบายอื่นๆ ต่อไปในอนาคต

จากมุมมองของประเทศต่างๆ ในอุษาคเนย์ การเจรจาต่อรองท่ามกลางความเหลื่อมล้ำเชิงอำนาจระหว่างประเทศต่างๆ กับจีน (Reid and Zheng 2008) มิใช่ปรากฏการณ์แปลกใหม่แต่อย่างใด หลายหลายประเทศในอุษาคเนย์ เคยเป็นเมืองประเทศราชและต้องส่งบรรณาการถวายฮ่องเต้จีนเพื่อแลกเปลี่ยนกับการปกป้องคุ้มครองให้พ้นภัยอันตรายจากคู่แข่งทางการเมืองมานานในประวัติศาสตร์ ในบริบทของแนวคิดสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจก็เช่นเดียวกัน หลายหลายประเทศในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงต่างสวมกอดจีนด้วยความยินดีและปฏิกิริยาต่อการเรืองอำนาจของจีนในภูมิภาคนี้ถูกแต่งแต้มด้วยสถานการณ์ท้องถิ่น และประสบการณ์ในอดีต การมีพรมแดนใกล้ชิดติดกับจีน ทำให้ประเทศขนาดเล็กและด้อยอำนาจกว่าตรงปลายน้ำโขงจำเป็นต้องยอมรับสภาพของการดำเนินชีวิตได้ชะเง้อของอำนาจจีนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แม้จะตระหนักดีถึงพลังกดดันที่แผ่ซ่านมาจากเพื่อนบ้านทางตอนเหนือ แต่ชนชั้นนำของหลายประเทศในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงกลับมีมุมมองว่าภูมิภาคนี้จะมีความมั่นคงมากขึ้น ภายใต้การโอบอุ้มของจีนที่กำลังเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็วภายใต้แนวทางเศรษฐกิจการตลาด มุมมองเช่นนี้ได้รับการหนุนนำภายใต้พัฒนาการทางการทูตและการค้าระหว่างจีนกับประชาคมอาเซียนที่พัฒนาขึ้นนับเนื่องแต่ทศวรรษที่ 1990 เป็นต้นมา

ในทัศนะของนักวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ เช่น Vaughn and Morrison (2006) ภูมิภาคนี้มีความกระตือรือร้นต่อการขยายบทบาทของจีนในภูมิภาคนี้ ด้วยเหตุผลเชิงยุทธศาสตร์สำคัญอย่างน้อยสองประการด้วยกัน ประการแรก การขยายบทบาทของจีนในภูมิภาคนี้และอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง เปิดโอกาสให้เกิดการถ่วงดุลย์อำนาจและอิทธิพลระหว่างประเทศมหาอำนาจอย่างสหรัฐกับจีน การเรืองอำนาจขึ้นของจีนจึงมีผลให้ภูมิภาคนี้ลดระดับการผูกขาดและพึ่งพิงสหรัฐลงอย่างมีนัยสำคัญ แต่ในเวลาเดียวกันประเทศต่างๆ ในภูมิภาคนี้มิได้กังวลใจต่ออำนาจและอิทธิพลของสหรัฐฯ มากไปกว่าความลุ่มดอนและแปรเปลี่ยนไปมาของนโยบายต่างประเทศสหรัฐฯ ต่อภูมิภาคนี้ การนิ่งเฉยของสหรัฐฯ ต่อวิกฤติเศรษฐกิจจากโรคต้มยำกุ้งเมื่อทศวรรษที่แล้วเป็นอุทาหรณ์สำคัญให้ประเทศในภูมิภาคนี้เล็งเห็นว่า การพึ่งพิงสหรัฐฯ มากจนเกินไปอาจส่งผลทางด้านลบต่อผลประโยชน์ของภูมิภาคนี้ ด้วยเหตุนี้เอง เหตุผลเชิงยุทธศาสตร์สำคัญประการที่สองจึงมีอยู่ว่า การเรืองอำนาจขึ้นของจีนในภูมิภาคนี้ช่วยปรับท่าทีและความกระตือรือร้นของสหรัฐฯ ต่อภูมิภาคนี้ไปพร้อมกัน การสานสัมพันธ์ทางการค้าและการลงทุนกับจีน จึงช่วยตอกย้ำนโยบายและยุทธศาสตร์ของการถ่วงดุลย์อำนาจระหว่างมหาอำนาจที่หลากหลายในภูมิภาคนี้ ยุทธศาสตร์ของการถ่วงดุลย์อำนาจในภูมิภาคเช่นนี้ยังช่วยทดแทนความกระตือรือร้นของประชาคมอาเซียน ต่ออิทธิพลจีนที่เพิ่มสูงขึ้นไปพร้อมกัน ในแง่นี้ ภูมิภาคนี้จะยังคงความกระตือรือร้นต่อการเรืองอำนาจขึ้นของจีนไว้ได้ในระดับหนึ่ง คราบไคที่รัฐบาลกรุงปักกิ่งยังคงดำเนินนโยบายที่เน้นผลประโยชน์ร่วมกัน และยุทธศาสตร์ของการถ่วงดุลย์อำนาจระหว่างมหาอำนาจที่หลากหลายยังคงใช้งานได้ พุดอีกแบบหนึ่งก็คือประชาคมอาเซียนจะต้องพยายามทุกวิถีทางที่จะทำให้สหรัฐฯ ญี่ปุ่น อินเดียและประชาคมยุโรป ให้ความสนใจกับภูมิภาคนี้เพิ่มขึ้นเพื่อถ่วงดุลอำนาจของจีน ยุทธศาสตร์พหุอำนาจหมายถึงการไม่ยอมผูกมัดตนเองกับประเทศใดประเทศหนึ่งอย่างตายตัว แต่กลับจัดวางตนเองในสถานะที่จะเปิดพื้นที่ของความสัมพันธ์ระหว่างประเทศใหม่ๆ ได้ตลอดเวลา ประเทศที่มีศักยภาพในการใช้ยุทธศาสตร์พหุอำนาจได้สำเร็จ ได้แก่ สิงคโปร์ มาเลเซีย ไทย เวียดนามและอินโดนีเซีย ในขณะที่ลาว กัมพูชา และพม่าอาจมีศักยภาพน้อยกว่าในการหลีกเลี่ยงจากสถานะพึ่งพิงจีน ตรงนี้เองที่บทบาททางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นและอินเดีย รวมทั้งสหรัฐฯ และประชาคมยุโรปมีความสำคัญอย่างยิ่งยวด โดยเฉพาะในการลดทอนสถานะพึ่งพิงจีนของพม่า กัมพูชาและลาว

นับแต่ปี 2005 เป็นต้นมา การค้าระหว่างจีนกับอาเซียนมีปริมาณเพิ่มขึ้นจนแซงหน้าการค้าระหว่างสหรัฐกับอาเซียน (Vaughn and Morrison 2006) ทัศนะของนักวิเคราะห์นโยบายต่างประเทศสหรัฐฯ ต่างเห็นพ้องต้องกันว่า ควรมีการปรับบทบาทของสหรัฐฯ ในการเพิ่มการลงทุนและความสัมพันธ์แบบทวิภาคีกับประเทศต่างๆ ในภูมิภาคนี้เพื่อถ่วงดุลและทดแทนการเรืองอำนาจของจีน ยุทธศาสตร์พหุอำนาจของอาเซียน ไม่มีวันประสบผลสำเร็จได้หากปราศจากบทบาทอันแข็งขันของสหรัฐฯ ทั้งในด้านเศรษฐกิจและการทหาร ประเทศต่างๆ ในอาเซียนต้องการทำงานร่วมกับสหรัฐฯ และมหาอำนาจอื่นๆ ในการ

เกลี้ยกล่อมให้จีนยึดมั่นกับนโยบายสร้างอารยธรรม (Civilizing mission) ให้กับอุษาคเนย์ตามที่จีนได้สัญญาไว้ตั้งแต่ช่วงทศวรรษที่ผ่านมา

อนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงและจีนในบริบทโลกาภิวัตน์

ทุกวันนี้ “โลกาภิวัตน์” เริ่มเป็นคำที่คุ้นหูผู้คนมากขึ้นเรื่อยๆ ในทางสังคมศาสตร์ โลกาภิวัตน์ถูกนำมาใช้ในการสร้างกรอบทางความคิด ที่พูดถึงผลกระทบของการติดต่อสื่อสารอย่างรวดเร็วในโลกไร้พรมแดนที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมของชนกลุ่มต่างๆทั่วโลก

ในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา เราอาจแบ่งแยกแนวคิดเกี่ยวกับผลกระทบเชิงวัฒนธรรมของกระบวนการโลกาภิวัตน์ออกเป็นสองแนวที่เป็นปฏิปักษ์ทางความคิดต่อกันแบบคู่ตรงข้าม แนวคิดแรกมองว่าโลกาภิวัตน์จะลดระดับของพหุลักษณะทางวัฒนธรรม นั่นคือ การเคลื่อนไหลไปมาอย่างรวดเร็วของผู้คน สินค้าและวัฒนธรรมข้ามพรมแดนของชาติ ทำให้ผู้คนทั่วโลกบริโภคสินค้า สื่อ ความคิด ที่คล้ายคลึงกันมากขึ้นเรื่อยๆ คนทั่วโลกจากซานฟรานซิสโกไปถึงเวียнна ชิดนีส์ และกรุงเทพฯ ล้วนแล้วแต่กินแฮมเบอร์เกอร์ยี่ห้อแมคโดนัลด์ ใส่เสื้อยี่ห้อวอร์นัส ดูข่าวซีเอ็นเอ็นและเอ็มทีวี พูดถึงปัญหาการละเมิดสิทธิมนุษยชน ปัญหาโลกร้อน และใช้คอมพิวเตอร์พกพาค้นหาข้อมูลจากกูเกิ้ล ตลอดจน แสวงหาความเพลิดเพลินด้วยการท่องเที่ยวไปในโลกไซเบอร์อย่างไร้พรมแดนและขีดจำกัดของเวลา

ในสภาวะการณ์เช่นนี้ พหุลักษณะและความแตกต่างหลากหลายทางวัฒนธรรมทั่วโลก จะถูกลดระดับลงจนมีความเหมือนมากกว่าความต่าง และด้วยเหตุที่ว่าสินค้า สื่อและแนวคิดเหล่านี้ส่วนใหญ่มาจากโลกตะวันตก โลกาภิวัตน์จึงมีนัยของการสร้างความเป็นตะวันตกให้แผ่ขยายไปทั่วโลก แนวคิดอีกแนวหนึ่งที่เป็นคู่ตรงข้ามกับแนวแรก พูดถึงความแตกแยกและถักถักขัดแย้งทางวัฒนธรรมระหว่างตะวันตกกับท้องถิ่น อันนำไปสู่วลีดังของฮันติงตันที่พูดถึงการปะทะทางวัฒนธรรม (clash of civilizations) ดังเช่นสงครามต่อต้านการก่อการร้ายที่แพร่ระบาดไปทั่วโลก

แนวคิดแบบคู่ตรงข้ามข้างต้น ชี้นำให้เราตั้งคำถามว่า เราจะลดทอนรูปแบบของโลกาภิวัตน์เชิงวัฒนธรรมลงเหลือเพียงสองแบบเท่านั้นหรือ? เป็นไปได้หรือไม่ว่า ผู้คนในพื้นที่ต่างๆทั่วโลกต่างนิยามความหมายของสินค้า สื่อ และความคิดที่มาพร้อมกับโลกาภิวัตน์ในรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป โลกาภิวัตน์จะนำไปสู่การแผ่ขยายของความเป็นตะวันตกเสมอไปหรือไม่? ในกรณีของญี่ปุ่นและเกาหลีใต้ ความเป็น

ตะวันตกเป็นเพียงแค่วัฒนธรรมของวัยรุ่นและเครื่องประติมากรรมทางสังคม แต่วิญญาณของความเป็นญี่ปุ่นและเกาหลียังมั่นคงแข็งแรงอยู่หรือไม่ ในอนาคตและอนุภูมิภาคผู้นำในช่วงทศวรรษหน้า เราจะพบเห็นโลกาภิวัตน์ที่นำไปสู่การแผ่ขยายของความเป็นจีนได้หรือไม่?

โดยเนื้อแท้ความจริงแล้ว งานเขียนว่าด้วยโลกาภิวัตน์ที่ปรากฏสู่บรรณพิภพในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา ล้วนแล้วแต่โน้มเอียงไปในแง่ของการนำเอาประสบการณ์จากตะวันตกมาเปรียบเทียบกับเชิงคุณค่ากับสังคมอื่นๆทั้งสิ้น เรายังมีความเข้าใจน้อยกว่า ชุมชนท้องถิ่นในซอกมุมต่างๆของโลก รับรู้และมีมุมมองอย่างไรต่อโลกไร้พรมแดนและการหลั่งไหลของผู้คน สินค้า และวัฒนธรรมข้ามพรมแดนของชาติอย่างรวดเร็วในกระบวนการโลกาภิวัตน์ การให้ความสำคัญกับมุมมองของท้องถิ่นมากขึ้น อาจทำให้เรามองผลกระทบของโลกาภิวัตน์เชิงวัฒนธรรมได้หลากหลายรูปแบบมากขึ้น

ด้วยเหตุนี้เอง เราอาจมองว่า ผู้คนหลากหลายกลุ่มอาจตีความโลกาภิวัตน์และการเปลี่ยนแปลงที่โลกาภิวัตน์ชักนำมาให้ในรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป สังคมท้องถิ่นอาจไม่อยู่นิ่งเฉยเป็นฝ่ายถูกกระทำโดยอิทธิพลของโลกาภิวัตน์เพียงอย่างเดียว การศึกษาสังคมวัฒนธรรมทั่วโลกทำให้นักมานุษยวิทยาพบว่า สังคมมีศักยภาพในการปรับเปลี่ยน และผนวกรวมความคิดแปลกปลอมที่อาจเป็นอันตราย หรือสร้างให้เกิดความลึกลับขัดแย้งได้ สังคมมียุทธวิธีหลากหลายที่จะจัดการกับอิทธิพลจากภายนอก ไม่ว่าจะเป็นการต่อต้านหรือการปรับเปลี่ยนผนวกรวมแนวคิดแปลกปลอม ให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของรูปแบบทางวัฒนธรรมของตนเอง

กรุงเทพฯมีแมคโดนัลด์ส์สะเพรา ซึ่งมีรสชาติแตกต่างไปจากแมคโดนัลด์ในเมืองอื่น แม้จะมีรูปแบบและหน้าตาคล้ายกัน ความนิยมแมคโดนัลด์ในกรุงเทพฯก็มิได้ทำให้ความนิยมอาหารจีนถดถอยไปแต่อย่างใด ในทางตรงกันข้าม การแพร่ระบาดของแมคโดนัลด์กลับทำให้เกิดการขยายตัวของอาหารแคว้นสไตล์จีน เช่น ข้าวหน้าเป็ด บะหมี่เกี๊ยว ขนมจีบชาลาเปา ซึ่งถูกปรับรูปโฉมให้เลดูทันสมัยมากขึ้น ด้วยเหตุนี้เอง เราจึงอาจมองได้ว่าแมคโดนัลด์มิได้ทำให้เกิดการสร้างรสนิยมในการบริโภคแบบอเมริกัน แต่กลับสร้างให้เกิดอาหารแคว้นแบบจีนและตอกย้ำความเป็นจีนมากขึ้น ยิ่งไปกว่านั้น คนจีนหลายกลุ่มยังปรับใช้การบริโภคแมคโดนัลด์ให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมจีนได้อย่างน่าสนใจ โดยปกติแล้ว ชาวจีนมักมีธรรมเนียมในการเชิญเพื่อนฝูงญาติมิตรมาร่วมทานอาหารด้วยกัน และเจ้าภาพมักต้องคอยสำรวจตรวจสอบว่าอาหารที่ตนสั่งมารับรองแขกหรือนั้นมีคุณภาพและราคาที่แตกต่างไปจากโต๊ะข้างเคียงหรือไม่ เพื่อรักษาหน้าตาของเจ้าภาพเอาไว้ การเชิญเพื่อนฝูงญาติมิตรมาร่วมกินอาหารในร้านแมคโดนัลด์ กลายมาเป็นธรรมเนียมใหม่ของชาวจีนผู้มีรายได้น้อย ซึ่งไม่ต้องคอยพะวงว่าอาหารที่ตนสั่งจะแตกต่างในเชิงคุณภาพและ

ราคาไปจากของโต๊ะอื่นๆ เพราะอาหารที่ร้านแมคโดนัลด์มีไว้รับรองลูกค้านั้นมีรูปลักษณะที่คล้ายคลึงกันเป็นส่วนใหญ่ แมคโดนัลด์จึงกลายมาเป็นการสันตนาการในรูปแบบใหม่สำหรับชาวจีนผู้มีรายได้น้อยในการสร้างเสริมเครือข่ายทางสังคมของตน

โลกาภิวัตน์ยังอาจนำไปสู่ความหลากหลายทางวัฒนธรรมรูปแบบใหม่ๆ จากการผสมผสานข้ามวัฒนธรรม ในเมืองใหญ่ๆ ของยุโรป เช่น แฟรงก์เฟิร์ตและมิวนิคของเยอรมนี การแต่งงานข้ามกลุ่มระหว่างชาวลาตินจากอเมริกาใต้และชาวอาฟริกากับชาวเยอรมัน ทำให้เกิดวัฒนธรรมพันธุ์ผสมรูปแบบใหม่ๆ เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง โลกาภิวัตน์ทำให้ผู้คนจากต่างถิ่นต่างชาติพันธุ์เดินทางมาทำงานและอยู่อาศัยร่วมกันในมหานครขนาดใหญ่ทั่วโลก ก่อให้เกิดการผสมผสานทางวัฒนธรรมในรูปแบบใหม่ๆ ในหลายมุมของโลก

ในบริบทของโลกไร้พรมแดน วัฒนธรรมในฐานะเป็นหน่วยใดๆ แยกเป็นอิสระจากกัน ถูกแทนที่ด้วยวัฒนธรรมที่เคลื่อนไหว ผสมผสานและปรับเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลา โลกาภิวัตน์เชิงวัฒนธรรมจึงเป็นกระบวนการวิภาษวิธีที่เชื่อมโยงโลกกับท้องถิ่น ความเหมือนกับความแตกต่าง การรวมศูนย์กับการกระจายตัว ความขัดแย้งกับการผสมผสาน ให้เป็นสองด้านของเหรียญเดียวกัน การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมไม่จำเป็นต้องเป็นโศกนาฏกรรมและความสูญเสีย แต่อาจเป็นพลังสร้างสรรค์ที่ก่อประโยชน์แก่นมนุษย์ได้เช่นกัน

การทำความเข้าใจกับอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงในปัจจุบัน อาจต้องเริ่มต้นด้วยการจัดวางภูมิภาคนี้ในความสัมพันธ์กับจีนในบริบทโลกาภิวัตน์ โดยมองว่าวัฒนธรรมของชนกลุ่มต่างๆ ในภูมิภาคนี้ได้กลายเป็น “พื้นที่วัฒนธรรมข้ามชาติ” (transnational cultural space) ที่มีการเคลื่อนไหวของผู้คน สินค้าและวัฒนธรรมข้ามพรมแดนของชาติอย่างต่อเนื่อง ก่อให้เกิดการย้ายถิ่น การปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต ระบบคุณค่า ในกระบวนการปรับตัวทางวัฒนธรรม (ท่ามกลางการแผ่ขยายอิทธิพลของจีน) ในรูปแบบต่างๆ เช่น อุตสาหกรรมเกษตร โดยเฉพาะการขยายตัวของพืชพาณิชย์ เช่น ยาง ข้าวโพด และอ้อย การท่องเที่ยว การค้าประเพณี การแพร่กระจายของโรคและปัญหาสุขภาพะข้ามพรมแดนรัฐชาติ

โครงการวิจัยนี้ได้มองปรากฏการณ์และความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง ว่าเป็นเพียงความชะงักงันทางสังคม (social disruptions) แต่การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวยังสะท้อนให้เห็นถึงการปะทะประสาน ระหว่างพื้นที่ของปัญหาแบบต่างๆ (articulation of emerging problem-spaces) ที่ซึ่งผู้คนในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง ดังเช่นคนลาว พม่าและกัมพูชา กำลังเผชิญหน้ากับคำถามเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง และวิธีการที่ผู้คนจัดรูปแบบทางวัฒนธรรมใหม่ นิยามความหมายของชีวิต สุขภาวะ หรือแม้แต่

ความเป็นมนุษย์ของตนเองแบบใหม่ในสภาวะที่ทรัพยากรธรรมชาติ ร่างกาย และแรงงาน เปลี่ยนผ่านเข้าสู่กระบวนการกลายเป็นสินค้าเพื่อตอบสนองความต้องการวัตถุดิบและการขยายตลาดการค้า และการลงทุนในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงตอนบน

หนังสือเล่มนี้นำเสนอบทวิเคราะห์ของโครงการวิจัยเรื่อง “แนวคิดสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจกับการพัฒนาอย่างยั่งยืนในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง” และมีจุดมุ่งหมายเพื่อนำเสนอการสังเคราะห์ภาพรวมและข้อค้นพบจากโครงการวิจัยซึ่งทำการศึกษาประเด็นปัญหาการพัฒนาในหลากหลายพื้นที่ บริเวณชายแดนไทย-ลาว และไทย-พม่า และในแขวงต่างๆของลาว โดยนำเสนอการวิเคราะห์ออกเป็นสามบทด้วยกัน บทแรก นำเสนอผลกระทบของการพัฒนาในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงตอนบนที่มีต่อชนกลุ่มต่างๆในลาว บทที่สอง นำเสนอภาพการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมและการเมืองของพม่า และผลกระทบต่อกลุ่มชนบริเวณชายแดนไทย-พม่า บทที่สาม นำเสนอภาพสะท้อนของ “ไตรภาคี” แห่งพลังอำนาจ -- รัฐ ทูต และองค์กรระหว่างประเทศ -- ที่ปะทะประสาน ต่อรองและหลอมรวมกันเพื่อปิดล้อมทรัพยากรธรรมชาติและชุมชนในกระบวนการผลิตสินค้าในนามของการพัฒนา รวมทั้งภาพรวมของข้อค้นพบจากการวิจัยและการสังเคราะห์เชิงแนวคิดทฤษฎีว่าด้วยการพัฒนาและความทันสมัย ที่อาจช่วยให้เราทำความเข้าใจกับการเปลี่ยนแปลงที่กำลังเกิดขึ้น และดำเนินไปในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงในปัจจุบันและอนาคต

บทที่ 1

ลาวกับผลกระทบจากการพัฒนาสู่ความทันสมัย

แนวคิดสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจกับการพัฒนาในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง

ในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา อนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงตอนบนอันประกอบไปด้วยมณฑลยูนนาน ประเทศจีน พม่า ลาว กัมพูชา เวียดนามและไทย ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม และการเมือง การลดลงของความขัดแย้งทางอุดมการณ์และสถานการณ์สงคราม ตลอดจน การขยายตัวของกระบวนการโลกาภิวัตน์ (Ammar 2003) และความพยายามที่จะขยายความร่วมมือทาง การค้าในระดับอนุภูมิภาค นำไปสู่แนวคิดในการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเพื่อรองรับการขยายตัวของการ ผลิตภาคอุตสาหกรรม ไม่ว่าจะเป็นการสร้างเขื่อน 8 แห่งในมณฑลยูนนาน รวมทั้งโครงการสร้างเขื่อนอีก หลายแห่งในลาวและพม่า (Jiazheng and Jinsheng 1993) เพื่อรองรับการขยายตัวของความต้องการใช้ กระแสไฟฟ้าในอนุภูมิภาค การพัฒนาความร่วมมือทางการค้ายังนำไปสู่การขยายร่องน้ำโขงเพื่อให้เรือ สิ้นค้าสามารถเดินทางขึ้นล่องจากจีนตอนใต้มายังภาคเหนือของไทยและลาวได้ตลอดทั้งปี รวมทั้งโครงการ สร้างถนนและทางรถไฟเชื่อมต่อประเทศต่างๆเพื่อความสะดวกรวดเร็วของการขนส่งสินค้า และการพัฒนา อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวในอนุภูมิภาค (Hirsch and Choeng 1996)

โครงการวิจัยนี้มีจุดมุ่งหมายในการพัฒนามุมมองในระดับภูมิภาค (regional perspective) ว่าด้วย การพัฒนาอย่างยั่งยืน เพื่อช่วยให้เราสามารถทำความเข้าใจกับการพัฒนาในมิติที่กว้างขวางและซับซ้อน โดย ไม่ยึดติดอยู่เพียงการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน หากแต่มองการ เปลี่ยนแปลงและผลกระทบของการพัฒนาในมิติต่างๆอย่างเชื่อมโยงและเป็นเงื่อนไขซึ่งกันและกัน อันจะ ช่วยให้เราเข้าใจการพัฒนาอย่างมีพลวัตและรอบด้าน

ตลอดระยะเวลาประมาณสามปีที่ผ่านมาในโครงการนี้ได้ลงพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูลสนามในประเด็น ต่างๆเกี่ยวกับการขยายตัวและการพัฒนาภายใต้กรอบแนวคิดสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ เราได้เห็นชัดเจนขึ้นเป็น ลำดับว่า การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเพื่อรองรับการขยายตัวทางการค้า การลงทุนและการท่องเที่ยว ได้ทำ ให้เกิดการหลั่งไหลของสินค้า ผู้คน ทุน และวัฒนธรรม ข้ามพรมแดนของราชอาณาจักรอย่างมากมายมหาศาลอย่าง ไม่เคยมีมาก่อน การพัฒนาและการใช้ทรัพยากรธรรมชาติในรูปแบบที่กำลังดำเนินไปในปัจจุบัน ได้ส่งผล

กระทบที่แตกต่างกันออกไปต่อประชากรแต่ละกลุ่ม ในขณะที่ชาวเมืองและชนชั้นกลางได้รับอานิสงส์จากไฟฟ้าราคาถูก และความสะดวกสบายของการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ในอีกด้านหนึ่งเกษตรกรยากจนและกลุ่มชาติพันธุ์มากมายหลายกลุ่มในชนบทและพื้นที่ชายขอบซึ่งเคยพึ่งพิงความอุดมสมบูรณ์ของที่ดิน ผืนป่า สายน้ำ และทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ ในการยังชีพและดำเนินชีวิต เริ่มไม่สามารถปรับตัวเข้ากับกระแสการพัฒนาที่ถึงถิ่นเข้ามาจากภายนอก และท้าทายต่อวิถีชีวิต รูปแบบการผลิต วัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น สุขภาพอนามัย สภาพแวดล้อม ระบบการจัดการทรัพยากรของท้องถิ่น และอำนาจในการตัดสินใจเพื่อกำหนดชีวิตของตนเอง เมื่อการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เช่น การสร้างเขื่อน และถนน ส่งผลกระทบต่อความอุดมสมบูรณ์ของผืนป่า การพังทลายของหน้าดิน และปริมาณของปลาในแม่น้ำลำธาร เป็นต้น ชาวชนบทยากจนและกลุ่มชาติพันธุ์หลากหลายกลุ่มจำเป็นต้องเผชิญกับความลุ่มดอนของชีวิตอันสืบเนื่องมาจากการพัฒนา (Mingsarn 2003) การถูกบังคับให้ต้องโยกย้ายถิ่นที่อาศัยและที่ทำกินเมื่อรัฐให้สัมปทานแก่ทุนต่างชาติในโครงการสร้างโรงงานขนาดใหญ่ การอพยพไปหางานทำในเขตเมือง (Chaw 2003) และความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศ (Makim 2002) ทำให้ปัญหาความยากจน ความมั่นคงทางด้านอาหาร ปัญหาสุขภาวะ และการค้ามนุษย์มีมากขึ้นและหนักหน่วงรุนแรงขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่ชนบทห่างไกลจากศูนย์กลาง

ด้วยเหตุนี้เอง เราจึงอาจกล่าวเป็นเบื้องต้นตรงกันว่า ท่ามกลางความชื่นชมยินดีหลงใหลได้ปลื้มไปกับแนวคิดสีเขียวเศรษฐกิจและการขยายตัวของตัวเลขการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว โครงการวิจัยนี้มีจุดมุ่งหมายที่จะชี้ให้เห็นถึงผลกระทบในเชิงลบที่เกิดขึ้นทางสังคม วัฒนธรรม และสภาพแวดล้อม อันเป็นผลมาจากประวัติศาสตร์ของความสัมพันธ์เชิงอำนาจและเศรษฐกิจที่มีความเหลื่อมล้ำ ความหลากหลายทางชาติพันธุ์ ความซับซ้อนของเงื่อนไขที่ต่างกันทางเศรษฐกิจการเมือง ตลอดจน ปัจจัยทางด้านเพศสภาพ นอกจากนี้ ความล้มเหลวของการควบคุมจัดการเศรษฐกิจของรัฐอย่างเป็นระบบและโปร่งใส ล้วนแล้วแต่ส่งผลให้ผู้คนกลุ่มต่างๆสามารถฉวยใช้โอกาสทางเศรษฐกิจได้อย่างไม่เท่าเทียมกัน ปัจจัยทางสังคมวัฒนธรรมเหล่านี้ คือประเด็นที่ผู้สนับสนุนเศรษฐกิจข้ามพรมแดนแบบโลกาภิวัตน์กระแสหลัก หรือผู้กำหนดนโยบายจากส่วนกลางมักจะมองข้ามหรือละเลยที่จะทำความเข้าใจอย่างแท้จริง

หากพิจารณาจากพื้นฐานทางความคิด แนวคิดสีเขียวเศรษฐกิจเป็นการนำเสนอวิสัยทัศน์ที่มุ่งเน้นการค้าเสรีข้ามพรมแดนภายในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงตอนบนซึ่งครอบคลุมพื้นที่ขุนนางของจีน พม่า ลาวและไทย ด้วยการวางแผนขยายเส้นทางการค้า ทั้งทางบกและทางน้ำ เพื่อให้สินค้าและวัตถุดิบจากประเทศเหล่านี้สามารถเคลื่อนไหลไปมาข้ามพรมแดนของรัฐชาติอย่างสะดวกและเสรี แต่ในความเป็นจริงแล้ว เส้นทาง

คมนาคมและการค้ายังมีข้อจำกัดหลายประการด้วยกัน ถนนจากพรมแดนจีนมุ่งหน้าสู่หลวงน้ำทาและห้วยทรายในฝั่งลาว เกิดชำรุดทรุดโทรมหลังเปิดใช้งานได้ไม่นาน ความลึกลับขัดแย้งของกฎหมายภาษีอากรและการบังคับใช้ในลาว ทำให้พ่อค้าจีนต่างบ่นเป็นเสียงเดียวกันถึงความไม่สะดวกในการขนส่งสินค้าทางถนนผ่านลาวเข้าสู่ไทย พ่อค้าส่วนใหญ่เลือกที่จะใช้การขนส่งทางน้ำจากเชียงรุ่งและกวนเหลยสู่เชียงแสน ซึ่งสะดวกและรวดเร็วกว่า แต่การขนส่งทางน้ำก็มีอุปสรรคในช่วงหน้าแล้งที่ระดับน้ำในแม่น้ำโขงอาจไม่เอื้อให้เรือสินค้าขนาดใหญ่วิ่งขึ้นล่องได้โดยสะดวกนัก

วิสัยทัศน์ว่าด้วยเศรษฐกิจเสรีข้ามพรมแดนจึงยังคงเป็นจริงได้เพียงบางส่วน และเป็นเรื่องที่ชัดเจนว่า ผู้ที่ได้ประโยชน์สูงสุดจากแนวคิดสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจก็คือจีน ซึ่งเป็นผู้ผลิตสินค้าเครื่องอุปโภคบริโภคเพื่อส่งออก เป็นผู้นำเข้าวัตถุดิบรายใหญ่จากอุซเบกิสถาน และเป็นผู้ลงทุนทั้งในภาคอุตสาหกรรมและภาคการเกษตรรายใหญ่ของภูมิภาค ในขณะที่ลาวและพม่ายังคงเป็นเพียงแหล่งวัตถุดิบและตลาดรองรับสินค้าราคาข่มเขี้ยวจากจีน ความไม่เท่าเทียมของอำนาจต่อรองทางการค้าและคมนาคม ทำให้ประเทศเล็กๆเช่นลาวกลายมาเป็นเพียง “ทางผ่าน” ของเส้นทางคมนาคมจากจีนสู่ไทยและประเทศอื่นๆตอนใต้ ความไร้ประสิทธิภาพของการดำเนินการตามแผนงานการขยายการค้าเสรีข้ามพรมแดน ทำให้แนวคิดสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจกลับเปิดโอกาสให้กลไกรัฐเข้ามาแทรกแซงการค้าและการลงทุนอย่างแข็งขัน วิสัยทัศน์ที่วาดอ้างการเปลี่ยนแปลง การค้าเสรี การแข่งขันและความร่วมมือระหว่างประเทศ จึงเป็นเพียงวลีสวยหรูที่ในความเป็นจริงแล้วกลับตอกย้ำความเชื่อมโยง และการกำกับดูแลโดยรัฐที่เพิ่มขึ้นกว่าในทศวรรษที่แล้ว

ทุนนิยมขายขอบกับสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ

ในปี 1976 ซาเมียร์ อามิน นักเศรษฐศาสตร์การเมืองชาวอียิปต์ ได้ตีพิมพ์ผลงานชื่อ “การพัฒนาที่ไม่เท่าเทียม” ซึ่งเป็นบทวิเคราะห์การก่อรูปของทุนนิยมขายขอบในประเทศกำลังพัฒนา อามินเสนอว่า ทุนนิยมขายขอบวางอยู่บนพื้นฐานของความสัมพันธ์เดิมระหว่างประเทศมหาอำนาจกับอาณานิคม หรือความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและการเมืองระหว่างศูนย์กลางกับชายขอบ ระบบเศรษฐกิจขายขอบวางอยู่บนพื้นฐานของความสัมพันธ์แบบพึ่งพิงอุปสงค์จากภายนอก และการพัฒนาที่ไม่เท่าเทียมกันในภาคการผลิตต่างๆภายในสังคม อามินเสนอว่าหากประเทศกำลังพัฒนาเหล่านี้จะมีพัฒนาการจำเริญเติบโตทางเศรษฐกิจได้ก็จำต้องดิ้นรนเพื่อให้หลุดพ้นไปจากความสัมพันธ์แบบขายขอบด้วยการสวมกอดระบบสังคมนิยม หากแต่โดยเนื้อแท้ความจริง ประวัติศาสตร์ได้สอนเราว่า สำหรับประเทศกำลังพัฒนาหลากหลายแห่งทั่วโลก

ระบบสังคมนิยมในฐานะบททดลองทางเศรษฐกิจนั้นมักลงเอยด้วยความล้มเหลว ส่งผลให้เกิดความชะงักงันและค่อยพัฒนาทางเศรษฐกิจสำหรับประเทศเหล่านั้น

อย่างไรก็ตาม แนวคิดเรื่องทุนนิยมชายขอบของอามิน อาจช่วยให้เราทำความเข้าใจสถานะความค่อยพัฒนาของประเทศยากจนในอุษาคเนย์ได้พอสมควร บทเรียนสำคัญเกี่ยวกับธรรมชาติของทุนนิยมชายขอบมีอยู่ว่า ในระบบเศรษฐกิจแบบนี้ ประเทศมหาอำนาจ (เจ้าอาณานิคม หรือประเทศเพื่อนบ้านที่มีสถานะทางเศรษฐกิจเหนือกว่า) จะทะลุทะลวงเข้าสู่แก่นแกนของระบบเศรษฐกิจโดยอาศัยความร่วมมือของชนชั้นนำในประเทศค่อยพัฒนา เพื่อควบคุมบงการวิถีการผลิตและระบบการจัดการทรัพยากร โดยคำนึงถึงผลประโยชน์ของประเทศมหาอำนาจเองเป็นหลัก ระบบการผลิตแทบทุกภาคส่วนของเศรษฐกิจชายขอบมิได้ทำงานเพื่อตอบสนองการขยายตัวของตนเอง แต่เป็นการผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการของอำนาจที่เหนือกว่า นั่นคือ ระบบการผลิตมุ่งตอบสนองความต้องการวัตถุดิบหรือผลผลิตตามอุปสงค์ของประเทศมหาอำนาจเป็นหลัก ในสถานะเช่นนี้ ระบบเศรษฐกิจของประเทศค่อยพัฒนา จะเจริญเติบโตได้ก็ด้วยการพึ่งพิงภายนอกหรือโครงการความช่วยเหลือจากประเทศมหาอำนาจเท่านั้น

งานวิจัยหลากหลายโครงการย่อยในโครงการวิจัยนี้ พุ่งความสนใจไปที่ประเทศลาวซึ่งเป็นเพื่อนบ้านใกล้ชิดที่สุดของเรา หากแต่งานวิชาการของไทยยังคงมีองค์ความรู้น้อยมากเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรมที่กำลังเกิดขึ้นในอีกฟากหนึ่งของแม่น้ำโขง ลาวมีประชากรค่อนข้างน้อย คือ มีประชากรเพียง 6.3 ล้านคนกระจายกันไปใน 16 แขวง โดยนครเวียงจันทน์มีประชากรมากที่สุด ประมาณเกือบเจ็ดแสนคน ในจำนวนประชากรทั้งหมดของลาวนี้ประมาณร้อยละ 60 เป็นคนลาวหรือลาวลุ่ม (flatlanders) และอีกร้อยละ 40 เป็นกลุ่มชาติพันธุ์หลายสิบกลุ่มซึ่งรวมเรียกกันว่า ลาวสูง (highlanders) และลาวเทิง (midlanders) ตามระดับความสูงของการตั้งหมู่บ้านของกลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้มาแต่เดิม ลาวเป็นประเทศที่ไม่มีทางออกทะเล ลักษณะภูมิประเทศอุดมไปด้วยเทือกเขาใหญ่น้อยสลับกันไป ที่ราบที่เหมาะสมต่อการเพาะปลูกมีน้อย และส่วนใหญ่ถูกยึดครองโดยคนลาว กลุ่มชาติพันธุ์ส่วนใหญ่จึงมีการตั้งถิ่นฐานทำกินบนดอยสูงด้วยการทำไร่ย้อยที่ ปัญหาการขาดแคลนที่ดินเพื่อการเกษตรทำให้บางแขวงของลาวมีปัญหาความมั่นคงทางอาหาร การผลิตอาหารโดยเฉพาะข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคตลอดทั้งปี

ระบบเศรษฐกิจของลาวยังไม่มั่นคงนักเมื่อเทียบกับประเทศอื่นๆในภูมิภาค และยังคงพึ่งพาการค้าและการลงทุนจากภายนอก โดยเฉพาะจากจีน เวียดนามและไทย การเกษตรเพื่อยังชีพยังคงเป็นระบบการผลิตหลักของลาวและประกอบเป็นร้อยละ 80 ของแรงงานทั่วประเทศ ร้อยละ 77 ของเกษตรกรชาวลาสามารถผลิตข้าวเพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน แต่ภาคการผลิตไม่ว่าจะเป็นอาหาร อุตสาหกรรมเกษตร หรือการผลิตสินค้าเครื่องอุปโภคบริโภคของลาว ยังไม่สามารถผลิตเองได้และยังต้องพึ่งพาการนำเข้าจากจีน

และไทยเป็นส่วนใหญ่ นอกจากนั้นแล้ว ลาวยังมีปัญหาขาดโครงสร้างพื้นฐาน โดยเฉพาะการคมนาคมขนส่ง ถนนซึ่งเชื่อมต่อแขวงต่างๆยังมีสภาพทรุดโทรมและขาดการบำรุงรักษา ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา ลาวได้รับความช่วยเหลือจากไอเอ็มเอฟ ธนาคารโลก ธนาคารเพื่อการพัฒนาเอเชีย และองค์กรระหว่างประเทศอื่นๆในรูปของโครงการพัฒนาหลากหลายรูปแบบ มีเงินลงทุนจากต่างชาติหลั่งไหลเข้ามาลงทุนในด้านของพลังงานน้ำ เขื่อนแม่น้ำโขง บ่อไฮดรอลิก ทองแดงและถ่านหิน แต่การท่องเที่ยวนับเป็นอุตสาหกรรมที่เติบโตเร็วที่สุดในประเทศ จากจำนวนนักท่องเที่ยวที่มีเพียง 14,400 คนในปี 1990 เพิ่มขึ้นเป็น 1.1 ล้านคนในปี 2005

แม้ว่าการลงทุนจากต่างชาติในพลังงานน้ำ เขื่อน และอุตสาหกรรมเกษตรจะช่วยทำให้ลาวมีอัตราการเติบโตโดยเฉลี่ยประมาณร้อยละ 6-7 อย่างสม่ำเสมอในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา แต่ลาวก็ยังคงเป็นประเทศยากจนที่มีปัญหาในหลายด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ปัญหาการศึกษา หลังการปฏิวัติในปี 1975 ปัญญาชนชาวลาวย้ายมาอพยพไปอยู่ต่างประเทศ โดยเฉพาะออสเตรเลีย ฝรั่งเศส และอเมริกา แม้ว่าเราจะเริ่มมองเห็นการลดลงของเกษตรกร และการเพิ่มขึ้นของพ่อค้าแม่ค้า และผู้ประกอบการชาวลาวยในช่วงหลายปีที่ผ่านมา แต่สังคมลาวขาดการก่อรูปของชนชั้นกลางอย่างชัดเจนเพื่อเป็นแรงกดดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเมือง สื่อเกือบทั้งหมดอยู่ในการกำกับควบคุมของรัฐ ความขัดแย้งทางอุดมการณ์ระหว่างลาวฝ่ายซ้ายกับฝ่ายขวายังคงคุกรุ่นขึ้นเป็นครั้งคราว ส่งผลให้รัฐบาลลาวใช้ประเด็นความมั่นคงทางการเมืองเป็นเหตุผลหลักของการไม่เปิดเสรีสื่อ อำนาจทางการเมืองยังคงกระจุกตัวอยู่ในกลุ่มชนชั้นนำกลุ่มเล็กๆและเครือญาติ ซึ่งเป็นกลุ่มที่ได้รับประโยชน์สูงสุดจากทุนต่างชาติและการลงทุนในสัมปทานและโครงการขนาดใหญ่เกือบทั้งหมดในประเทศ

ลาวกลายมาเป็นส่วนหนึ่งของแนวคิดสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจในอนุภูมิภาคแม่น้ำโขง เมื่อมีการนำเสนอแนวนโยบายที่กระตุ้นให้เกิดการพัฒนาเศรษฐกิจการตลาดขึ้นอีกครั้งหนึ่ง หลังจากที่ถูกกลไกตลาดถูกระบบสังคมนิยมบังคับไปช่วงหลังการปฏิวัติในปี 1975 ประมาณหนึ่งทศวรรษหลังการประกาศใช้นโยบายสังคมนิยม รัฐบาลลาวก็ได้รับการโน้มน้าวให้เริ่มมองเห็นชัดเจนขึ้นเป็นลำดับว่า นโยบายเศรษฐกิจตลอดช่วงทศวรรษที่ผ่านมา นั้นมิได้กระตุ้นให้เกิดการเจริญเติบโต และการพัฒนาประเทศเท่าที่ควร ในปี 1986 รัฐบาลลาวจึงประกาศใช้ “จินตนาการใหม่” หรือ “กลไกเศรษฐกิจใหม่” (New Economic Mechanisms) เพื่อเปิดโอกาสให้กลไกตลาดกลับมาทำงานอีกครั้งหนึ่ง จุดมุ่งหมายสำคัญประการหนึ่งของกลไกเศรษฐกิจใหม่ คือ การแก้ไขข้อจำกัดทางการค้าภายในและการค้าระหว่างประเทศที่เกิดจากระบบสังคมนิยมในช่วงก่อน โดยเปิดโอกาสให้ภาคเอกชนสามารถแข่งขันกับรัฐวิสาหกิจ ในการนำเข้าและส่งออกสินค้าได้หลากหลาย

ประเภทมากขึ้น และการขนส่งสินค้าข้ามแขวงต่างๆของลาวก็ได้โดยเสรีมากขึ้น สามปีหลังจากการประกาศใช้กลไกเศรษฐกิจใหม่ ลาวก็บรรลุข้อตกลงร่วมกับธนาคารโลกและไอเอ็มเอฟในด้านการเปิดรับการลงทุนต่างชาติ การปรับระบบธนาคารพาณิชย์ และการลดอัตราภาษีนำเข้า สะพานมิตรภาพไทย-ลาวเพื่อเชื่อมต่อและขยายการค้าข้ามพรมแดนระหว่างเวียงจันทน์กับหนองคายก็กำเนิดขึ้นในปี 1994 ราวกับเป็นสัญลักษณ์ของการเข้าเป็นส่วนหนึ่งของ “สนามการค้า” ตามนโยบายของรัฐบาลชาติชาย และแนวคิดสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจของธนาคารเพื่อการพัฒนาเอเชีย

การปฏิรูปเศรษฐกิจของลาวส่งผลให้การค้าชายแดนระหว่างลาวกับประเทศเพื่อนบ้าน โดยเฉพาะจีนและไทย เป็นไปอย่างคึกคักมากขึ้น ในปี 1987 ด้านตรวจคนเข้าเมือง ด้านศุลกากร และท่าเรือขนส่งสินค้าระหว่างห้วยทรายกับเชียงของ เริ่มเปิดเป็นการชั่วคราวตามข้อตกลงร่วมกันระหว่างสองประเทศ ส่งผลให้ตลาดชายแดนทางตอนเหนือของลาวเริ่มเคลื่อนไหวอีกครั้ง และการไหลของสินค้าข้ามสองฝั่งโขงเริ่มมีปริมาณเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง สองปีต่อมา มีการประกาศเปิดด่านเชียงแสน-ดงพี้ และเชียงของ-ห้วยทรายเป็นการถาวร โดยด่านเชียงของ-ห้วยทรายได้รับการปรับสถานะเป็นด่านพรมแดนนานาชาติ เพื่อเป็นทางผ่านของนักท่องเที่ยวต่างชาติที่ต้องการเดินทางเข้าไปในลาว แม้ว่าการเปิดด่านดังกล่าวเป็นด่านนานาชาติถาวรจะไม่มีผลในเชิงพาณิชย์สักเท่าใดนัก หากแต่มีผลในเชิงสัญลักษณ์อย่างมีนัยสำคัญของความร่วมมือในภูมิภาค นับตั้งแต่ปี 1994 เป็นต้นมา การค้าชายแดนบริเวณเชียงของ-ห้วยทรายมีปริมาณเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ โดยสินค้าส่งออกจากไทยเริ่มมีปริมาณมากกว่าสินค้าส่งออกจากลาวเกือบสองเท่าตัว (Walker 2000: 130) โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การนำเข้าน้ำมันเชื้อเพลิงจากไทย ซึ่งกลายเป็นแหล่งกระจายน้ำมันเชื้อเพลิงในแถบตะวันตกเฉียงเหนือของลาวไปจนถึงหลวงพระบาง นอกจากนั้น เชียงของยังกลายมาเป็นตลาดใหญ่ที่ระบายสินค้าเครื่องอุปโภคบริโภค อาหาร เครื่องปรุงอาหาร ทุเรียน และวัสดุก่อสร้าง ไปสู่ลาวตอนเหนือ แม้ค้าชาวลื้อจากฝั่งไทยเริ่มหวนกลับมามีบทบาทสำคัญในการกระจายสินค้าตามใบสั่งซื้อจากลูกค้าในฝั่งลาว ตลอดจน มีบทบาทในการเป็นเอเย่นต์นำเข้าแรงงานภาคเกษตรเมื่อมีความต้องการแรงงานในฝั่งไทย (โสภิตา 2008) พ่อค้าแม่ค้าชาวลาวจากอุดมไซ หลวงน้ำทา เมืองสิง ปากแบ่งไปจนถึงหลวงพระบาง เดินทางมาซื้อของจากเชียงของเพื่อนำกลับไปจำหน่ายยังเมืองของตน ในทางกลับกัน ลาวส่งสินค้าเกษตรหลากหลายชนิด รวมทั้งไม้ ของป่า และสัตว์ป่าเข้าสู่ไทย ผ่านพ่อค้าแม่ค้ารายย่อยที่ปากแบ่ง หลวงพระบางและห้วยทราย นักลงทุนจากฝั่งไทยประกอบกิจการบ้านพัก โรงแรม ธุรกิจการเกษตร และโรงเลื่อยหลายแห่งในลาวตอนเหนือ

การค้าขายแดนระหว่างลาวกับจีนก็เพิ่มสูงขึ้นอย่างรวดเร็วในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา โดยเฉพาะในเส้นทางจากเชียงรุ่ง เมืองลา ในฝั่งจีนสู่บ่อเต็นและหลวงน้ำทาในลาว จีนกลายมาเป็นผู้ลงทุนรายใหญ่ในลาว โดยเฉพาะในธุรกิจเหมืองแร่ ทองคำ ยาง และอุตสาหกรรมเกษตร จีนเริ่มเปิดตลาดขายสินค้าอุปโภคบริโภคขึ้นในหลวงพระบาง ห้วยทรายและเวียงจันทน์ ลงทุนเปิดบ่อนการพนันและอาคารธุรกิจขนาดใหญ่ในเมืองบ่อเต็นซึ่งจีนเข้าจากลาวเป็นเวลา 99 ปี และเปิดบ่อนการพนันแห่งใหม่ที่คันทันในปลายปี 2009

การศึกษาการค้าขายแดนลาวในบริบทที่เหลื่อมเศรษฐกิจ ทำให้เรามีข้อค้นพบเบื้องต้นที่น่าสนใจอย่างน้อย 3 ประการที่สอดคล้องกับงานของแอนดรู วอล์กเกอร์ (Walker 1997, 2000) ประการแรก การค้าขายแดนที่เฟื่องฟูขึ้นในบริบทของแนวคิดที่เหลื่อมเศรษฐกิจ ไม่ได้เป็นการเปิดเส้นทางการค้าใหม่ แต่เป็นการผลิตซ้ำเส้นทางและเครือข่ายการค้าเดิมที่มีอยู่แล้ว แต่เขาเข้าไปในยุคสังคมนิยมลาว ประการที่สอง การค้าขายแดนในปัจจุบันมิได้อยู่ภายใต้อิทธิพลของพ่อค้าชาวจีนเหมือนในอดีต แต่กลับอยู่ภายใต้การดำเนินการของพ่อค้าแม่ค้ารายย่อยชาวลาว ประการที่สาม การค้าขายแดนที่กลับมาคึกคักอีกครั้งหนึ่ง ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวของสินค้า ผู้คนและวัฒนธรรมข้ามพรมแดนของรัฐบาลอย่างรวดเร็ว แม้กระนั้นก็ดี รัฐบาลไม่ได้ถูกเพิกเฉย มองข้ามหรือลดระดับความสำคัญลงไปอย่างที่ Ohmae (1995) และ Chai-anan (1995) เข้าใจ แต่รัฐบาลกลับมีบทบาทมากขึ้นในการพยายามเข้ามาบริหารจัดการและควบคุมกำกับการค้าขายแดน การพูดเช่นนี้ มิได้หมายความว่า รัฐบาลจะปรับบทบาทและขยายการควบคุมการค้าขายแดนได้สำเร็จ แต่ประเด็นสำคัญมีอยู่ว่า การค้าขายแดนได้ชะงืดของสื่อที่เหลื่อมเศรษฐกิจอาจไม่ได้เสรีอย่างไวยากรณ์ของธนาคารแห่งการพัฒนาเอเชีย แม้ว่าการเปิดด่านการค้าและเส้นทางการค้าจะเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการสร้างตลาดเสรี แต่สิ่งเหล่านี้มักมีเป้าหมายแอบแฝงอยู่ที่การกำกับควบคุมการเคลื่อนไหวของสินค้าข้ามพรมแดนให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น พูดอีกอย่างหนึ่งก็คือ การเปิดด่านการค้าเสรีสร้างโอกาสให้มีการควบคุมมากกว่าการปิดด่านในช่วงที่ผ่านมา

การเฟื่องฟูของค้าขายแดนได้ชะงืดของสื่อที่เหลื่อมเศรษฐกิจ ยังทำให้เราพบว่าลาวมีคุณลักษณะของทุนนิยมชายขอบในความสัมพันธ์เชิงพึ่งพิงกับประเทศเพื่อนบ้านเพิ่มมากขึ้นในหลายด้านด้วยกัน ชนชั้นนำของประเทศยึดกุมอำนาจรัฐในการจัดการทรัพยากรอย่างเบ็ดเสร็จ เปิดโอกาสให้บริษัทเอกชนจากประเทศเพื่อนบ้าน โดยเฉพาะจีน ไทย และเวียดนาม เข้ามาใช้ความสัมพันธ์กับชนชั้นนำในการจัดทำโครงการลงทุนในการใช้ที่ดินเพื่ออุตสาหกรรมเกษตร เหมืองแร่และพลังงานน้ำ ในขณะที่ชาวบ้านในหลายพื้นที่ถูกอพยพออกจากบ้านเดิมของตน สูญเสียสิทธิการใช้ที่ทำกินและป่าซึ่งเคยเป็นแหล่งอาหารและแหล่งรายได้ของคนยากจนมาก่อน ในขณะที่ประชากรส่วนใหญ่ของประเทศยังคงทำการผลิตในภาคเกษตร แต่ที่ดินกลับเปลี่ยน

เมื่อไปอยู่ภายใต้สิทธิการใช้ของทุนต่างชาติ ในรูปของเกษตรพันธสัญญา และสัมปทานที่ดินเพิ่มมากขึ้น เป็นลำดับ ในขณะเดียวกัน ลาวกลับต้องพึ่งพิงการลงทุนและการค้าจากภายนอกเพิ่มขึ้น

อุตสาหกรรมเกษตรข้ามพรมแดนในอุษาคเนย์: บทเรียนจากลาว

ประเด็นวิจัยสำคัญประการหนึ่งซึ่งเป็นจุดสนใจของโครงการนี้ คือ การทำความเข้าใจกับผลกระทบของอุตสาหกรรมเกษตรในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง โดยเฉพาะการขยายตัวของพืชพาณิชย์ เช่น ยาง ข้าวโพด และอ้อย งานวิจัยของอาจารย์ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี ศึกษาะบอบขงพาราในลาว โดยเน้นทำความเข้าใจกับการเมืองเรื่องทรัพยากรจากกรณีสัมปทานสวนยางทางภาคใต้ของลาว ปิ่นแก้วศึกษาประวัติศาสตร์ของนิคมเกษตรกรรมขงพาราในอินโดจีน ซึ่งได้รับการสถาปนาจากลัทธิอาณานิคมและพบว่า การ “สร้างใหม่” ของนิคมเกษตรกรรมขงพาราในลาวยุคหลังอาณานิคมและยุคหลังสังคมนิยม นั้นถูกสร้างผ่านตรรกะของ ‘ทุนนิยมชายแดน’ นั่นคือ การที่รัฐบาลท้องถิ่นในระดับแขวง นำเอาที่ดินไปสร้างเป็นทุนในสัมพันธภาพกับประเทศเพื่อนบ้านซึ่งมีฐานะทางเศรษฐกิจที่เหนือกว่า

ในยุคอานานิคม สวนยางขนาดใหญ่ (rubber plantation) ได้รับการสถาปนาผ่านอุดมการณ์และปฏิบัติการของ ‘ทุนนิยมอาณานิคม’ (Colonial Capitalism) ซึ่งเป็นทุนที่มุ่งรับใช้ศูนย์กลางตะวันตก ดำเนินการภายใต้การผูกขาดการผลิตและการรวมตัวของทุนตะวันตกขนาดใหญ่จากประเทศแม่ รัฐอาณานิคมเอื้อให้ทุนเข้าถึงที่ดินเพื่อการผลิต การเกณฑ์และกดบังคับแรงงานเพื่อผลิตและส่งออกสินค้าไปยังโลกตะวันตก แต่การหวนกลับของนิคมเกษตรกรรมขงพาราในโลกสมัยทุนนิยม โดยเฉพาะการแพร่ขยายเข้าไปในลาวในปลายศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา กลับเกิดขึ้นในลักษณะของปรากฏการณ์ที่ปิ่นแก้วเรียกว่า ‘ทุนนิยมชายแดน’ (Frontier capitalism) ภายในบริบทของภูมิศาสตร์การพัฒนาอันไม่เสมอภาค ที่ซึ่งกระบวนการเปลี่ยนทรัพยากรให้เป็นทุนในประเทศที่ด้อยพัฒนาว่าเช่นลาว ดำเนินไปอย่างลักลั่น สับสนปราศจากระบบและกฎเกณฑ์ที่แน่นอนชัดเจน ทั้งรัฐส่วนกลางของลาวเองก็ล้มเหลวในการทำหน้าที่ควบคุมกำกับ ก่อให้เกิดการไหลบ่าของทุนข้ามชาติ ที่ดำเนินไปบนพื้นฐานของความสัมพันธ์ข้ามพรมแดนระหว่างตัวแทนรัฐท้องถิ่น กลุ่มทุน และการต่อรองในหลายระดับ

ในบริบทของทุนนิยมชายแดน สวนยางพารากลายเป็นสัญลักษณ์ของความหวังในกลุ่มผู้คูนโยบายเศรษฐกิจของลาว ในการพลิกฟื้นพื้นที่ของกลุ่มชาติพันธุ์ที่ถูกนิยามว่าล้าหลังและยากจนของประเทศ ให้เข้าสู่การพัฒนาและความเจริญ ด้วยการแทนที่การเกษตรแบบดั้งเดิมหรือการทำไร่หมุนเวียน ซึ่ง

รัฐเห็นว่าเป็นสาเหตุของความยากจนมาโดยตลอดด้วยเกษตรกรรมสมัยใหม่ การแพร่ขยายพื้นที่ของนิคมเกษตรกรรมยางพาราของทุนข้ามชาติจากเวียดนามเข้าสู่ลาวภาคใต้ เข้าถือครองที่ดินจำนวนมหาศาลในยุคที่ดินไม่ได้รกร้างว่างเปล่า หรือถูกทิ้งร้างจากภัยสงครามอีกต่อไปแล้ว แต่ได้มีการทำประโยชน์โดยประชาชนอยู่ก่อนแล้วนั้น กระบวนการยึดครองพื้นที่ดังกล่าวเกิดขึ้นได้โดยอาศัยการทำงานร่วมกันระหว่างทุนข้ามชาติกับกลไกรัฐท้องถิ่น ในการเอื้ออำนวยให้กระบวนการรวบรวมที่ดินขนาดใหญ่ดำเนินไปได้โดยปราศจากการขัดขึ้น อีกทั้งยังมีการอ่านและแปล ‘ภูมิทัศน์’ บนที่สูงเสียใหม่ ด้วยวาทกรรมการพัฒนาและการสร้างอดีตทางชาติพันธุ์ กระบวนการดังกล่าวทำหน้าที่ในการเปลี่ยนพื้นที่ที่เคยมีการผลิตหรือเชื่อมโยงกับตลาดอยู่แล้ว ให้กลายเป็นภูมิทัศน์ชายแดนอันล้าหลังและยากจนที่จำเป็นต้องมีการพัฒนา นั่นคือ การใช้กลไกของเจ้าหน้าที่รัฐในการเจรจากับตัวแทนทางการของหมู่บ้าน เพื่อทำให้เกิดกระบวนการรวบรวมที่ดินอย่างรวดเร็ว จับพลัด ไร้หลักเกณฑ์ ไม่มีการศึกษาความเหมาะสมของที่ดิน การตรวจสอบสภาพทรัพยากร และไม่มีกระบวนการชดเชยที่เหมาะสม เป็นขั้นตอนที่เอื้ออำนวยให้กระบวนการสะสมทุนชายแดนนี้เป็นไปได้อย่างสะดวกรวดเร็ว

ปิ่นแก้วเสนอว่าระบบทุนนิยมอาณานิคมกับทุนนิยมชายแดน มีความคล้ายคลึงกันตรงที่มีความต้องการแรงงานราคาถูกเหมือนกัน สิ่งที่น่าสนใจ คือ แม้ข้ามยุคอาณานิคมมาแล้ว แต่กระบวนการกดบังคับซึ่งเป็นเครื่องมือของรัฐอาณานิคม ยังถูกนำมาใช้ในระบบการระดมที่ดินและแรงงานในยุคของ ‘กลไกเศรษฐกิจใหม่’ ช่วงหลังสงครามนิยม ดังนั้น กระบวนการเปลี่ยนที่ดินเกษตรกรรมให้เป็นทุน จึงไม่ได้ดำเนินไปตามกลไกตลาดเสรี แต่กลับเป็นคุณลักษณะหนึ่งของทุนนิยมชายแดน คือ เกิดจากการเข้ายึดครอง ภายใต้อำนาจสนับสนุนของรัฐท้องถิ่น ก่อให้เกิดภาวะการเปลี่ยนผ่านจากชานาเป็นกรรมกรอย่างเฉียบพลันโดยไม่ได้ยินยอมพร้อมใจ แต่ในขณะเดียวกัน การสะสมทุนของนิคมเกษตรกรรมยางพาราในยุคใหม่ก็ต่างจากทุนนิยมอาณานิคมตรงที่ว่า นิคมเกษตรกรรมยางพารายุคใหม่คงสถานะของแรงงานที่ทำงานในนิคม ในสภาพกึ่งแรงงานกึ่งชานา กล่าวคือ แรงงานในสวนยางยังคงเป็นชานาในหมู่บ้านไปพร้อมกัน ชาวบ้านยังรู้สึกว่าเป็นชานาอยู่ทั้งในแง่ของจิตสำนึกและสถานะทางชนชั้น สถานะเช่นนี้เป็นประโยชน์ต่อระบบทุนนิยมชายแดนเพราะแรงงานเหล่านี้ ขาดจิตสำนึกทางชนชั้น และไร้อำนาจต่อรอง เผลอเช่นที่กรรมกรทั่วไปพึงมี

ในงานวิจัยชิ้นนี้ ปิ่นแก้วได้พัฒนาแนวคิดเรื่องทุนนิยมชายแดนต่อจาก Tsing (2005) โดยใช้ทุนนิยมชายแดนในความหมายของการขยายตัวของทุนข้ามชาติ ในพื้นที่ที่ถูกนิยามโดยรัฐทั้งส่วนกลางและ

ท้องถิ่น ให้เป็นเขตล้าหลังและห่างไกลความเจริญ¹ การขยายตัวของทุนข้ามชาติดังกล่าวเกิดขึ้นได้ภายใต้การอุปถัมภ์และร่วมมือกันของรัฐท้องถิ่นในเขตชายแดนนั้นๆ ในการรวบรวมทรัพยากรที่ดินจำนวนมาก เพื่อเป็นปัจจัยการผลิตราคาถูกให้กับทุนข้ามชาติ ทั้งนี้ด้วยการอาศัยช่องว่างของนโยบายจากส่วนกลางที่ล้าหลังและสับสน การไร้ประสิทธิภาพในการควบคุมกำกับจัดการทรัพยากรของรัฐส่วนกลาง ทำให้ทุนเข้าถึงที่ดินและสามารถรวบรวมที่ดินผืนใหญ่ได้ในเวลารวดเร็ว การทำงานของทุนนิยมชายแดนจึงไม่ได้ทำผ่านกลไกตลาด แต่ทำงานผ่านชนชั้นนำและกลไกของรัฐท้องถิ่น ในการทำหน้าที่เป็นตัวกลางที่ทรงอำนาจ ในการกีดกันกีดขวางล๊อมให้เกษตรกรชายแดนสละที่ดินเพื่อการเปลี่ยนแปลงและความเจริญของประเทศ

ในงานวิจัยนี้ ชายแดน มีความหมายใน 3 ลักษณะด้วยกัน ประการแรก ชายแดนหมายถึงอาณาบริเวณของปฏิสัมพันธ์ข้ามพรมแดน ในกรณีนี้คือความสัมพันธ์ระหว่างตัวแทนรัฐท้องถิ่นและทุนข้ามชาติที่ค่อนข้างเป็นอิสระจากการควบคุมกำกับจากรัฐส่วนกลาง การร่วมมือหรือสมรู้ร่วมคิดระหว่างรัฐท้องถิ่นกับทุน ในการใช้อำนาจเข้ายึดครองที่ดินของประชาชนจึงเป็นไปได้ง่ายดายและปราศจากการตรวจสอบ ประการที่สอง ชายแดนเป็นอาณาบริเวณที่ถูกกำหนดโดยรัฐ ทั้งส่วนกลางและท้องถิ่นให้เป็นดินแดนของความด้อยพัฒนา ล้าหลัง และห่างไกลจากความเจริญ การอ่านภูมิทัศน์ชายแดนแบบใหม่นี้ดังกล่าว ไม่เพียงแต่ได้ลบประวัติศาสตร์และข้อเท็จจริงทางเศรษฐกิจของชุมชนชายแดน ที่การผลิตเพื่อการพาณิชย์มีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าเพื่อการยังชีพมาแต่ไหนแต่ไร แต่ยังได้สร้างความชอบธรรมให้กับโครงการนิคมเกษตรกรรมบางพาราในการที่จะเข้ามาจัดระเบียบความล้าหลัง โดยการนำเอาการพัฒนาเข้าสู่ดินแดนดังกล่าว และประการที่สาม ในแง่ของความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ชายแดนถูกมองว่าเป็นถิ่นพำนักของเหล่าชาติพันธุ์บนที่สูง ที่มีพลเลื่องลือ ยึดติดกับการผลิตแบบยังชีพดั้งเดิม ล้าหลัง ยากจน และคือร้อนต่อการเปลี่ยนแปลง นิคมเกษตรกรรมบางพาราจึงเปรียบเสมือนเครื่องมือสำคัญที่ช่วยรัฐในการเข้าจัดระเบียบดินแดนที่เต็มไปด้วยกลุ่มชาติพันธุ์เสียใหม่ ดังชนเหล่านี้ให้เข้าสู่ครองในความเป็นพลเมืองของชาติและเข้าสู่การพัฒนา

งานวิจัยชิ้นนี้ตั้งคำถามว่า ลาวจะได้อะไรจากนโยบายการเปลี่ยนที่ดินให้เป็นทุนเพื่อตอบสนองโครงการสัมปทานขนาดใหญ่ คำถามนี้สะท้อนให้เห็นมายาคติที่ถูกสร้างขึ้นว่าลาวมีที่ดินอย่างเหลือเฟือ เพราะว่ามีประชากรต่อพื้นที่ต่ำ ดังนั้นที่ดินจึงมีมากและราคาถูก ค่าเช่าในการให้สัมปทานก็มีราคาถูกมาก

¹ โปรดเปรียบเทียบแนวคิดนี้กับงานของ Vandergeest (2007) ซึ่งใช้แนวคิดเรื่องเสรีนิยมใหม่กับการผลักดันมาใช้ทรัพยากรเปลี่ยนแปลงของการใช้ที่ดินในลาวและไทย

คือ ประมาณ 6 ดอลลาร์สหรัฐต่อเฮกเตอร์ มาyacินนี้ทำให้ลาวกลายเป็นที่หมายปองของสัมปทานที่ดินจำนวนมาก จากทั้งไทย จีน ญี่ปุ่น อินเดียและเวียดนาม ในกรณีสัมปทานยางพาราทางภาคใต้ เวียดนามมีเป้าหมายจะจัดตั้งนิคมเกษตรกรรมยางพาราในเนื้อที่ถึง 31,900 เฮกเตอร์ ในจำปาศักดิ์และสาละวัน ตัวเลขนี้ไม่ได้เกิดจากการสำรวจที่ดินที่มีอยู่จริง แต่มาจากการความต้องการที่ดินในส่วนของกลุ่มทุน คือไม่มีการสำรวจพื้นที่ว่าจำปาศักดิ์กับสาละวัน มีพื้นที่ที่จะให้สัมปทานได้จริงหรือไม่ สิ่งที่มาในทางปฏิบัติก็คือที่ดินในนิคมจึงมักจะเป็นที่ดินเกษตรกรรมของชุมชน หรือไม่เช่นนั้นก็เป็นป่า

หลังจากอนุมัติโครงการสัมปทานที่ดินไปแล้ว ปัญหาของเจ้าหน้าที่แขวงจำปาศักดิ์คือ ไม่สามารถส่งมอบที่ดินทั้งหมดให้กับบริษัทได้ครบ มีบริษัทลาวเรียกเพียงบริษัทเดียวที่เจ้าหน้าที่แขวงสามารถส่งมอบที่ดินให้ได้ แต่อีก 2 บริษัท ยังค้างอยู่ถึงร้อยละ 24 และร้อยละ 73 ตามลำดับ เจ้าหน้าที่เองก็ไม่ทราบว่าเมื่อใดจึงจะส่งมอบที่ดินได้ครบ แต่ท่ามกลางความลังเลสงสัยเช่นนี้นี้ บริษัทเวียดนามยังคงแสดงความจำนงค์จะขยายการปลูกยางพาราในลาว ถึง 1 แสนเฮกเตอร์ ในอีก 12 ปีข้างหน้า และไม่มีใครทราบว่าลาวจะเอาที่ดินที่ไหนมาให้สัมปทานเหล่านี้ คำถามสำคัญมีอยู่ว่า นโยบายเปลี่ยนที่ดินให้เป็นทุน จะช่วยสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจให้กับลาวได้มากน้อยแค่ไหน คำถามนี้สร้างข้อกังขาแม้แต่ในหมู่เจ้าหน้าที่รัฐด้วยกันเอง เจ้าหน้าที่รัฐบางส่วนเสนอว่า อัตราค่าเช่าน้อยเกินไป ขนาดพื้นที่ก็ใหญ่เกินไป ระยะเวลาสั้นเกินไป แถมลาวก็ไม่มีกฎระเบียบ กฎหมายที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ไม่มีเครื่องมือในการตรวจสอบ กำกับให้การสัมปทานที่ดินเป็นไปโดยไม่ซ้ำซ้อน หรือเหลื่อมล้ำพื้นที่ระหว่างกัน หรือไปทับซ้อนพื้นที่ของชาวบ้าน ในปัจจุบัน หน่วยงานลาวก็ยังไม่สามารถคำนวณอัตราการเช่าที่ดินที่เหมาะสมได้ ยิ่งไปกว่านั้นตามสัญญาสัมปทานบริษัทไม่ต้องจ่ายค่าเช่าที่ดินจนกว่าจะสามารถสร้างกำไรจากการประกอบกิจการแล้ว ในกรณีของนิคมยางพารา หมายความว่าบริษัทเช่าที่ดินฟรี 7 ปี ก่อนที่จะกรีดน้ำยางขาย และยังได้สิทธิยกเว้นภาษีและสิทธิพิเศษอื่นๆ อีกมากมาย สถานะที่ได้เปรียบอย่างมากมาของทุนต่างชาติทำให้คำถามที่ว่ารัฐบาลและประชาชนลาวได้อะไรจากการเอาที่ดินไปให้สัมปทานบริษัทต่างๆ นอกจากสิทธิประโยชน์และค่าเช่าที่ต่ำแล้ว บริษัทยังมีอำนาจต่อรองที่เหนือกว่ารัฐบาลลาว ในการหลบเลี่ยงไม่ต้องปฏิบัติตามกฎระเบียบต่างๆ เพื่อลดต้นทุนและความเสี่ยงต่างๆ เช่น ไม่ต้องทำการศึกษาผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อมและสังคมก่อนอนุมัติโครงการ โดยอ้างว่าการปลูกยางพาราเป็นการส่งเสริมฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมและไม่มีผลกระทบทางด้านลบต่อสิ่งแวดล้อม ด้วยเหตุนี้เองเราจึงอาจสรุปว่า ในกระบวนการเปลี่ยนที่ดินให้เป็นทุน กลุ่มทุนมีอำนาจต่อรองที่สูงกว่า โดยในทางปฏิบัติ บริษัทมักได้รับอนุมัติสัมปทานที่ดินก่อนจะมีการสำรวจพื้นที่ มีการตกลงลงนามในสัมปทานที่ดินก่อนที่จะรู้ว่าที่ดินอยู่ตรงไหน แต่เมื่อสัญญาได้เซ็นกันไปแล้ว ก็

เลยกลายเป็นข้อผูกมัดให้เจ้าหน้าที่ท้องถิ่นจำเป็นต้องหาที่ดินมาให้กับบริษัท เมื่อไม่มีที่ดินว่างเปล่าเพียงพอ ก็ต้องเอาที่ดินของประชาชนมามอบให้กับบริษัท จนกลายเป็นปัญหาต่อเนื่องระหว่างเจ้าหน้าที่กับชาวบ้าน ในหลายพื้นที่

การรุกเข้ามาของสัมปทานที่ดินจากพลังของทุนนิยมชายแดน ทำให้ชาวบ้านจำต้องปรับตัวอย่างมากมาย ยุทธวิธีในการปรับตัวก็แตกต่างกันออกไปตามเงื่อนไขแวดล้อมของแต่ละครัวเรือน ชาวบ้านบางครัวเรือนที่มีฐานะดีและยังมีนาเหลืออยู่ ก็เลือกที่จะทำการเกษตรต่อไป หรือบางครัวเรือนไปหาซื้อที่นาในหมู่บ้านอื่นๆ ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่อยากจะเป็นกรรมกรและถ้ามีเวลาว่างจึงจะไปรับจ้างทำงานในนิคมเกษตรกรรม แต่ในครัวเรือนยากจนหรือชาวบ้านที่สูญเสียที่ดินเกือบทั้งหมด จะเป็นกลุ่มที่ได้รับผลกระทบรุนแรงที่สุด คนกลุ่มนี้จำต้องไปรับจ้างในนิคมเกษตรกรรมขางพารา หรือหางานทำที่อื่นที่ให้ค่าจ้างสูงกว่า ดังนั้นครัวเรือนที่พออยู่รอดได้ จึงเป็นครัวเรือนที่มีที่ดินเหลืออยู่ หรือมีเช่นนั้นก็เป็นครัวเรือนที่มีแรงงานในครัวเรือนมากพอจะออกไปหารายได้มาประทังค่าใช้จ่ายที่เพิ่มสูงขึ้น ครัวเรือนที่ไม่มีที่ดินและมีแรงงานน้อยจะมีปัญหาในการปรับตัวมากที่สุด

ข้อมูลจากการศึกษาหมู่บ้านในแขวงจำปาสักและสาละวันในภาคใต้ของลาว ทำให้ปั่นแก้วสรุปว่า ประสิทธิภาพของเกษตรกรผู้สูญเสียที่ดินจากพลังของทุนนิยมชายแดนในปัจจุบัน คงไม่แตกต่างไปจากการสูญเสียของเกษตรกรภายใต้ระบอบอาณานิคมเท่าใดนัก ภายใต้แนวคิดที่เหยียดเสริมรัฐกิจและหลังสังคมนิยมที่เน้นการลงทุนจากภายนอก ความเชื่อมโยงและการค้าเสรี ระบบสัมปทานขางพาราได้กลายเป็นเครื่องมือของทุนต่างชาติในการปรับเปลี่ยนที่ดินและแรงงานของเกษตรกรชาวลาวให้กลายเป็นสินค้าราคาถูกไปอย่างไม่มีทางหลีกเลี่ยงได้ ข้อแตกต่างสำคัญระหว่างยุคอาณานิคมกับยุคที่เหยียดเสริมรัฐกิจมีอยู่ว่า ในยุคอาณานิคม เกษตรกรอาจหลบหนีไปสร้างชุมชนชาวนาใหม่เพื่อให้หลุดพ้นไปจากอำนาจควบคุมของรัฐอาณานิคม หากแต่ภายใต้พันธะแห่งความเป็นพลเมืองในระบบสังคมนิยม/หลังสังคมนิยม และอุดมการณ์ชาตินิยม หมู่บ้านและการตั้งรกรากของชุมชนล้วนแล้วแต่เชื่อมโยงเป็นส่วนหนึ่งของอำนาจรัฐท้องถิ่น แรงกดดันของพื้นที่ทำกินยังทำให้การหนีไปบุกเบิกพื้นที่ใหม่ที่หลุดเร้นไปจากอำนาจควบคุมของรัฐเป็นสิ่งที่กระทำได้ยากยิ่ง เกษตรกรชาวยอบลาวจึงอาจมีทางเลือกไม่มากนัก นอกจากยอมเป็นกรรมกรในนิคมเกษตรกรรมขางพารา หรือผันตัวเองมาเป็นแรงงานข้ามชาติในฝั่งไทย

การสร้างชนบทและชาวนาลาวในโลกยุคจินตนาการใหม่

หากงานวิจัยของปิ่นแก้ว ช่วยให้เราเข้าใจสถานะการดิ้นรนของชาวนารายย่อยทางภาคใต้ของลาว ภายใต้พลังขับเคลื่อนของทุนนิยมชายแดน งานวิจัยของอาจารย์จามะรี เชียงทอง เรื่อง “การสร้างชนบทและชาวนาลาวในโลกสมัยใหม่” ก็อาจช่วยให้เราเข้าใจพลังของทุนและรัฐที่เข้าไปก่อรูปการเปลี่ยนแปลงในสังคมชาวนาภาคเหนือของลาวได้ชัดเจนขึ้น งานวิจัยชิ้นนี้เป็นความพยายามที่จะสำรวจตรวจสอบการเปลี่ยนแปลงการผลิตในชนบทของลาวบนพื้นฐานของงานสนามที่แขวงบ่อแก้วและอุดมไซ สิ่งที่จามะรีต้องการนำเสนอในงานชิ้นนี้ก็คือ การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างชนบทในลาว อันเป็นผลจากจินตนาการใหม่และกลไกเศรษฐกิจใหม่ของลาว ผนวกกับพลังผลักดันจากการใช้นโยบายการสร้างระบบตลาดเสรีตามแนวสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจในภูมิภาค ซึ่งนำไปสู่กระบวนการที่จามะรีเรียกว่า “การสร้างชาวนา” (peasantization) และการสร้างพื้นที่ชนบท (rural landscape) ซึ่งทำให้ชาวนาลาวถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของเขตเศรษฐกิจที่มีพลังขับเคลื่อนเดียวกันในโครงสร้างการแบ่งงานกันทำของโลกในฐานะผู้ผลิตสินค้าเกษตร

จามะรีพบว่า กระบวนการอำนาจรัฐและตลาดเป็นบริบทสำคัญของพลังที่เข้าไปปรับโครงสร้างชนบทลาว ด้วยเหตุนี้เราจึงไม่อาจมองชนบทว่าโดดเดี่ยว เพราะมีความเชื่อมต่อกับพื้นที่ต่างๆ มีการค้าข้ามพรมแดนที่เข้ามาทำให้มีการเปลี่ยนแปลงในระบบการผลิต มีการนำเข้าระบบเกษตรพันธะสัญญาข้ามพรมแดน ส่งผลให้เกษตรกรทำการผลิตตามคำสั่งจากภายนอก มีชีวิตอยู่อย่างกลุ่มคอน สุ่มเสี่ยงและไร้อำนาจควบคุมการผลิตและชีวิตของตน ในด้านของรัฐเอง ลาวได้เปลี่ยนแปลงนโยบายการพัฒนาไปสู่จินตนาการใหม่ โดยให้ความสำคัญกับการรับการลงทุนและการค้าจากต่างประเทศมากขึ้น ในภาคเกษตรได้ยกเลิกระบบนารวม โดยให้ความสำคัญกับกรรมสิทธิ์ที่ดินของครัวเรือน แม้ว่ากระบวนการออกเอกสารสิทธิยังไม่สามารถทำได้ทั่วถึง ภายใต้นโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจใหม่ ลาวยังให้ความสำคัญกับการลดพื้นที่ไร่ย้ายที่และยุติการปลูกฝิ่น โดยทำการเคลื่อนย้ายประชาชนลงมายังพื้นราบอย่างต่อเนื่อง ในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของความพยายามที่จะทำให้เกษตรกรเปลี่ยนมาทำการเกษตรแบบถาวร นอกจากนั้น รัฐบาลลาวยังให้การสนับสนุนให้ภาคเอกชนจากจีนและไทยเข้าไปส่งเสริมการขายตัวของพืชพาณิชย์ เช่น ยางพารา และข้าวโพดในพื้นที่ภาคเหนือของลาว ด้วยเหตุนี้เอง รัฐท้องถิ่นจึงมีบทบาทสำคัญในการเอื้อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบการจัดการทรัพยากรที่ดิน โดยผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนทรัพย์สินให้เป็นของปัจเจกชน การส่งเสริมการขายตัวของพืชพาณิชย์ยังเป็นการเปลี่ยนที่ดินให้เป็นสินค้า คือ ทำให้ที่ดินมีมูลค่ามากขึ้น

กระบวนการสร้างชาวนาและการปรับเปลี่ยนพื้นที่ชนบท มีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับเกษตรกรพันธสัญญา ซึ่งหมายถึงระบบเกษตรที่พ่อค้าหรือบริษัทเอกชนเป็นผู้สนับสนุนปัจจัยการผลิตให้เกษตรกรทั้งหมด รวมทั้งสัญญาว่าจะรับซื้อผลผลิตตามราคาที่ตกลงกันไว้ล่วงหน้า หรือตามราคาตลาด ระบบเกษตรพันธสัญญาทำให้พ่อค้าไม่จำเป็นต้องเข้ามาช่วงชิงปัจจัยการผลิตหรือที่ดินกับเกษตรกร รวมทั้งไม่ต้องรับภาระด้านการจ้างและจัดการแรงงาน เนื่องจากเกษตรกรจะเป็นฝ่ายดูแลจัดการแรงงานในครัวเรือนของตนเอง หรืออาจใช้ระบบการแลกเปลี่ยนแรงงานกับเพื่อนบ้าน หรือการจ้างแรงงานเพิ่มเติมยามจำเป็น ในบริเวณภาคเหนือของลาว จามะรีพบเห็นอิทธิพลการแพร่ขยายตัวของระบบเศรษฐกิจการตลาดของประเทศที่มีความเข้มแข็งกว่า โดยเฉพาะจีนและไทย เข้าไปใช้ประโยชน์จากที่ดินและแรงงานราคาถูกเพิ่มขึ้น ในเขตเมืองสิง แขวงหลวงน้ำทา ทูจิ่นแทรกตัวเข้ามาใช้ประโยชน์จากที่ดินและแรงงานราคาถูกในลาว โดยปรับเปลี่ยนที่สูงจากไร่ยาสูบไปเป็นพื้นที่ปลูกยางพารา พื้นที่ดอนถูกปรับเปลี่ยนไปปลูกพืชไร่ เช่น ข้าวโพด อ้อย มันสำปะหลัง และพื้นที่ลุ่มถูกปรับเปลี่ยนไปปลูกพืชสวนหลังนา เช่น แตงโม โดยผลผลิตเกือบทั้งหมดถูกส่งออกไปยังตลาดภาคการผลิตอุตสาหกรรม และตลาดผู้บริโภคในประเทศจีน โดยภาพรวมแล้ว เราอาจสรุปว่า การใช้พื้นที่เกษตรกรรมในลาวมีความซับซ้อนมากขึ้น พื้นที่อยู่ภายใต้การกำกับของตลาดหรือ "กลไกเชิงสถาบัน" อำนาจการตัดสินใจกระจุกตัวอยู่ที่พลั๊กภายนอกซึ่งเชื่อมโยงกับรัฐและกลไกตลาด

ภายใต้วาทกรรมการพัฒนาที่เน้นความสำคัญของการปลูกพืชทดแทนฝิ่น ธุรกิจยางพาราของจีนกลายเป็นเครื่องมือสำคัญ ในการพัฒนาแทนที่กระบวนการพัฒนาแบบเดิมที่ข้าราชการเป็นฝ่ายไปแนะนำให้เกษตรกรละเลิกจากการปลูกฝิ่น หรือแนวคิดการพัฒนา “ทางเลือก” แบบตะวันตกที่องค์กรพัฒนาเอกชนไปให้ความช่วยเหลือเกษตรกรให้เลิกปลูกฝิ่น แต่วาทกรรมการพัฒนาของจีนกลับเน้นความสำคัญของธุรกิจนำหน้าการพัฒนา ซึ่งสามารถตอบสนองเป้าหมายสองด้าน กล่าวคือ การปลูกพืชทดแทนฝิ่นและความต้องการยางพาราและวัตถุดิบอื่นๆของจีน ไปพร้อมกัน กระบวนการนี้ยังถูกมาใช้กับพืชไร่ เช่น อ้อย และมันสำปะหลัง ซึ่งมีบริษัทจีนได้รับสัญญาให้นำระบบเกษตรพันธสัญญาปลูกอ้อยและมันสำปะหลังผนวกเข้ามาภายใต้โครงการพืชทดแทนฝิ่น ยิ่งไปกว่านั้น พืชพาณิชย์เหล่านี้ ยังปรับเปลี่ยนภูมิทัศน์ชนบทของลาวภาคเหนือจากไร่ยาสูบมาเป็นเกษตรถาวร และการใช้ประโยชน์จากพื้นที่เกษตรเพื่อยังชีพมาเป็นการผลิตเพื่อการค้า การปรับเปลี่ยนภูมิทัศน์ดังกล่าวส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภาพลักษณ์จากกลุ่มชนเผ่ามาเป็น “ชาวนาลาว” และเปลี่ยนแปลงลักษณะการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน ให้เข้ามาอยู่ภายใต้การควบคุมอย่างแนบแน่นและกวดขันของรัฐบาล จามะรีสรุปว่า การขยายตัวของพืชพาณิชย์ (โดยเฉพาะยาง อ้อย มันสำปะหลัง และข้าวโพดซึ่งมีการขยายพื้นที่เพาะปลูกในภาคเหนือของลาวเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว) จึงเป็นส่วนหนึ่งของ

กระบวนการสร้างชนบทและชานาลาในลอมสมัยใหม่ ภายใต้อกรอบแนวคิดการค้าเสรีของธนาคารเพื่อ
การพัฒนาเอเชียและนโยบายกลไกเศรษฐกิจใหม่ของรัฐบาลลาว

ความหวานของอ้อยกับอำนาจของทุนต่างชาติ

งานวิจัยของอาจารย์ร่มเย็น โกไสยกานนท์ เรื่อง “เศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยเรื่องการกระจาย
ผลประโยชน์ และต้นทุนของโครงการความร่วมมือทางเศรษฐกิจอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง” เป็นความ
พยายามที่จะทำความเข้าใจกับรูปแบบของการลงทุนจากภายนอก และการกระจายผลประโยชน์ทาง
เศรษฐกิจในลาวผ่านการวิเคราะห์รูปแบบการลงทุนในสัมปทานอ้อย และการผลิตน้ำตาลในแขวงสะหวัน
นะเขตทางภาคใต้ของลาว ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการลงทุนจากบริษัทของไทย เช่น กลุ่มน้ำตาลมิตรผล และ
น้ำตาลขอนแก่น เป็นต้น

กลุ่มน้ำตาลมิตรผลได้รับสัมปทานที่ดินเพื่อปลูกอ้อยและก่อสร้างโรงงานน้ำตาล ในแขวงสะหวัน
นะเขต ซึ่งเป็นพื้นที่บริเวณตอนล่างของประเทศลาวติดต่อกับจังหวัดมุกดาหารของไทย โดยได้รับ
ใบอนุญาตการลงทุนต่างประเทศจากแขวงสะหวันนะเขตเมื่อปี 2549 มีกำหนดอายุสัมปทาน 40 ปี พื้นที่
ได้รับสัมปทานทั้งสิ้น 62,500 ไร่ มูลค่าการลงทุนกว่า 2,300 ล้านบาท ภาคเอกชนของไทยได้โอบล้อมให้
รัฐบาลลาวเล็งเห็นความสำคัญของการสร้างโรงงานน้ำตาล ในการร่วมกันพัฒนาภาคอุตสาหกรรมควบคู่ไป
กับการเกษตร รัฐบาลลาวจึงอนุญาตให้ทำการขยายพื้นที่สัมปทานออกไปอีกกว่า 40,000 ไร่ และโรงงานได้
เริ่มเดินเครื่องผลิตน้ำตาลได้ในช่วงปลายปี 2551 โดยน้ำตาลที่ผลิตได้ร้อยละ 95 ส่งออกไปสู่ตลาดยุโรป
และที่เหลืออีกร้อยละ 5 ใช้บริโภคในประเทศ ในปีการผลิต 2552/2553 กลุ่มน้ำตาลมิตรผลได้เพิ่มพื้นที่การ
ปลูกอ้อยและเพิ่มกำลังการผลิตน้ำตาลเป็น 5,000 ตันต่อวัน การลงทุนในสัมปทานอ้อยและอุตสาหกรรม
น้ำตาลจากกลุ่มทุนไทยได้รับการนำเสนอว่าเป็นความก้าวหน้าในด้านการค้าการลงทุน ตามโครงการความ
ร่วมมือทางด้านเกษตรพันธะสัญญา หลังการเปิดใช้สะพานมิตรภาพ 2 ซึ่งเชื่อมมุกดาหารในฝั่งไทยกับ
สะหวันนะเขตในฝั่งลาว

ตามวิถีคิดของเสรีนิยมเศรษฐกิจ การลงทุนในอุตสาหกรรมน้ำตาลและสัมปทานอ้อยในลาวเป็น
การขยายฐานผลิตเพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจการค้าการลงทุนในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง ผู้ลงทุนได้ผลตอบแทน
คุ้มค่า และในขณะเดียวกัน ยังเป็นการส่งเสริมการปลูกอ้อย การจ้างงานในลาว รวมถึงการเชื่อม
ความสัมพันธ์อันดีระหว่างไทยกับลาวอีกด้วย แต่โดยเนื้อแท้ความจริงแล้ว สาเหตุที่กลุ่มทุนน้ำตาลไทยเลือก

ลงทุนในลาว เป็นเพราะรัฐบาลลาวให้สิทธิประโยชน์ส่งเสริมการลงทุนหลายประการด้วยกัน เช่น ยกเว้นภาษีเงินได้นิติบุคคล 5 ปี และปีที่ 6-8 ยังลดภาษีให้กึ่งหนึ่งของภาษีทั้งหมดที่ต้องจ่าย รวมทั้งให้สิทธิลดภาษีนำเข้าเครื่องจักรเหลือเพียงร้อยละ 1 เท่านั้น รัฐบาลยังคิดค่าสัมปทานในราคาถูกลงอย่างเหลือเชื่อ กล่าวคือ คิดค่าสัมปทานที่ดินเพียงปีละ 6 ดอลลาร์ต่อเฮกตาร์ ยิ่งไปกว่านั้น การลงทุนในลาวยังทำให้กลุ่มทุนไทยใช้ประโยชน์จากสิทธิพิเศษที่ลาวได้รับจากประชาคมยุโรปในการส่งออกน้ำตาลโดยไม่ต้องเสียภาษีนำเข้า

ผลประโยชน์และสิทธิพิเศษเหล่านี้ทำให้กลุ่มทุนน้ำตาลไทยหลายแห่ง เช่น กลุ่มมิตรผล และน้ำตาลขอนแก่น เป็นต้น เลือกว่าจะเข้ามาลงทุนในลาว โดยการใช้วิธีผสมผสานระหว่างสัมปทานที่ดินปลูกอ้อยและเกษตรพันธสัญญากับชาวไร่อ้อยคู่สัญญา โดยในปัจจุบันมีสัดส่วนของอ้อยปลูกเองร้อยละ 70 และเกษตรพันธสัญญาร้อยละ 30 และมีแผนในการเพิ่มสัดส่วนของเกษตรพันธสัญญาขึ้นเป็นร้อยละ 50 ตามข้อตกลงกับรัฐบาลลาว การลงทุนในสัมปทานอ้อยและโรงงานน้ำตาลสร้างผลประโยชน์ให้กับกลุ่มทุนไทยอย่างงาม จนทำให้บริษัทมิตรผลมีโครงการขยายการลงทุนอย่างต่อเนื่องโดยในฤดูผลิต 2552/2553 บริษัทมีแผนจะขอสัมปทานเพิ่มอีก 62,500 ไร่ เพื่อขยายกำลังผลิตเป็น 5 แสนตันอ้อย โดยมีความสามารถหีบอ้อยวันละ 1-1.2 หมื่นตัน และวางแผนว่าในช่วง 3 ปี ข้างหน้า บริษัทจะมีกำลังผลิต 2.5 ล้านตันอ้อย ซึ่งตามแผนยังจะมีการลงทุนผลิตปาร์ติเกิลบอร์ดและเอทานอล โดยใช้เงินลงทุนอีก 5,000-6,000 ล้านบาท ซึ่งหากบริษัทต้องลงทุนผลิตเอทานอลจะต้องมีอ้อยไม่น้อยกว่า 2 ล้านตัน เพื่อให้มีกากน้ำตาลเพียงพอ ในทำนองเดียวกัน บริษัทน้ำตาลขอนแก่นภายใต้ชื่อบริษัทน้ำตาลสะพานนะเขด ก็มีกำไรจากการลงทุนในอุตสาหกรรมอ้อยและน้ำตาลในลาวถึงร้อยละ 31 เมื่อปี 2551 และทำการขยายพื้นที่สัมปทานอีก 10,000 เฮกตาร์ (62,500 ไร่) เพื่อให้ทันต่อแผนการผลิตน้ำตาลในต้นปี 2552 ซึ่งบริษัทจะลงทุนก่อสร้างโรงงานน้ำตาล กำลังหีบ 3,000 ตันอ้อยต่อวัน

พัฒนาการของสัมปทานไร่อ้อยและอุตสาหกรรมน้ำตาลในสะหวันนะเขตของลาว มีความละม้ายคล้ายคลึงบางประการกับการก่อรูปของไร่อ้อยในอเมริกาใต้ช่วงยุคอาณานิคม ในหนังสือเรื่อง *Sweetness and Power* (1985) ซิดนีย์ มินซ์ นักมานุษยวิทยาอเมริกันนามอุโฆษ ได้เผยให้เห็นถึงความเชื่อมโยงอย่างสลับซับซ้อนระหว่างกระบวนการผลิตน้ำตาล กับ การใช้แรงงานทาส และการขยายตัวของระบบทุนนิยมในอเมริกาใต้ ความนิยมในการบริโภคน้ำตาลของชาวยุโรปทำให้ความต้องการน้ำตาลเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วและนำไปสู่การขยายที่ดินเพื่อปลูกอ้อยอย่างมากมายมหาศาล ความต้องการแรงงานราคาถูกเพื่อมาทำงานในไร่อ้อย นำไปสู่การบังคับแรงงานทาสชาวอาฟริกามาทำงานในไร่อ้อยในแคริบเบียน ในกรณีของลาว การเข้ามาของทุนต่างชาติในการลงทุนสัมปทานอ้อย ไม่เพียงแต่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสิทธิการใช้ที่ดินของชาวบ้านที่ถูกยึดไปเป็นพื้นที่สัมปทานเท่านั้น แต่ยังเป็นการปรับเปลี่ยนชาวนาลาว ให้ตกอยู่ในสถานะกึ่ง

ระหว่างการกลับไปเป็นผู้หักล้างทางพงศกษัตริย์ที่ดินเพื่อการเกษตรใหม่ (squatters) เพราะสิทธิทำกินเหนือที่ดินของตนถูกรัฐยึดคืนไป กับ การเป็นแรงงานชนบทราคาถูกในไร่อ้อย (rural proletarians) และการเป็นเกษตรกรพันธะสัญญาทำการผลิตบนที่ดินของตนเอง เพื่อขายให้ทุนต่างชาติแต่เพียงอย่างเดียว สถานะของชาวบ้านในท้องถิ่นถูกปรับเปลี่ยนไปตามพลังของทุนต่างชาติ ที่เข้ามากำกับแบบการรูปแบบของการผลิตและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ

ในบริบทของการพัฒนาภูมิภาค ธนาคารเพื่อการพัฒนาเอเชียเสนอมาโดยตลอดว่า แนวคิดเบื้องหลังสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจและอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง คือ ความเชื่อมโยง (connectivity) การเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขัน (competitiveness) และการสร้างความเป็นชุมชน (community) ภายใต้แนวคิดเช่นนี้เองที่สะพานมิตรภาพไทย-ลาวแห่งที่สองถูกสร้างขึ้น เพื่อเชื่อมการค้ากับสะพานนะเขต และมีการจัดทำโครงการความร่วมมือทางเศรษฐกิจตามมากมาย ร่มเย็นตั้งคำถามว่า โดยเนื้อแท้ความจริงแล้วมุมมองจากรากหญ้านั้นมองอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงที่มีความหมายอย่างไร มีความเชื่อมต่อกันอย่างไร โครงการความร่วมมือต่างๆช่วยเสริมสร้างศักยภาพในการแข่งขันจริงหรือไม่ และช่วยสร้างความเป็นชุมชนอย่างไร ชุมชนท้องถิ่นในพื้นที่ชายแดนมีการปรับตัวอย่างไรเพื่อตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น โดยเก็บข้อมูลจากงานสนามในหมู่บ้านรอบๆพื้นที่สัมปทานอ้อยในแขวงสะหวันนะเขต ร่มเย็นพบว่า การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการเข้ามาของทุนต่างชาติ มีทั้งด้านลบและด้านบวก ชาวบ้านหลายครัวเรือนสูญเสียที่ดินทำกินโดยไม่ได้รับเงินชดเชยจากรัฐบาลหรือบริษัท การเข้ามาของสัมปทานอ้อยทำให้พื้นที่ลาดทอนความอุดมสมบูรณ์ลง ชาวบ้านจำนวนมากสูญเสียสิทธิในการทำกินและการใช้ทรัพยากรไป โดยที่พวกเขาไม่มีโอกาสที่จะบอกว่าตนเองอยากจะได้โรงงานน้ำตาลหรือไม่ แต่ในขณะเดียวกันก็ไม่ได้หมายความว่าทุกครัวเรือนได้รับผลกระทบในทางลบ การเข้ามาของโรงงานน้ำตาลทำให้บางครัวเรือนผันตนเองมาเปิดร้านค้าเพื่อรองรับแรงงานไร่อ้อยที่เข้ามาอาศัยอยู่ในพื้นที่ ดังนั้น ชาวบ้านที่มีฐานะดีบางครัวเรือนอาจฉวยโอกาสที่มีสัมปทานอ้อยและโรงงานน้ำตาลเกิดขึ้นในพื้นที่ เพื่อเปิดร้านค้าขายสินค้าให้กับแรงงาน แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าลูกจ้างที่มาทำงานในไร่อ้อยและโรงงานน้ำตาลแทบทั้งหมด เป็นแรงงานอพยพมาจากที่อื่น ในขณะที่คนในพื้นที่ส่วนใหญ่เลือกที่จะข้ามไปหางานทำในฝั่งไทยซึ่งได้ค่าตอบแทนสูงกว่า

การขยายตัวของธุรกิจการเกษตรในลาวผ่านการลงทุนของประเทศเพื่อนบ้าน ไม่ว่าจะเป็นระบบสัมปทาน เช่น ยาง และอ้อย หรือระบบเกษตรกรพันธะสัญญา เช่น ข้าวโพด ล้วนแล้วแต่วางอยู่บนพื้นฐานของการปิดล้อมเบียดขับชุมชนท้องถิ่นจากการเกษตรเพื่อยังชีพ และกีดกันชาวบ้านจากสิทธิในการเข้าถึงที่ดินซึ่งเคยเป็นแหล่งทำกินของพวกเขาแต่เดิม รัฐส่วนกลางและรัฐท้องถิ่นของลาวจึงเปลี่ยนสภาพจาก

รัฐสังคมนิยมไปเป็นทุนนิยมพวกพ้อง (Crony Capitalism) ซึ่งนำเอาทรัพยากรที่ดินไปให้พวกพ้องต่างชาติ เข้าผ่านระบบสัมปทานขนาดใหญ่ เพื่อมุ่งสร้างรายได้และเปลี่ยนสถานะของชาวลาวจากเกษตรกรไปเป็น แรงงานรับจ้างในภาคเกษตรและแรงงานข้ามชาติ โดยผลประโยชน์ส่วนใหญ่จะตกอยู่กับชนชั้นนำและ นายทุนจากภายนอกเป็นหลัก

การท่องเที่ยวกับการพัฒนาในลาว

ธนาคารโลกเคยนำเสนอบทวิเคราะห์ว่าด้วยการพัฒนาในลาวเมื่อทศวรรษก่อนอย่างชัดเจนว่า “ลาว ไม่มีทางเลือกในการพัฒนามากนัก นอกจากจะใช้ประโยชน์จากทรัพยากรไม้ และการขายพลังงานน้ำให้แก่ ประเทศเพื่อนบ้าน” (World Bank 1997, อ้างจาก IRN 1999: 5) แต่ดูเหมือนว่าผู้เชี่ยวชาญจากธนาคารโลกจะ มองข้ามการขายตัวอย่างรวดเร็วของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว และศักยภาพของการท่องเที่ยวกับการ พัฒนาในลาว

นับเนื่องแต่ปี 1990 หลังรัฐบาลลาวประกาศใช้จินตนาการใหม่และกลไกทางเศรษฐกิจแบบใหม่ เป็นต้นมา การท่องเที่ยวของลาวก็เจริญเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว จากนักท่องเที่ยวจำนวน 14,000 คนที่มาเยือน ลาวในปี 1990 จำนวนนักท่องเที่ยวขยายตัวเป็น 1.21 ล้านคนในปี 2006 และสร้างรายได้ให้แก่ลาวเป็น จำนวนถึง 173.2 ล้านดอลลาร์สหรัฐฯ การท่องเที่ยวไม่เพียงแต่สร้างความเจริญเติบโตภายในแวดวงของ อุตสาหกรรมท่องเที่ยวเท่านั้น แต่ยังมีส่วนสร้างความเจริญเติบโตให้กับธุรกิจอื่นๆ เช่น โรงแรม บ้านพัก ภัตตาคารและร้านอาหาร ตลอดจน กิจกรรมขนส่งและรถเช่า การเจริญเติบโตของอุตสาหกรรมท่องเที่ยวใน ลาวเป็นผลจากการขยายความร่วมมือในภูมิภาคอาเซียน และการพัฒนาสัมพันธ์ทางที่กระหว่างลาวกับโลก ภายนอก โดยเฉพาะอเมริกาและยุโรป ตลอดจนการสนับสนุนส่งเสริมของรัฐบาลลาวเอง การที่ลาวมี ธรรมชาติแวดล้อมที่ยังคงความสมบูรณ์ ตลอดจน ความหลากหลายทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ มากมายหลายสิบกลุ่ม ช่วยสร้างสีสันให้ลาวเป็นดินแดนที่น่าตื่นตาตื่นใจสำหรับนักท่องเที่ยวหลายกลุ่ม มรดกทางวัฒนธรรมของลาวที่ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกโดยยูเนสโก เช่น วัดพูในแขวงจำปาสัก เมืองหลวงพระบาง และทุ่งไหหินที่เชียงขวาง ยังเป็นสถานที่ดึงดูดให้นักท่องเที่ยวต่างชาติ เข้าไปชื่นชม ความงดงามของสถานที่เหล่านี้

การเปิดเสรีทางการค้า การลงทุนและการท่องเที่ยวในประเทศอนุภูมิภาคกลุ่มน้ำโขงที่มีพรมแดน ติดกันนับเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้การท่องเที่ยวเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว ธนาคารเพื่อการพัฒนาเอเชียได้

ประเมินว่านักท่องเที่ยวจากประเทศเพื่อนบ้านคิดเป็นสัดส่วนถึงร้อยละ 60 ของนักท่องเที่ยวทั้งหมดในอนุภูมิภาค นอกจากนี้จะเป็นแหล่งเงินตราต่างประเทศที่สำคัญอย่างยิ่งสำหรับลาวแล้ว การท่องเที่ยวยังเป็นภาคการผลิตที่ช่วยสร้างงานและรายได้ให้แก่แรงงานชาวลาวและผู้ประกอบการขนาดเล็ก ความสำคัญของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวต่อการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและสังคมของลาว ทำให้รัฐบาลลาวขอรับความช่วยเหลือจากธนาคารพัฒนาเอเชีย ในการจัดทำโครงการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนในอนุภูมิภาคแม่น้ำโขง โดยมุ่งส่งเสริมการท่องเที่ยวใน 9 จังหวัดของลาว คือ จำปาสัก สาละวัน สะหวันนะเขต เวียงจันทน์ ห้วยพัน อุดมไซ ไซบุรี บ่อแก้ว และหลวงน้ำทา รัฐบาลลาวและธนาคารเพื่อการพัฒนาเอเชียมุ่งหวังว่าการท่องเที่ยวจะเป็นอุตสาหกรรมที่ช่วยลดความยากจน และนำไปสู่การอนุรักษ์และพัฒนาธรรมชาติแวดล้อมอย่างยั่งยืน

งานวิจัยอีกชิ้นหนึ่งใน โครงการวิจัยสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจและการพัฒนาในอนุภูมิภาคแม่น้ำโขงตอนบน เป็นงานของอาจารย์ชูศักดิ์ วิทยาก็ค ซึ่งเลือกศึกษาเมืองหลวงพระบาง แหล่งท่องเที่ยวอันดับต้นๆ ของลาว เพื่อทำความเข้าใจกับสัมพันธภาพระหว่างการท่องเที่ยวกับการพัฒนาในอนุภูมิภาค งานวิจัยของชูศักดิ์ ศึกษาการท่องเที่ยวภายใต้บริบทของการพัฒนา และมุ่งความสนใจไปที่ความเชื่อมโยงระหว่างการท่องเที่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และธรรมชาติแวดล้อม งานชิ้นนี้พยายามชี้ชวนให้เห็นว่า การท่องเที่ยวในฐานะพลังทางเศรษฐกิจได้ก่อให้เกิดปัญหาการพัฒนาที่เลื่อมล้ำ ซึ่งความไม่เสมอภาคเหลื่อมล้ำดังกล่าวปรากฏชัดในการจัดพื้นที่และการก่อรูปของกลุ่มทางสังคม ไม่ว่าจะเป็นชนชั้น ชนชาติพันธุ์ หรือเพศสภาพ และนำไปสู่กระบวนการสร้างความเป็นชายขอบในรูปแบบต่างๆ ยิ่งไปกว่านั้น งานวิจัยชิ้นนี้ยังแสดงให้เห็นว่า ผู้คนและท้องถิ่นมีกระบวนการปะทะประสานกับพลังการเปลี่ยนแปลงที่มาจากการท่องเที่ยว ด้วยการสร้างความหลากหลายในการประกอบอาชีพและการดำรงชีวิต เพื่อต่อรองและต่อต้านพลังของการท่องเที่ยวไปพร้อมกัน

มุมมองทางด้านนิเวศวิทยาการเมือง ทำให้ชูศักดิ์มองการท่องเที่ยวว่าเป็นพลังการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่สำคัญ และในขณะเดียวกันก็ส่งผลทางด้านสังคม วัฒนธรรม การเมืองและภูมิทัศน์ ด้วยเหตุนี้เอง งานวิจัยจึงมุ่งไปที่การทำความเข้าใจภูมิทัศน์การท่องเที่ยวด้วยการเริ่มต้นถามว่า การพัฒนาการท่องเที่ยวส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในภูมิภาคนี้อย่างไร? การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นก่อให้เกิดการกระจายผลประโยชน์และต้นทุนที่แตกต่างกันออกไปในประชากรแต่ละกลุ่มอย่างไร? ภายใต้พลังของโลกาภิวัตน์และวาทกรรมการพัฒนากระแสหลัก ผู้คนในภูมิภาคนี้สามารถแสวงหาทางเลือกสำหรับการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนได้อย่างไร?

ชุกคิได้ชี้ให้เห็นว่า การพัฒนาการท่องเที่ยวในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงเป็นองค์ประกอบหนึ่งของยุทธศาสตร์การพัฒนาของธนาคารเพื่อการพัฒนาเอเชีย (ADB) โดยคาดหวังให้การท่องเที่ยวเป็นเครื่องมือสำคัญในการกระจายรายได้และลดปัญหาความยากจน อีกทั้งเป็นกลไกในการอนุรักษ์ธรรมชาติแวดล้อมและวัฒนธรรมไปพร้อมกัน การพัฒนาการท่องเที่ยวในภูมิภาคนี้เริ่มต้นขึ้นในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 20 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่การท่องเที่ยวกระแสหลักถูกวิพากษ์วิจารณ์ ในแง่ของผลกระทบด้านธรรมชาติแวดล้อม และวัฒนธรรม จนมีการนำเสนอแนวคิดเรื่องการท่องเที่ยวทางเลือกและการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนขึ้นมา ดังนั้น การพัฒนาการท่องเที่ยวในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง จึงเป็นความพยายามที่จะเชื่อมโยงการท่องเที่ยวไปสู่การขจัดปัญหาความยากจนโดยในด้านหนึ่งเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชน และในอีกด้านหนึ่งก็มีความพยายามที่จะพัฒนาการท่องเที่ยวทางเลือกที่เน้นการท่องเที่ยวทางธรรมชาติและวัฒนธรรม

ภายใต้ยุทธศาสตร์การพัฒนาของ ADB นี้เอง รัฐบาลลาวได้ทุ่มเทให้กับการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่ต้นทศวรรษที่ 1990 หากพิจารณาจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจของลาว เป็นที่ชัดเจนว่านับเนื่องแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 5 (1996-2000) เป็นต้นมา การท่องเที่ยวกลายเป็นองค์ประกอบสำคัญของการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของลาว และทำให้ลาวเป็นส่วนหนึ่งของระบบเศรษฐกิจโลกอย่างเต็มรูปแบบ นับเนื่องแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมา การท่องเที่ยวและการพัฒนาของลาวจึงไม่สามารถแยกออกจากสถานการณ์ของภูมิภาคและของโลก การท่องเที่ยวลาวได้รับผลกระทบจากโรคไข้หวัดใหญ่ในเอเชีย การแพร่ระบาดของโรคซาร์และไข้หวัดนก หรือแม้แต่วิกฤตการณ์ทางการเมืองของไทยและการปิดสนามบินสุวรรณภูมิก็ส่งผลให้เกิดความผันผวนทางเศรษฐกิจจากการท่องเที่ยวลาว ในด้านของรายได้ การเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องของนักท่องเที่ยวต่างชาติ ทำให้การท่องเที่ยวกลายเป็นแหล่งรายได้ซึ่งสร้างเงินตราต่างประเทศเป็นอันดับหนึ่งนับเนื่องแต่ปี 2005 เป็นต้นมา โดยมีหลวงพระบางเป็นจุดหมายสำคัญแห่งหนึ่งที่มีทั้งความงดงามทางธรรมชาติ วัฒนธรรม และมีนัยสำคัญทางประวัติศาสตร์ในฐานะเมืองหลวงเก่าของลาว ความมุ่งมั่นในการสร้างหลวงพระบางให้เป็นจุดหมายทางการท่องเที่ยวสำคัญแห่งหนึ่งของประเทศ มีความเชื่อมโยงโดยตรงกับความพยายามที่จะให้หลวงพระบาง ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกในปี 1995 และมีการประกาศและเฉลิมฉลองอย่างเป็นทางการในปี 1998 การเป็นมรดกโลกอย่างเป็นทางการนับเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญทำให้การเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆเริ่มถล่มทลายเข้าสู่หลวงพระบาง (ศุภชัย 2551) หลวงพระบางได้รับการประกาศให้เป็นเมืองมรดกโลกภายใต้บริบทของการเปลี่ยนแปลงจากรัฐสังคมนิยม ไปสู่รัฐหลังสังคมนิยม ซึ่งหมายถึงการผ่อนคลายการควบคุมทางการเมือง อีกทั้งการเปิดรับระบบตลาดและทุนจากภายนอกเข้ามาเป็นพลังขับเคลื่อนเศรษฐกิจของประเทศ โดยมีการใช้ความเป็นมรดกโลกมาเป็นกฎเกณฑ์

ควบคุมการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ความทันสมัยที่มาพร้อมกับนโยบายจินตนาการใหม่ของลาว พร้อมกับนำเอา การท่องเที่ยวมาเป็นกลไกสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจและเป็นแหล่งนำเข้าเงินตราต่างประเทศ

การเป็นมรดกโลกของเมืองหลวงพระบาง หมายถึงกระบวนการสร้างอดีตและวัฒนธรรมท้องถิ่น เพื่อเป็นจุดขายสำหรับการท่องเที่ยว ในขณะที่เดียวกันหลวงพระบางก็เริ่มเปลี่ยนแปลงไปอย่างมากมาย มหาศาลด้วยพลังจากทุนภายนอกที่หลั่งไหลเข้ามาลงทุนในธุรกิจท่องเที่ยว มีการดัดแปลงอาคารสถานที่ให้เป็นโรงแรม และการผุดขึ้นของ “เฮือนพัก” มากมายรายรอบเมืองหลวงพระบางเพื่อรองรับนักท่องเที่ยวที่ หลั่งไหลเข้ามาบริโภคอดีต และความงามของวัดวาอาราม และธรรมชาติแวดล้อมของเมืองมรดกโลกแห่งนี้ ตำแหน่งของเจ้าในอดีตถูกดัดแปลงเป็นโรงแรมหรูชื่อ เดอะ แกรนด์ หลวงพระบาง สถาปัตยกรรมยุคอาณานิคมอีกมากมายหลายแห่งถูกเช่าและซื้อไปดัดแปลงเป็นบ้านพักนักท่องเที่ยว หอคำของเจ้ามหาชีวิตในระบอบเก่าถูกตีความใหม่จากการท่องเที่ยวและได้รับการปรับเปลี่ยนไปเป็นพิพิธภัณฑ์ หรือแหล่งรักษามรดกของประชาชาติลาว ความเป็นมรดกโลกทำให้กระบวนการอนุรักษ์วัฒนธรรมต้องก้าวข้ามกาลเวลาย้อนกลับไปหาอดีตที่ระบอบสังคมนิยมเคยบอกคนลาวให้ละทิ้งหรือลืมไปเสียอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ก่อนการเข้ามาของเมืองมรดกโลกและการท่องเที่ยว หลวงพระบางเป็นเสมือนอดีตที่หลับใหลอยู่ท่ามกลางซากปรักหักพังทางประวัติศาสตร์ที่ถูกปล่อยทิ้งให้ชำรุดทรุดโทรมไปตามกาลเวลา ชาวหลวงพระบางถูกรัฐสังคมนิยมบอกให้ลืมอดีตของระบอบเก่าเสียสิ้น แต่การเป็นมรดกโลกและการท่องเที่ยวก่อให้เกิดการตีความใหม่ว่าซากปรักหักพังเหล่านี้เป็นแหล่งความรู้และสมบัติของชาติ ที่ต้องเร่งฟื้นความทรงจำขึ้นมาใหม่ก่อนจะสูญหายตายจากไปเสีย กระบวนการฟื้นฟู อนุรักษ์และสืบค้นประวัติศาสตร์และมรดกทางวัฒนธรรม ทำให้วิถีชีวิตของผู้คนถูกผลักเข้าไปสู่กฎเกณฑ์ชุดใหม่ที่แตกต่างจากรบอบสังคมนิยมเดิมโดยสิ้นเชิง การใช้ชีวิตอยู่ในเมืองมรดกโลกหมายความว่า ชาวบ้านต้องยอมจำนนต่อวาทกรรมของการอนุรักษ์ และการท่องเที่ยวอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ การดัดแปลง รื้อถอน หรือปรับปรุงอาคารบ้านเรือนไม่อาจทำได้ตามใจชอบอีกต่อไป การเปลี่ยนแปลงความหมายของเมืองจากอิทธิพลของตะวันตก นำไปสู่การครอบงำทางวัฒนธรรมภายใต้วาทกรรมการอนุรักษ์และการท่องเที่ยว

จากเมืองเล็กๆที่เคยสงบเงียบ มรดกโลกเปลี่ยนหลวงพระบางให้กลายเป็นเมืองที่คึกคัก กลั่นเกลื่อนไปด้วยนักท่องเที่ยวต่างชาติ ย่านตลาดเจ็กหรือย่านค้าขายที่ถูกชาวบ้านปล่อยทิ้งเพราะความเงียบเหงากลับมาคึกคักด้วยนักท่องเที่ยวต่างชาติและธุรกิจการท่องเที่ยว การผุดขึ้นของโรงแรม บ้านพัก ร้านอาหาร คาเฟ่ บริษัทนำเที่ยวและรถเช่า ทำให้แทบทุกตารางนิ้วของหลวงพระบางกลายมาเป็นพื้นที่ซึ่งมีความหมายและมีคุณค่าในการท่องเที่ยวขึ้นมาอย่างรวดเร็ว อาคารสถานที่ซึ่งมีร่องรอยของอดีตจารึกไว้ เช่น ตำแหน่ง

สถาปัตยกรรมยุคอาณานิคม วัดวาอาราม และสถานที่ซึ่งมีความเชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์ของหลวงพระบาง รวมทั้งธรรมชาติแวดล้อมที่สวยงาม ถ้ำ หมู่บ้านของกลุ่มชาติพันธุ์ ท่าเรือและบริเวณริมฝั่งแม่น้ำโขง และน้ำคาน กลายเป็นพื้นที่ท่องเที่ยวที่มีคุณค่าและความหมาย ตลอดจนแหล่งรายได้ที่นักลงทุนแสวงหา และช่วงชิงเพื่อความได้เปรียบทางธุรกิจ ภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น ช่างเงิน ช่างทอง และช่างทอผ้าลื้อ ที่เคยสืบเหงาไร้คนเหลียวแลหลังการปฏิวัติสังคมนิยม ได้ถูกรื้อฟื้นให้คืนชีพขึ้นมาด้วยพลังของการท่องเที่ยว จนกลายเป็นแหล่งรายได้สำคัญสำหรับผู้คนหลากหลายกลุ่มหลายระดับ อดีตที่เคยเป็นปฏิปักษ์กับระบอบใหม่ เช่น วัฒนธรรมราชสำนัก การแสดง วัด และพิธีกรรมทางศาสนา ได้รับการสร้างความหมายใหม่ให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของมรดกโลกทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของหลวงพระบาง

การขายตัวของการท่องเที่ยว ได้ปรับเปลี่ยนหลวงพระบางให้กลายเป็นพื้นที่ของการแข่งขัน ผลประโยชน์ของผู้คนหลากหลายกลุ่ม เช่น คนท้องถิ่นดั้งเดิม ผู้ที่อพยพเข้ามาใหม่ นักลงทุนจากเวียงจันทน์ ชาวต่างชาติ และทุนต่างชาติ คนบางกลุ่มเริ่มถูกเบียดขับให้ต้องร่นถอยออกนอกเมือง เพราะไร้ซึ่งทุนในการประกอบธุรกิจท่องเที่ยว ร้านขายของชำเก่าแก่ ได้รับการร้องขอให้ย้ายการวางของขายแต่เพียงภายในร้าน เพื่อความเป็นระเบียบของเขตอนุรักษ์ ในขณะที่ลูกค้าประจำซึ่งเป็นคนท้องถิ่นเดิมก็เริ่มลดน้อยลง ด้วยเหตุว่าคนเหล่านี้หลั่งไหลออกไปอยู่นอกเขตเมืองกันหมด ภายในตัวเมืองหลวงพระบางมีการจัดระเบียบของพื้นที่ให้สะอาด ระเบียบสงบและงดงามเหมาะสมกับการเป็นเมืองมรดกโลก องค์ประกอบบางอย่างของเมืองที่ไม่สอดคล้องกับภาพพจน์ใหม่เริ่มถูกเบียดขับให้ออกไป เช่นมีการย้ายท่าเรือขนส่งขนาดใหญ่ไปอยู่ที่ท่าเรือบ้านเชียงแก้ว ซึ่งอยู่ห่างจากตัวเมืองออกไป 10 กิโลเมตร พื้นที่บริเวณริมแม่น้ำโขงกลายเป็นที่ตั้งของร้านอาหารและคาเฟ่เพื่อตอบสนองต่อนักท่องเที่ยวต่างชาติ ให้ได้มีพื้นที่สำหรับเสพทัศนียภาพของแม่น้ำโขงได้อย่างอัมเอม ตลาดสด โรงพยาบาลและเรือนจำถูกย้ายออกไปเพื่อเปิดทางให้ทุนต่างชาติเปลี่ยนพื้นที่เหล่านั้นให้กลายเป็นโรงแรมหรูเพื่อตอบสนองต่อนักท่องเที่ยวระดับบน อาคารบ้านเรือน ห้องแถวและร้านค้าที่มีมาตั้งแต่ยุคอาณานิคมได้รับการบูรณะและปรับเปลี่ยนเป็นร้านอาหาร คาเฟ่ ร้านขายของที่ระลึก และสินค้าหัตถกรรม ร้านอินเทอร์เน็ตและสำนักงานบริษัทท่องเที่ยว

เมืองมรดกโลกกับการท่องเที่ยวประสานผลประโยชน์กันได้อย่างลงตัว เพราะการอนุรักษ์ภายใต้กรอบของมรดกโลก ทั้งในแง่ของสถาปัตยกรรมและวัฒนธรรมประเพณีเป็นการสร้างเสริมจุดขายให้กับ การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม แต่การจัดวางปรับเปลี่ยนพื้นที่จากพลังของการท่องเที่ยว ทำให้คนท้องถิ่นจำนวนมากถูกเบียดขับออกไปอยู่บริเวณรอบนอกของเขตอนุรักษ์ เพราะคนเหล่านี้ไม่มีทุน และไม่สามารถปรับวิถีชีวิตของตนให้เข้ากับธุรกิจท่องเที่ยว การเปลี่ยนแปลงพื้นที่ทางสังคมในลักษณะ

เช่นนี้ส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ทางสังคมของเมืองหลวงพระบางที่มีมาแต่เดิม ดังเช่น การดูแลวัดและการทำบุญตักบาตร เพราะคณะศรัทธาเดิมย้ายไปอยู่รอบนอกที่ไกลออกไป ในขณะที่นักธุรกิจที่เข้ามาอาศัยในพื้นที่เหล่านี้ไม่มีพันธะผูกพันกับการอุปถัมภ์ค้ำจุนวัดวาอาราม การสำรวจของซุสัคคีพบว่าเกือบครึ่งหนึ่งของธุรกิจในเมืองหลวงพระบางในช่วงที่ผ่านมาอยู่ในมือของคนต่างชาติ ในขณะที่ชาวบ้านเดิมในพื้นที่อนุรักษ์ต่างนำเอาบ้านเรือนของคนให้ชาวต่างชาติเช่าระยะยาว และนำเอาเงินก้อนที่ได้รับไปปลูกบ้านตามพื้นที่รอบนอกของเมือง พลัสของการท่องเที่ยวจึงค่อยๆ เบียดขับคนท้องถิ่นให้ถอยร่นออกจากพื้นที่เมืองไปที่ละน้อยๆ ชาวเมืองหลวงพระบางส่วนใหญ่ถูกกีดกันไม่ให้มีโอกาสได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาธุรกิจท่องเที่ยวและไม่ได้รับผลประโยชน์โดยตรงจากการท่องเที่ยว นอกเหนือไปจากค่าเช่าและค่าแรงในการทำงาน ในขณะที่ทุนต่างชาติค่อยๆ แทรกตัวเข้ามาแทนที่คนท้องถิ่น และอาจพัฒนาอำนาจต่อรองจากผลประโยชน์ทางธุรกิจที่มากขึ้นและซับซ้อนขึ้นในอนาคต ด้วยเหตุนี้เอง เมืองมรดกโลกจึงส่งผลให้คนท้องถิ่นตกอยู่ภายใต้วาทกรรมการพัฒนาแบบตะวันตกมากขึ้น และแปรสภาพไปเป็นชนชายขอบในวิถีของการพัฒนาการท่องเที่ยวในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง

เอดส์ และความทุกข์ทางสังคมข้ามพรมแดนไทย-ลาว

หากแนวคิดสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจของธนาคารแห่งการพัฒนาเอเชีย มีส่วนกำหนดกรอบและแรงให้เกิดกระบวนการค้าเสรีและความเชื่อมโยงเลื้อนไหลไปมาของผู้คน สินค้า ทุน และวัฒนธรรม ข้ามพรมแดนรัฐชาติอย่างเข้มข้นและรวดเร็วมากขึ้น วาทกรรมการพัฒนาที่เน้นความทันสมัย ความเจริญเติบโต และความมั่งคั่งร่ำรวยก็เป็นพลังผลักดันให้แรงงานจากลาว ข้ามโขงมาหางานทำในฝั่งไทยเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว แรงงานเหล่านี้ไม่เพียงนำเงินค่าจ้างแรงงานที่เก็บหอมรอบริบไว้กลับไปบ้านเท่านั้น แต่บางครั้งบางคราวรายยังสู้อุตสาหกรรมเอาเชื้อเอชไอวีข้ามพรมแดนไปฝากกลุ่มสมรสและคนรักทางบ้านด้วย

งานวิจัยเรื่อง “ในความทุกข์ทนข้ามพรมแดน: กรณีศึกษาเครือข่ายผู้ติดเชื้อเอชไอวีบริเวณชายแดนไทย-ลาว” ของอรุณญา ศิริผลและเสถียร จันทะ เป็นการตั้งคำถามต่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจซึ่งส่งผลกระทบต่อปัญหาสุขภาพของผู้คนบริเวณชายแดนไทย-ลาว แถบอำเภอเชียงของและเชียงแสน จังหวัดเชียงรายในฝั่งไทยกับเมืองห้วยทรายแขวงบ่อแก้วในฝั่งลาว ซึ่งได้รับการยกระดับเป็นด่านข้ามแดนนานาชาติเมื่อปี 1993 พื้นที่ชายแดนบริเวณนี้กลายเป็นสัญลักษณ์ของความร่วมมือระหว่างประเทศในเขตลุ่มน้ำโขงตอนบนและทำให้เกิดการเคลื่อนไหวไปมาของนักท่องเที่ยวต่างชาติ ตลอดจน ทุน แรงงานและการค้า

ข้ามพรมแดนที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว แต่ในขณะเดียวกัน ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจก็มาพร้อมกับผลกระทบด้านอื่นๆต่อชีวิตของผู้คนสองฟากฝั่งของแม่น้ำโขง ไม่ว่าจะเป็นการขยายตัวของปัญหาสังคมที่เพิ่มพูนขึ้น การก่อสร้างถนนเชื่อมโยงไปสู่เมืองอื่นๆตามแผนงานสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ และสะพานข้ามโขงแห่งใหม่นำไปสู่การสูญเสียที่ดินทำกินของชุมชนหลายแห่งบริเวณชายแดน การระเบิดแก่งในแม่น้ำโขงทำลายสภาพแวดล้อมและแหล่งทำมาหากินของชาวบ้านริมฝั่งโขง ตลอดจน การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อทางเพศสัมพันธ์/โรคเอดส์จากการเติบโตของธุรกิจเริงรมย์ ร้านกินดื่ม บ่อนกาสิโนและธุรกิจค้าประเวณี ที่ผุดขึ้นราวดอกเห็ดเพื่อรองรับการเติบโตใหญ่ของเมืองชายแดน ด้วยเหตุนี้เอง สำหรับคนบางกลุ่ม พื้นที่ชายแดนไทย-ลาวกำลังแปรสภาพเป็นพื้นที่ผลิตความทุกข์ทางสังคมข้ามพรมแดน ที่ซึ่งความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจมาพร้อมกับความทุกข์ทางสังคมที่กดทับชีวิตของผู้คนอย่างหนักอึ้งขึ้นด้วย

งานวิจัยชิ้นนี้ มุ่งศึกษาชีวิตของกลุ่มและเครือข่ายผู้ติดเชื้อเอชไอวี/เอดส์บริเวณชายแดนเชิงของ-ห้วยทรายที่ขยายตัวเพิ่มขึ้น พร้อมๆกับการเติบโตทางเศรษฐกิจของเมืองชายแดนด้วยอันสืบเนื่องมาจากการค้าเสรีในภูมิภาคกลุ่มน้ำโขงตอนบน โดยนำเอาแนวคิดเรื่องความทุกข์ทางสังคม (social suffering) ของไคลน์แมน (Kleinman et al 1997) และสถานะชายแดนแบบ “อสมมาตร” (asymmetrical border) ของออสการ์ มาธิเนซ (Martinez 1994) มาเป็นกรอบในการศึกษา โดยมองว่าการขยายตัวของเมืองชายแดนและการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจทำให้ชนชายแดนและคนลาว โดยเฉพาะคนหนุ่มสาว ข้ามมาทำงานขายแรงงาน รวมถึงการขายบริการทางเพศในฝั่งไทยเพิ่มขึ้น เพื่อตอบสนองต่อความต้องการแรงงานราคาถูกและธุรกิจเริงรมย์ที่ต้องการสาว ๆ มาทำงาน แรงงานหนุ่มสาวเหล่านี้บางส่วนได้กลายเป็นผู้ติดเชื้อเอชไอวี/เอดส์ และเมื่อกลับไปบ้านก็ได้แพร่เชื้อไปสู่สามี ภรรยา และคนอื่นๆที่ตนมีความสัมพันธ์ทางเพศด้วยในประเทศลาว การแพร่กระจายเชื้อเอชไอวี/เอดส์จึงเกิดขึ้นในบริบทของการพัฒนาสถานะชายแดนแบบ “อสมมาตร” ซึ่งเกิดจากความเหลื่อมล้ำของการพัฒนาระหว่างกลุ่มผู้มีอำนาจ ทั้งไทยและจีน ซึ่งได้รับผลประโยชน์จากการเปิดชายแดนและการค้าเสรีอย่างเต็มที่ กับกลุ่มคนด้อยอำนาจ ที่ไม่อาจเข้าถึงการพัฒนาและผลประโยชน์จากการขยายตัวของการค้าเสรี แต่ได้รับผลกระทบทางสังคม วัฒนธรรม และสุขภาวะจากการพัฒนาที่ถั่งโถมข้ามโขงเข้ามากระหน่ำใส่ชีวิตของพวกเขาและเธอ ในแง่นี้ แนวคิดเรื่องสถานะชายแดนแบบ “อสมมาตร” ช่วยให้เราทำความเข้าใจกับความลักลั่นระหว่างศักยภาพในการพัฒนาของฟากฝั่งที่มีทุนและอำนาจมากกว่า กับอีกฟากฝั่งหนึ่งที่มีวัตถุดิบและแรงงานซึ่งกลายมาเป็นสินค้าตอบสนองความต้องการของฝั่งที่มีความเจริญเติบโตและมีอำนาจทางเศรษฐกิจมากกว่า แม้กระนั้นก็ดี แรงงานราคาถูกที่กลายมาเป็นผู้ติดเชื้อเอชไอวี/เอดส์เหล่านี้ก็ได้เป็นเพียงเหยื่อของการพัฒนา แต่กลับเป็นผู้กระทำทางสังคมที่พยายามดิ้น

ร่นต่อสู้เพื่อแก้ปัญหาของตนเอง ด้วยการสร้างเครือข่ายเพื่อต่อรองและปรับตัวในกระแสการพัฒนาแบบไม่เท่าเทียมที่เกิดขึ้นและดำเนินไป ณ บริเวณชายแดนไทย-ลาว

อรัญญาและเสถียรได้ชี้ให้เห็นว่า การติดเชื่อเอชไอวี/เอดส์มิได้เป็นเพียงประเด็นทางการแพทย์อย่างเดียวเท่านั้น แต่ยังเกี่ยวพันกับกระบวนการให้ความหมายทางสังคมอันโยงใยกับมาตรฐานทางศีลธรรมที่คนรอบข้างหยิบยื่นให้ผู้ติดเชื่อเอชไอวี/เอดส์ด้วย ในแง่นี้ เอดส์ถูกสร้างความหมายในหลายรูปแบบ เช่น โรคที่มาจากฝั่งไทย โรคที่มาจากพฤติกรรมเบี่ยงเบนของคนรักร่วมเพศ การนอกใจคู่สมรสและการใช้ยาเสพติด เป็นต้น ความทุกข์ของผู้ติดเชื่อเอชไอวี/เอดส์จึงมิได้เกิดขึ้นจากอาการเจ็บป่วยและความเครียดจากความกังวลถึงชีวิตและอนาคตเท่านั้น แต่ยังเกิดจากประสบการณ์ของการถูกตีตรา ตั้งข้อรังเกียจ ถูกผลักไสให้เป็น “คนอื่น” ในสังคมของตนเอง อันนำมาซึ่งการถูกกีดกันออกจากสังคม และสิทธิอันพึงมีในฐานะสมาชิกคนหนึ่งของสังคม ความทุกข์ทางสังคมของผู้ติดเชื่อเอชไอวี/เอดส์เชื่อมโยงอย่างแนบแน่นกับวาทกรรมทางการแพทย์ที่แยกคนออกเป็น “กลุ่มเสี่ยง” ส่งผลให้เกิดกระบวนการสร้างความเป็นอื่น ที่นำไปสู่การกีดกันและเลือกปฏิบัติทางสังคม คนเหล่านี้ถูกจ้องมอง สอดส่องพฤติกรรมโดยรัฐและชุมชนในฐานะผู้แพร่เชื้อร้ายให้สังคม ในลักษณะนี้การศึกษาผู้ติดเชื่อเอชไอวี/เอดส์บริเวณชายแดนได้ทำให้เรามองเห็นชัดเจนขึ้นว่า การพัฒนาอย่างไม่เท่าเทียมที่เกิดขึ้นในแทบทุกพื้นที่ของอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง และโดยเฉพาะบริเวณชายแดนไทย-ลาวนั้น ได้ทำให้คนท้องถิ่นตกอยู่ในสถานะไร้อำนาจ ไร้สิทธิและไร้โอกาส กระแสการพัฒนาที่โหมกระหน่ำเข้ามาสาธิตเข้าใส่ชีวิตของคนชายขอบเหล่านี้ ทำให้พวกเขาจำต้องเผชิญหน้ากับความทุกข์จาก “ความยากจน” ที่ถูกสร้างความหมายมาจากภายนอก บางรายต้องสูญเสียที่ดินทำกิน คนจำนวนมากต้องดิ้นรนเคลื่อนย้ายตนเองไปทำมาหากินในเมือง หรือกลายเป็นแรงงานไร้สัญชาติในอีกฟากหนึ่งของน้ำโขง และบางคนยังถูกซ้ำเติมด้วยความทุกข์จากการติดเชื่อเอชไอวี/เอดส์ ซึ่งในช่วงหลังจินตนาการใหม่ จำนวนผู้ติดเชื่อเอชไอวี/เอดส์ได้เพิ่มขึ้นอย่างน่าใจหาย

ผู้ติดเชื่อเอชไอวี/เอดส์ทั้งในฝั่งไทยและฝั่งลาวมิได้ยอมจำนนกับชะตากรรมของตนเอง แต่ได้พยายามจัดการกับความทุกข์ทนของตนในหลายระดับด้วยกัน โดยนำเอามิติทางสังคมวัฒนธรรมเข้ามาเป็นพื้นฐานของปฏิบัติการเพื่อความอยู่รอดของผู้ป่วย ในระดับปัจเจก คนเหล่านี้พยายามนิยามความหมายใหม่ให้กับเชื่อเอชไอวี/เอดส์จากโรคร้ายที่เป็นแล้วตาย มาสู่แนวทางปฏิบัติตนเพื่อสร้างทางรอด โดยเชื่อมโยงกับการกินยาต้านของการแพทย์สมัยใหม่ ตลอดจนการประยุกต์ใช้แพทย์แผนเดิม สมุนไพร การนวด และเทคนิคในการจัดการกับอารมณ์ การเอาชนะความกลัว การสร้างกำลังใจให้กับตนเองและเพื่อนพ้องผู้ร่วมชะตากรรมเดียวกัน ในระดับกลุ่ม ผู้ติดเชื่อเอชไอวี/เอดส์มีการสร้างเครือข่ายเพื่อปรับทุกข์ แลกเปลี่ยนข้อมูล

ความรู้และช่วยเหลือซึ่งกันและกันในหลายรูปแบบ ในฝั่งไทย เกิดการสร้างชุมชนyardด้าน ซึ่งเป็นผลมาจากการเคลื่อนไหวทางการเมืองของการทำซีแอลยา และส่งผลให้yardด้านในไทยราคาถูกลง เปิดโอกาสให้ชนชายแดนสามารถเข้าถึงyardด้านได้มากขึ้น และนำไปสู่กระบวนการเปลี่ยนแปลงระบบการจัดการดูแลร่างกายของผู้ติดเชื้อ ในระดับชุมชน มีการสร้างเครือข่ายกลุ่มผู้ติดเชื้อเอชไอวี/เอดส์ข้ามพรมแดน จากความร่วมมือระหว่างเจ้าหน้าที่รัฐ สาธารณสุข โรงพยาบาล องค์กรพัฒนาเอกชน และคนท้องถิ่น ซึ่งนำไปสู่การบรรเทาทุกข์ให้คนติดเชื้อทั้งสองฟากฝั่งของน้ำโขง ในขณะเดียวกัน ผู้ติดเชื้อเอชไอวี/เอดส์จากทั้งสองฟากของแม่น้ำได้สร้างเครือข่ายอย่างไม่เป็นทางการเพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีการมอบความเป็นเพื่อน แลกเปลี่ยนประสบการณ์ ให้กำลังใจ แบ่งปันความทุกข์และความสุขในกลุ่มผู้ติดเชื้อเอชไอวี/เอดส์ด้วยกัน

ประเด็นสำคัญที่เราอาจเรียนรู้จากงานวิจัยชิ้นนี้ในบริบทของการพัฒนาอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง คือ การพิจารณาเงื่อนไขของความสัมพันธ์บริเวณชายแดนสองฟากฝั่ง ที่มีโครงสร้างของการพัฒนาและสถานะทางเศรษฐกิจที่เหลื่อมล้ำและแตกต่างกันอย่างมาก ทั้งในแง่ของขนาดและอำนาจทางเศรษฐกิจ การค้า การลงทุน ในสถานะเช่นนี้ เรามักพบเห็นอำนาจทางเศรษฐกิจที่เหนือกว่าทำการฉกฉวยโอกาสในการดูดซับทรัพยากรและแรงงานราคาถูกเพื่อมาหล่อเลี้ยงความมั่งคั่งร่ำรวยของตน ทำให้ช่องว่างของการพัฒนายิ่งทวีความแตกต่างออกไปเรื่อยๆ จนความสัมพันธ์ระหว่างชายแดนมีลักษณะพึ่งพาอย่างไร้สมดุล เป็นที่น่าสังเกตว่าชายแดนแบบพึ่งพาอย่างไร้สมดุลนี้กำลังพัฒนาขึ้นอย่างคึกคักในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง ไม่ว่าจะเป็นตามแนวชายแดนระหว่างจีนกับพม่า จีนกับลาว ไทยกับพม่า และไทยกับลาว ความไม่เท่าเทียมทางด้านเศรษฐกิจ มาตรฐานการครองชีพ และความเหลื่อมล้ำของโอกาสในการสร้างความมั่งคั่ง การประกอบอาชีพ การหางานทำ ตลอดจนความทันสมัยและเทคโนโลยีที่เหลื่อมล้ำ ล้วนแล้วแต่เป็นเงื่อนไขปัจจัยให้พื้นที่ชายแดนในลักษณะเช่นนี้ มีการจัดระเบียบที่แตกต่างไปจากโครงสร้างของสังคมทั้งสองฝั่งของแนวชายแดนด้วย ในบางสถานการณ์ พื้นที่ชายแดนอาจพัฒนาเศรษฐกิจใต้ดิน (subversive economy) เช่น การผลิตยาเสพติดเพื่อส่งออก การสร้างระบบเศรษฐกิจบนพื้นฐานของการพนัน บ่อนกาสิโน การค้ามนุษย์ และการส่งออกแรงงานข้ามชาติผิดกฎหมายที่ลักลอบเข้าไปหางานทำในอีกฝั่งหนึ่ง ชุมชนชายแดน "อสมมาตร" จึงอาจเป็นเงื่อนไขสำคัญประการหนึ่งในการผลิตซ้ำปัญหาทางการเมือง ความรุนแรงทางชาติพันธุ์ การค้าประเวณี และแรงงานข้ามชาติลักลอบเข้าเมืองอย่างผิดกฎหมาย เป็นต้น

การค้าประเพณีของผู้หญิงกลุ่มชาติพันธุ์

แขวงหลวงน้ำทา ทางตอนเหนือของลาว ได้ชื่อว่า “เส้นทางสายไหมเส้นใหม่” หลังจากลาวทำข้อตกลงกับจีน เพื่อเปิดทางให้วิสาหกิจและภาคธุรกิจของจีนสามารถเข้ามาลงทุนในแขวงต่างๆของลาวโดยได้รับเงื่อนไขพิเศษ เพื่อตอบแทนความช่วยเหลือที่จีนมีให้กับรัฐบาลลาวในหลายรูปแบบในช่วงก่อนหน้านี้ หลวงน้ำทาจึงกลายเป็นจุดเชื่อมต่อระหว่างจีนกับลาว และยังเป็นทางผ่านไปสู่ไทย เวียดนาม และพม่า บนเส้นทาง R3 อีกด้วย การเป็นเมืองศูนย์กลางในการเชื่อมต่อระหว่างประเทศต่างๆในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงทำให้หลวงน้ำทาเกิดการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพอย่างรวดเร็วในช่วงหลายปีที่ผ่านมา หลวงน้ำทายังกลายเป็นจุดหมายปลายทางของผู้คนหลายชีวิตในลาว ซึ่งดินร่นเคลื่อนย้ายปรับตัวท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงในสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ พร้อมกับจินตนาการใหม่และการวาดหวังว่าชีวิตใหม่ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงจะดีกว่าเดิม

การเป็นจุดเชื่อมต่อกับมหาอำนาจทางตอนเหนือ ทำให้หลวงน้ำทาเป็นอีกพื้นที่หนึ่งซึ่งมีลักษณะเป็น “ชายแดนแบบอสมมาตร” ที่เราสามารถมองเห็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจและการค้าการลงทุนที่เหลื่อมล้ำได้อย่างชัดเจน ทุนจีนรุกคืบเข้ามาลงทุนส่งเสริมการปลูกยางพาราในรูปแบบเกษตรพันธสัญญาเพื่อฉกฉวยโอกาสในการใช้ที่ดินและแรงงานราคาถูกของลาว เพื่อผลิตยางป้อนสู่อุตสาหกรรมยานยนต์ของจีนซึ่งกำลังขยายตัวอย่างรวดเร็ว (Haberecht 2008, Shi 2008)

ในบริบทเช่นนี้ กลุ่มชาติพันธุ์บางกลุ่ม เช่น ม้ง อาข่า และลื้อ สามารถใช้ทุนทางสังคม ทุนวัฒนธรรม และทุนเศรษฐกิจ (Bourdieu 1986, 1990; โปรดคูยศ 2546: 97-99) จากเครือข่ายความสัมพันธ์กับญาติพี่น้องในจังหวัดสิบสองปันนาของจีนตอนใต้มาใช้เพื่อระดมทุน ความเชี่ยวชาญทางเทคนิค และระบบการบริหารจัดการยางพาราได้อย่างเป็นระบบ สำหรับชนเหล่านี้หลายพื้นที่ ดังเช่น ชาวม้งแห่งบ้านหาดยาว (Cohen 2009, Vongpaphane and Cramb, 2008) ยางพารากลายเป็นแหล่งรายได้สำคัญที่นำมาซึ่งความมั่นคงทางเศรษฐกิจให้กับชุมชนได้เป็นอย่างดี จนบ้านหาดยาวกลายเป็นตัวแทนของความสำเร็จและเป็นเครื่องมือของรัฐลาวและจีนในการสร้างภาพลักษณ์ของยางพารา ในฐานะพืชมหัศจรรย์ที่จะลดชาวบ้านขึ้นจากความยากจน และทำให้การส่งเสริมการปลูกยางกลายเป็นนโยบายสำคัญสำหรับการใช้ที่ดินในแขวงต่างๆของลาวภาคเหนือในปัจจุบัน

แต่สำหรับชนกลุ่มอื่นๆ เช่น ชาวแลนแตน และชาวขมุ ซึ่งปราศจากเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมกับญาติพี่น้องในสิบสองปันนา กลับไม่สามารถปรับตัวให้สอดคล้องกับแรงกดดันจากการใช้ที่ดิน

รูปแบบใหม่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ หมู่บ้านของกลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้หลากหลายหมู่บ้านในเมืองน้ำทาและเมืองสิง กลับพบกับความล้มเหลวด้วยเหตุปัจจัยต่างๆ เช่น กล้าอย่างไม่มีคุณภาพ ไม่มีความชำนาญในเทคนิคการปลูกและการดูแลรักษา เป็นต้น ความล้มเหลวจากการลงทุนปลูกยางของกลุ่มชนเหล่านี้ ส่งผลให้หลายครัวเรือนมีหนี้สะสม บางครัวเรือนต้องสูญเสียที่ดินทำกิน และกลายเป็นแรงงานรับจ้างในสวนยางพาราของชนกลุ่มอื่น หนุ่มสาวจากหลายหมู่บ้านเริ่มอพยพเข้าไปหางานทำในเมือง โดยเฉพาะสาว ๆ ซึ่งเป็นที่ต้องการเพื่อตอบสนองต่อธุรกิจเริงรมย์ ร้านกินดื่ม คาราโอเกะ และช่องโศกเถื่อนที่ผุดขึ้นอย่างมากมายในหลวงน้ำทา ตามความต้องการของแรงงานชาวจีนที่อพยพเข้ามาทำงานสร้างถนนและ โรงแรม ตลอดจนนักธุรกิจ พนักงานบริษัทข้ามชาติ และพ่อค้ารายย่อย ที่เข้ามาลงทุนค้าขายอย่างคึกคักในลาวตอนเหนือ

งานวิจัยของอาจารย์ศิริจินดา ทองจินดาเรื่อง “ผู้หญิงชาติพันธุ์ชายขอบ การค้าบริการทางเพศและระบอบความฝันของนักทุนนิยม: ‘ความร่วมมือ’ ที่ไม่ปรากฏ” เริ่มต้นจากความพยายามที่จะทำความเข้าใจกับชีวิตของเด็กสาวจากกลุ่มชาติพันธุ์บางกลุ่ม ที่ทำงานค้าประเวณีตามร้านกินดื่มในเมืองน้ำทา โดยมุ่งความสนใจไปที่สถานะที่เรียกว่า ‘ความร่วมมือ’ ที่เกิดขึ้นในโครงการความร่วมมือทางเศรษฐกิจในอนุภูมิภาคกลุ่มน้ำโขงตอนบน ศิริจินดาตั้งข้อสังเกตว่า ตามความเข้าใจของคนทั่วไป ความร่วมมือที่เกิดขึ้นในบริบทของการพัฒนา มักถูกนำเสนอภายใต้ความหมายของการไปสู่สภาพที่ดีขึ้นร่วมกัน ด้วยเหตุนี้เอง ความร่วมมือจึงบ่งบอกนัยของการลดทอนความแตกต่างและมุ่งสู่ความเป็นหนึ่งเดียว แต่ท่ามกลางบรรยากาศของความร่วมมือนี้เอง กลับปรากฏว่า ‘เส้นทาง’ เพื่อสร้างความร่วมมือ ล้วนแล้วแต่นำมาซึ่งการเบ่งบานของธุรกิจเริงรมย์ที่มีผู้หญิงเป็นปัจจัยการผลิตและสินค้าสำคัญ สำหรับหล่อเลี้ยงความเจริญ เติบโตทางเศรษฐกิจ การสร้างเครือข่ายการติดต่อค้าขายและความร่วมมือในภูมิภาค เช่น เส้นทางหมายเลข 9 ที่ถูกสร้างขึ้นมาเพื่อเชื่อมโยงมุกดาหารไปยังสะหวันนะเขต ผ่านเมืองต่างๆ ในเขตนิคมอุตสาหกรรมของลาว เพื่อเชื่อมกับเส้นทางหมายเลข 1 ในเวียตนาม กลับส่งผลให้ร้านกินดื่มต่างผุดขึ้นเป็นจำนวนมาก เพื่อเป็นจุดพักของคนขับรถบรรทุกทุกสินค้าโดยมีบริการทางเพศเป็นธุรกิจแอบแฝงอย่างเปิดเผย ในทำนองเดียวกัน การสร้างเส้นทางสาย R3 ที่เชื่อมระหว่างชายแดนจีนตอนใต้มาสู่แขวงหลวงน้ำทาและบ่อแก้ว เพื่อเชื่อมมายังอำเภอเชียงของทางฝั่งไทยก็เช่นเดียวกัน สิ่งที่เกิดขึ้นควบคู่กับการก่อสร้างเส้นทางนี้ คือ การเกิดขึ้นอย่างแพร่หลายของร้านกินดื่มและบาร์ริมถนน โดยแทบทั้งหมดของสาวเสิร์ฟและสาวนั่งเครื่องในร้านกินดื่มและบาร์เหล่านี้คือ หญิงสาวชาติพันธุ์ขมุ ซึ่งหน้าที่ในการให้บริการแก่ลูกค้ารวมทั้งการเป็นเพื่อนสนทนาและการให้บริการทางเพศทั้งในและนอกสถานบริการ

องค์การแรงงานระหว่างประเทศ (ILO) ได้ประเมินว่าในระยะ 5 ปีที่ผ่านมา มีแรงงานหญิงและเด็ก ไม่น้อยกว่า 3 แสนคน ใน 6 ประเทศในเขตลุ่มน้ำโขง ตกเป็นเหยื่อของขบวนการค้ามนุษย์ข้ามชาติในแต่ละ ปี ร้อยละ 70 ของหญิงและเด็กเหล่านี้ถูกบังคับให้ต้องขายบริการทางเพศ และที่เหลืออีกร้อยละ 30 ถูกบังคับ เป็นแรงงานทาส การสำรวจโดย UNICEF และทางการลาว พบว่าร้อยละ 70 ของแรงงานลาวที่เคยตกเป็น เหยื่อของขบวนการค้ามนุษย์ข้ามชาตินั้น จะเป็นเพศหญิงที่มีอายุระหว่าง 12 – 18 ปี และถูกบีบบังคับให้ขาย บริการทางเพศในเขตประเทศเพื่อนบ้าน โดยเฉพาะในประเทศไทย ในส่วนของพม่า นั้น มีการประเมินว่า มี เด็กสาวชาวพม่าและกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆในพม่าจำนวนหลายแสนคนที่ทำงานขายบริการทางเพศในประเทศ ไทยและตามแนวชายแดนระหว่างพม่ากับไทยและจีน ตัวเลขจำนวนมหาศาลของหญิงบริการเหล่านี้ นำเสนอภาพของการตกเป็นเหยื่อของขบวนการค้ามนุษย์ เพราะความยากจน หรือการไร้สินซึ่งทางเลือก อื่นๆในชีวิต ซึ่งทำให้หญิงสาวเหล่านี้จำต้องยอมจำนนหรือสมัครใจมาขายบริการทางเพศ

ศิริจินดาเสนอว่า ท่วงทำนองของคำอธิบายเหล่านี้ คือ การจัดวางตำแหน่งแห่งที่ของผู้หญิงในธุรกิจ การค้าบริการทางเพศในฐานะของ “ปัญหา” ที่สมควรได้รับความช่วยเหลือจากการพัฒนา แต่ภายใต้ คำอธิบายเหล่านี้ เรากลับพบได้ไม่ยากถึง ความพยายามที่จะ “กลบเกลื่อน” ความสัมพันธ์ระหว่างผู้หญิงกับ การพัฒนาในมิติของความร่วมมือโดยใช้สำนวนภาษาของการพัฒนาหลายรูปแบบ เช่น การตอกย้ำความไร้ ศักยภาพของผู้หญิงในธุรกิจการค้าบริการทางเพศ จนจำเป็นต้องเข้ารับการฝึกอบรมหรือการพัฒนาผ่าน เทคนิควิธีต่างๆที่มาในรูปของความช่วยเหลือ ไม่ว่าจะเป็นการณรงค์ให้ความรู้เรื่องโรคเอดส์ การจัดอบรม การใช้ถุงยางอนามัย และการมีเพศสัมพันธ์ที่ปลอดภัยแก่เจ้าของร้านกินดื่มและหญิงบริการ เป็นต้น

ศิริจินดาพยายามรื้อสร้าง ‘ความร่วมมือ’ โดยดูว่า ปฏิบัติการของความร่วมมือในภูมิภาคก่อให้เกิด ความสุขและทุกข์ของผู้หญิงและคนตัวเล็กตัวน้อยที่ไร้อำนาจต่อรองและทางเลือกอย่างไร? งานชิ้นนี้เสนอ ว่า แนวคิดที่เลื้อมเศรษฐกิจในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงทำให้เกิดความกังวลว่า ผู้หญิงและเด็กจากกลุ่มชาติ พันธุ์ที่ด้อยสิทธิ ด้อยอำนาจและอยู่ในพื้นที่ชายขอบอาจถูกเกณฑ์แรงงานมาร่วมกันเป็นหนึ่งเดียวในความ ร่วมมือของภูมิภาค โดยรับผิดชอบหน้าที่ในส่วนที่ ‘ไม่ได้รับการกล่าวถึง’ ซึ่งได้แก่ การค้าประเวณี และ แรงงานทาส เพราะหน้าที่ดังกล่าวได้ถูกกลบเกลื่อนไว้ภายใต้วาทกรรมของ ‘การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์’ การส่งเสริมการลงทุน เกษตรพันธะสัญญา การท่องเที่ยว และการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเพื่อเชื่อมโยง ส่วนต่างๆของภูมิภาคไว้เป็นหนึ่งเดียว ในแง่นี้ ความร่วมมือในการพัฒนาจึงอาจไม่ใช่ผลประโยชน์ร่วมกัน ของคนทุกกลุ่ม แต่เป็นผลประโยชน์ของคนบางกลุ่มเท่านั้น ในขณะที่คนอีกหลายกลุ่มถูกเบียดขับและขูด รีดในนามของการพัฒนาความร่วมมือในภูมิภาค

บทที่ 2

ชายแดนไทย-พม่า: การกักขังและการเคลื่อนย้ายของชนกลุ่มน้อย

นอกเหนือจากประเทศลาวแล้ว พม่าเป็นเพื่อนบ้านของไทยอีกประเทศหนึ่งที่ได้รับผลกระทบอย่างมากมาจากแนวคิดเสรีนิยมเศรษฐกิจและพลังของโลกาภิวัตน์ ทั้งๆที่พม่าไม่ได้เปิดประเทศเพื่อรองรับการลงทุนจากภายนอกอย่างเต็มที่เหมือนอย่างลาว พม่าอยู่ภายใต้การปกครองของระบอบทหารมากกว่า 50 ปี หากแต่กระแสของการทำให้ “ทรัพยากรธรรมชาติ” และ “แรงงาน” กลายเป็นสินค้าราคาถูก สำหรับหล่อเลี้ยงความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของคนบางกลุ่มบางประเทศในแนวคิดเสรีนิยมเศรษฐกิจ ก็ยังคงโหมกระหน่ำสังคมพม่าเช่นเดียวกับประเทศอื่นๆในกลุ่มน้ำโขง

ในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา ระบอบทหารของพม่าต้องเผชิญกับแรงกดดันทั้งทางด้านเศรษฐกิจและการเมืองจากสหรัฐอเมริกาและประชาคมยุโรป ผู้นำของโลกตะวันตก ตลอดจนสื่อมวลชนของประเทศเหล่านั้น ต่างพากันทำนายทายทักครั้งแล้วครั้งเล่าว่า ระบอบเผด็จการทหารของพม่าจะพังทลายลงในไม่ช้า การประท้วงครั้งใหญ่ของนักศึกษาและประชาชนชาวพม่า เมื่อปี 1988 แฉหน้าต่างทางสังคมให้เรามองเห็นการก่อรูปของขบวนการปฏิรูปสังคมการเมืองพม่า (Steinberg 2001) ซึ่งในเวลาต่อมามีนางอองซาน ซูจี เป็นผู้นำ (Lintner 1990d) ขบวนการสังคมในพม่าก่อตัวขึ้นเพียงสองปี หลังจากที่พลังประชาชนสามารถโค่นล้มประธานาธิบดีมาร์คอสของฟิลิปปินส์ลงได้สำเร็จ แต่ภายในปีต่อมา ขบวนการสังคมในพม่าก็ถูกปราบปรามลงอย่างราบคาบอีกวาระหนึ่ง การจับกุมนางอองซาน ในเดือนกรกฎาคม 1989 เกิดขึ้นในเวลาไล่เลี่ยกับการเปิดพรมแดนฮังการี ซึ่งอาจนับเป็นจุดเริ่มต้นแห่งการแตกสลายของจักรวรรดิโซเวียต ในขณะที่โซเวียตแตกดับไปในเวลาไม่นานหลังจากนั้นแต่การต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยในพม่าก็ยังคงล้มเหลวเช่นเดิม ระบอบทหารยังคงอยู่ยงยืนยงคู่กับประเทศพม่า (Fink 2001, Maung Aung Myoe 2009) แม้ว่ามันนับเนื่องแต่ปี 1996 เป็นต้นมา สหรัฐฯและประชาคมยุโรป ได้ประกาศนโยบายกดดันทางเศรษฐกิจต่อรัฐบาลของนายพลตานฉ่วยอย่างเป็นทางการ ซึ่งการเคลื่อนไหวกดดันพม่าในครั้งนั้นถูกมองว่าเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญ และมีความคาดหวังว่า แรงกดดันจากนานาชาติอย่างต่อเนื่อง (ซึ่งเป็นยุทธวิธีที่เคยใช้ได้ผลมาแล้วในกรณีของอาฟริกาใต้) จะทำให้ระบอบทหารยินยอมผ่อนปรนและเจรจาต่อรองกับนางอองซาน เพื่อเปิดพื้นที่ให้ขบวนการสังคมในพม่า ได้เข้ามามีส่วนร่วมกำหนดชะตากรรมของประเทศชาติได้บ้าง

หากแต่ผลประโยชน์และรายได้ซึ่งระบอบทหารสามารถหาได้จากการค้าไม้สัก หยก อัญมณีและพลังงานกับประเทศเพื่อนบ้าน โดยเฉพาะจีนและไทย ทำให้แรงกดดันทางเศรษฐกิจจากนานาชาติ เป็นความพยายามที่ไร้ผลในทางปฏิบัติต่อคณะทหารพม่า (Callahan 2005) ความพยายามของจอร์จ โซรอส ในการจัดตั้งกองทุนแห่งชาติเพื่อประชาธิปไตย และสนับสนุนขบวนการนักศึกษาพม่าพลัดถิ่นต่อต้านเผด็จการ ก็แทบไม่มีผลอะไรมากนัก ระบอบทหารของพม่ายังคงอยู่รอดปลอดภัย ท่ามกลางรายงานสถานการณ์การละเมิดสิทธิมนุษยชนของรัฐบาลทหารพม่าฉบับแล้วฉบับเล่า ตลอดจน การก่นด่าประณามและการยื่นข้อเรียกร้องของผู้นำชาติตะวันตก เจ้าของรางวัลโนเบล และดารานักแสดงจากฮอลลีวูด ให้ประชาคมโลกคว่ำบาตรระบอบทหารในประเทศพม่า

ในเดือนกันยายน 2007 กบฏพระภิกษุและประชาชนชาวพม่าจุดประกายความหวังถึงจุดจบของระบอบทหารพม่าให้ลุกโชนขึ้นอีกครั้งหนึ่ง เมื่อพลังของสื่อไร้พรมแดนเริ่มส่งสัญญาณให้โลกได้ประจักษ์ ด้วยภาพเหตุการณ์ความรุนแรงที่เกิดขึ้นถูกทยอยส่งออกมาจากพม่าถึงญาติพี่น้องชาวพม่าพลัดถิ่นนอกประเทศ และปรากฏโฉมให้เห็นอย่างคาดคั้นตามเว็บไซต์ต่างๆ เกือบอินเทอร์เน็ต แต่ภายในเวลาเพียงสัปดาห์เดียว รัฐบาลทหารพม่าก็ได้ล่าและจับกุมผู้นำการชุมนุมประท้วงได้สำเร็จ และ “ประชาธิปไตยมือถือ” (Callahan 2009: 28) ก็ตกเป็นเหยื่อของระบบเซ็นเซอร์และการตัดสัญญาณโทรศัพท์โดยคณะทหารพม่าไม่กี่เดือนหลังจากขบวนการสังคมนิยมโดยกบฏชาวพม่าถูกปราบปรามคาบลง พายุไซโคลนนาร์กิสก็เข้าถล่มลุ่มน้ำอิระวดี ประชาชนหลายแสนคนไร้ที่พักพิง ขาดอาหารและอยู่ในสภาพบ้านแตกสาแหรกขาด แต่รัฐบาลทหารพม่ากลับปฏิเสธความช่วยเหลืออย่างไม่มีเงื่อนไขจากองค์กรระหว่างประเทศ และชาติตะวันตก พร้อมทั้งไม่อนุญาตให้หน่วยงานความช่วยเหลือผู้ประสบภัยจากตะวันตกเดินทางเข้าประเทศ จนกระทั่งเลขาธิการสหประชาชาติต้องเดินทางไปเจรจากับรัฐบาลทหารพม่าด้วยตนเอง เพื่อขออนุญาตให้องค์กรระหว่างประเทศยื่นมือเข้าช่วยเหลือผู้ประสบภัย โดยแลกกับเงินช่วยเหลือหลายล้านดอลลาร์ที่มอบให้รัฐบาลพม่าโดยตรง ความโกรธ ความงุนงงสงสัยในท่าทีของรัฐบาลพม่าต่อประชาชนของตนเองดังก็องอยู่ในการนำเสนอข่าวของสื่อมวลชนตะวันตก และอีกครั้งหนึ่งที่เริ่มเกิดความหวังขึ้นมาว่า รัฐบาลทหารพม่าคงหมดสิ้นความชอบธรรมในการปกครอง และภัยพิบัติที่เกิดขึ้นอาจเป็นตัวเร่งให้ประชาชนลุกฮือขึ้นขับไล่รัฐบาลอีกครั้งหนึ่ง

สื่อมวลชนตะวันตกและผู้สนับสนุนขบวนการประชาธิปไตยในพม่า มักมีความเห็นคล้อยตามกันว่าเหตุผลเดียวที่รัฐบาลทหารพม่าสามารถสืบทอดอำนาจมาได้อย่างยาวนาน คือ การใช้กำลังบังคับและปราบปรามประชาชนอย่างรุนแรง (Lintner 1990c, โปรดดูความเห็นต่างใน Callahan 2009) แน่นนอน

ข้อเท็จจริงที่ปฏิเสธไม่ได้มีอยู่ว่า รัฐบาลทหารพม่าใช้กำลังปราบปรามนักศึกษาและประชาชนอย่างรุนแรง เรื่อยมาตั้งแต่ยุคของเนวินในปี 1962 (Steinberg 2001) แต่คำถามสำคัญมีอยู่ว่าการใช้กำลังบังคับและการปราบปรามประชาชนด้วยความรุนแรง เป็นปัจจัยที่สามารถอธิบายความยั่งยืนของรัฐบาลทหารพม่าได้อย่างเพียงพอหรือไม่? การหาคำอธิบายที่สมเหตุสมผลและน่ารับฟังกว่า อาจทำให้เราต้องสืบค้นย้อนเวลากลับไปในประวัติศาสตร์เพื่อให้เข้าใจถึงรากเหง้าของรัฐบาลทหารพม่า ในบริบทของขบวนการก่อรัฐเอกราชจากอังกฤษ การยึดครองอุษาคเนย์โดยทหารญี่ปุ่นในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง และความสัมพันธ์ระหว่างกองทัพพม่ากับกลุ่มชาติพันธุ์มากมายหลายกลุ่มในสังคมที่ชนส่วนใหญ่นับถือพุทธศาสนา การทำความเข้าใจกับการต่อสู้เพื่อเอกราชของพม่า ทำให้เราต้องย้อนกลับไปพิจารณาโครงสร้างสังคมพม่าก่อนที่พลังของลัทธิอาณานิคมจะเข้ามาครอบงำการอย่างเบ็ดเสร็จในปี 1886 ด้วยเหตุที่ว่าในยุคอาณานิคมนี้เอง ที่รากฐานการปกครองแบบรวมศูนย์อำนาจได้รับการสถาปนาขึ้นจนแข็งแกร่ง อำนาจกระจายตัวจากศูนย์กลางแผ่ขยายออกไปทุกทิศทุกทาง ภายใต้ตรรกะของการแบ่งแยกและปกครองด้วยความเด็ดขาด ซึ่งเป็นนโยบายของอังกฤษ และกลายมาเป็น “นโยบาย” และปฏิบัติการของรัฐบาลทหารพม่าสืบมาจวบจนปัจจุบัน

ระบบนิเวศของพม่าเป็นระบบของความสัมพันธ์ระหว่างที่ราบกลางหุบเขาและที่สูง ประชาชนชาวพม่าจึงแบ่งออกได้เป็นสองกลุ่ม ได้แก่คนพื้นราบ เช่น พม่า มอญ ไทใหญ่ กับคนดอย เช่น กะเหรี่ยง กะลีน อาระกันและชิน ราชสำนักพม่าแห่งกรุงอังวะสร้างระบบการปกครองขึ้นจนเป็นปึกแผ่นในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 11-13 บนพื้นฐานของการควบคุมผูกขาดการค้ากับต่างชาติ การเก็บภาษีข้าวจากชาวนาบนที่ราบลุ่มของแม่น้ำสำคัญสามสาย คือ สาละวิน อิระวดีและชินวิน ระบบชลประทาน วัดและพระราชวังได้รับการสร้างขึ้นด้วยแรงงานทาสเชลยศึก ในช่วงต้นศตวรรษที่ 19 การขยายอิทธิพลของบริษัทอินเดียตะวันออกเข้ามาในพม่า ทำให้อังกฤษเกิดขัดแย้งด้านผลประโยชน์กับราชสำนักพม่าและตามมาด้วยสงครามสำคัญ 3 ครั้ง ในปี 1824-26 1852-53 และ 1857 สงครามแต่ละครั้งทำให้ราชสำนักพม่าอ่อนแอลงและต้องทยอยสูญเสียแคว้นแคว้นของตนให้กับอังกฤษ จนในปี 1886 พม่าก็ถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณานิคมอังกฤษอย่างเต็มรูปแบบในฐานะจังหวัดหนึ่งของอินเดีย ในปีต่อมาอังกฤษส่งทหารอังกฤษและอินเดีย 40,000 นาย เข้าประจำการในพม่า และใช้กำลังเข้าปราบปรามชาวพม่าที่แสดงอาการกระด้างกระเดื่องต่อการปกครองของอังกฤษอย่างรุนแรง อังกฤษเปลี่ยนการปกครองแบบประเทศราชและการกระจายอำนาจแบบเดิมของพม่ามาสู่การบริหารจัดการแบบรวมศูนย์ อังกฤษแบ่งพม่าออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนกลางหรือพม่าชั้นใน (Burma Proper) ซึ่งประกอบไปด้วยที่ราบลุ่มอิระวดี อาณาบริเวณส่วนกลางของประเทศและพื้นที่ชายทะเล ซึ่งอยู่ภายใต้การปกครองโดยตรงของอังกฤษ และ เขตรอบนอก (Frontier) ซึ่งประกอบไปด้วยพื้นที่สูงของกลุ่ม

ชาติพันธุ์ต่างๆ ซึ่งอังกฤษมอบหมายให้ชนชั้นปกครองเดิมทำหน้าที่บริหารจัดการภายใต้การกำกับดูแลของเจ้าหน้าที่อาณานิคม

อังกฤษยึดครองพม่าทั้งสิ้นเป็นเวลาเพียงห้าสิบปี หากไม่นับช่วงสงครามโลก แต่ผลกระทบของการปกครองของอังกฤษกลับสร้างความระส่ำระสายให้กับพมามากกว่าอาณานิคมอื่นๆ ในแถบนี้ เช่น อินเดีย ศรีลังกา หรือมาเลเซีย อังกฤษทำลายระบบการปกครองแบบดั้งเดิมของพม่าลงอย่างราบคาบ พระสงฆ์และพุทธศาสนาถูกลดบทบาทลง ประชากรมากมายหลายกลุ่ม โดยเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์แต่ละกลุ่มล้วนแล้วแต่ขึ้นตรงต่อศูนย์กลางอำนาจการปกครองที่แผ่ขยายมาจากรัฐบาลอาณานิคม แม้กระนั้นก็ดี ระบอบอาณานิคมของอังกฤษก็มีส่วนในการเสริมสร้างระบบการศึกษาของพม่าให้เจริญก้าวหน้าขึ้นอย่างรวดเร็ว โรงเรียนของมิชชันนารีแพร่กระจายออกไปตามเมืองต่างๆ ของพม่า มหาวิทยาลัยย่างกุ้งได้รับการสถาปนาขึ้นในปี 1920 โดยความร่วมมือและการโอบอุ้มของมหาวิทยาลัยกัลกัตตา มหาวิทยาลัยย่างกุ้งเป็นแหล่งผลิตปัญญาชนและผู้นำรุ่นแรกของพม่า เช่น อู努 และอองซาน ซึ่งกลายมาเป็นผู้ก่อตั้งกลุ่มกอบกู้อิสรภาพของพม่าในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง อังกฤษจัดให้มีการเลือกตั้งสภาผู้แทนราษฎรในปี 1935 เพื่อให้สภาฯ ทำงานได้อำนาจของอังกฤษ โดยมี บา มอ เป็นนายกรัฐมนตรีคนแรกของพม่า

กองทัพอังกฤษถูกญี่ปุ่นตีจนต้องถอยร่นออกจากพม่าในปี 1941 อังกฤษหวนกลับมาปกครองพม่าต่อในช่วงสั้นๆ หลังสงคราม พม่าได้รับเอกราชในปี 1948 หากแต่การประกาศเอกราชของพม่ากลับมิใช่เหตุการณ์ที่น่ายินดีสักเท่าใดนัก เพราะประเทศพม่าในเวลานั้นอยู่ในสภาพย่อยยับจากการทิ้งระเบิดของฝ่ายพันธมิตร ยิ่งไปกว่านั้น หลังสงครามโลกครั้งที่สอง กลุ่มชาติพันธุ์แทบทุกกลุ่มกลายเป็นกองกำลังติดอาวุธ ทุกฝ่ายทุกกลุ่มต่างต้องการอำนาจการปกครองตนเอง ซึ่งทำให้เกิดความขัดแย้งภายในและสงครามกลางเมืองที่ยังไม่จบสิ้นลงจนถึงทุกวันนี้

ในช่วงที่ญี่ปุ่นยึดครองพม่าระหว่างสงคราม กองทัพญี่ปุ่นได้จัดตั้งรัฐบาลพม่าขึ้นในปี 1943 และแต่งตั้งให้ บา มอ กลับมาเป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้งหนึ่ง ออง ซาน เป็นรัฐมนตรีสงครามและผู้บัญชาการทหาร ทัน ทูน น้องเขยของอองซาน ซึ่งเป็นหัวหน้าพรรคคอมมิวนิสต์พม่า ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีเกษตร ในเดือนมีนาคม 1945 เมื่อสงครามโลกครั้งที่สองใกล้จะจบลง อองซานและกลุ่มผู้นำใหม่ของพม่าเริ่มหันมาเป็นปฏิปักษ์กับญี่ปุ่นและขับไล่กองทัพของพระจักรพรรดิออกจากแผ่นดินพม่า ผู้นำเหล่านี้กลายเป็นพลังอำนาจในการปกครองประเทศที่พอหลงเหลืออยู่บ้าง เมื่ออังกฤษกลับมาปกครองพม่าอีกครั้งหนึ่งหลังสงคราม ในเดือนมกราคม 1947 อองซานเซ็นข้อตกลงเบื้องต้นกับอังกฤษว่าด้วยการประกาศอิสรภาพของพม่า แต่ในขณะที่การเจรจาต่อรองยังคงดำเนินไป ในวันที่ 19 กรกฎาคม 1947 อองซานและรัฐมนตรีอีก 5

คน ก็ถูกลอบสังหาร ว่ากันว่าเป็นการวางแผนของกลุ่มคนสำคัญ คือ อุซอ หลังจากนั้น อุนู สมาชิกของกลุ่มชนชั้นนำใหม่ได้ขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี โดยมีนายพล สมิท ดัน นายทหารกะเหรี่ยงคริสต์ ได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุด

ภายหลังได้รับเอกราช กลุ่มชนชั้นนำใหม่ (thakin) ซึ่งประกอบไปด้วยกลุ่มปัญญาชน และคณะผู้ก่อการเอกราชพม่า ภายใต้การนำของอุนู ต้องเผชิญกับปัญหามากมาย นครย่างกุ้งต้องเผชิญกับการทิ้งระเบิดของพันธมิตรนานถึง 3 ปี จนกลายเป็นเมืองแห่งซากปรักหักพัง ไร่นาถูกทำลายย่อยยับลง ความอดอยากหิวโหย เป็นสิ่งที่พบเห็นได้ทั่วไป ทหารพม่า ชาวบ้านที่พลัดถิ่นอาศัยอยู่ และชาวเมืองซึ่งกลายเป็นคนพลัดถิ่น ต่างกระเสือกกระสนดิ้นรนเพื่อเอาชีวิตรอด เช่นเดียวกับกองกำลังติดอาวุธของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆที่ได้รับการสนับสนุนจากฝ่ายพันธมิตรตั้งแต่ช่วงสงคราม ปัญหาทางการเมืองและความรุนแรงทวีความหนักหน่วงขึ้นเมื่อพรรคคอมมิวนิสต์พม่า ซึ่งถูกกีดกันออกจากการเข้าร่วมรัฐบาลตามสัญญา กับอังกฤษ (Lintner 1990b) ได้เรียกร้องให้ประชาชนลุกฮือขึ้นชุมนุมประท้วงครั้งใหญ่ทั่วประเทศ มีการประกาศข้อเรียกร้องให้มีการยึดทรัพย์สินของเจ้าที่ดินและนายทุนต่างชาติ โดยเฉพาะนักธุรกิจชาวอินเดียและจีน อุนูได้บัญชาให้กองทัพเข้าสลายการชุมนุมโดยสมาชิกพรรคคอมมิวนิสต์ แต่ภายในเวลาไม่กี่เดือนหลังได้รับเอกราช กองทัพพม่าก็เกิดแตกแยกครั้งใหญ่จากเชื้อไฟที่อังกฤษสูมไว้ก่อนล่วงหน้า กลุ่มผู้นำใหม่ของพม่าไม่อาจทนทานกับการครอบงำของนายทหารกะเหรี่ยง ซึ่งได้รับแต่งตั้งเป็นผู้บัญชาการระดับสูงของกองทัพจากความใกล้ชิดสนิทสนมกับเจ้าหน้าที่อังกฤษ เนวินกลายมาเป็นหัวหอกของขบวนการปลดปล่อยทหารกะเหรี่ยง และชนกลุ่มน้อยอื่นๆจากการประจำการในกองทัพพม่า ส่งผลให้ทหารกะเหรี่ยงซึ่งมีความชำนาญในการรบมาอย่างโชกโชน ถอนตัวออกจากกองทัพพม่า และกลายเป็นกองกำลังอิสระที่ยังคงอยู่จนถึงทุกวันนี้ การถอนตัวของทหารกะเหรี่ยงส่งผลให้กองทัพพม่าในเวลานั้น มีกำลังพลเหลืออยู่เพียง 2,000 นาย และต้องเผชิญหน้ากับกองกำลังกบฏชาตินิยมมากมายหลายกลุ่มตามแนวชายแดน รวมทั้งกองกำลังก๊กมินตั๋งที่ได้รับการสนับสนุนจากซีไอเอ

เพื่อเผชิญหน้ากับภัยคุกคามเหล่านี้ รัฐบาลพม่าได้ทุ่มเทพทรัพยากรที่มีอยู่เพื่อการเสริมสร้างแสนยานุภาพให้กับกองทัพซึ่งจำต้องขยายตัวอย่างรวดเร็ว ภายใต้การบัญชาการของเนวิน กองทัพพม่าได้รับการปฏิรูปใหม่ให้มีความเป็นทหารอาชีพ โดยมีสายบังคับบัญชาขึ้นตรงต่อผู้บัญชาการและมีกองกำลังสนับสนุนอย่างเป็นระบบ กระบวนการปฏิรูปและเสริมสมรรถนะของกองทัพในช่วงเวลานี้ ยังได้สร้างธรรมเนียมปฏิบัติใหม่ที่เกิดขึ้นมิให้ชนกลุ่มน้อยได้เติบโตใหญ่ขึ้นมาเป็นนายทหารคุมกำลังอีกต่อไป ในช่วงปลายทศวรรษที่ 1950 กองทัพกลายมาเป็นหน่วยงานที่มีประสิทธิภาพมากที่สุด เมื่อเทียบกับระบบราชการ

ส่วนอื่นๆของพม่า และการแบ่งฝักฝ่าย ตลอดจน ความขัดแย้งในพรรคการเมืองและปัญญาชนพม่า กองทัพภายใต้บัญชาการของเนวินเข้ายึดอำนาจปกครองประเทศครั้งแรกในปี 1958 และจัดให้มีการเลือกตั้งในปี 1960 กองทัพเปิดทางให้อูนู ซึ่งชนะการเลือกตั้งกลับเข้ามาปกครองประเทศอีกครั้งหนึ่ง ในปี 1961 อูนูพยายามผลักดันโครงการประกาศให้พุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ ตามที่ได้ให้คำมั่นไว้ในช่วงหาเสียง กองทัพไม่เห็นด้วยกับโครงการนี้ ด้วยเกรงว่าจะเป็นการสุ่มพินใส่กองไฟแห่งความขัดแย้งกับชนกลุ่มน้อยที่ไม่ได้นับถือศาสนาพุทธ ต้นปี 1962 ผู้นำกลุ่มชาติพันธุ์ในพม่าจัดประชุมเพื่อปรึกษาหารือเกี่ยวกับการร่างรัฐธรรมนูญสำหรับจัดตั้งสหพันธรัฐพม่า กองทัพถือว่าปฏิบัติการเยี่ยงนี้เป็นอันตรายต่อความมั่นคงของชาติอย่างชัดเจน เนวินยึดอำนาจอีกครั้งหนึ่งในปีนั้น นักศึกษามหาวิทยาลัยย่างกุ้งเป็นแกนนำประชาชนชุมนุมประท้วงคัดค้านการยึดอำนาจ วันที่ 7 กรกฎาคม กองทัพบุกเข้าสลายการชุมนุมของนักศึกษาในมหาวิทยาลัย ส่งผลให้ผู้ชุมนุมเสียชีวิตและบาดเจ็บนับร้อยราย

การยึดอำนาจและประกาศกฎอัยการศึกของเนวิน มีพื้นฐานของข้ออ้างและหลักการที่เชื่อมโยงกับแนวคิดของอองซานและอูนู ในเรื่องของความเป็นหนึ่งเดียว ความแข็งแกร่ง และการพึ่งตนเองของชาติพม่า หลักการเหล่านี้ได้รับการหลอมรวมอยู่ในปรัชญาว่าด้วย “หนทางสู่สังคมนิยมแบบพม่า” ของเนวินซึ่งปรับเอาเศรษฐศาสตร์สังคมนิยม มาผสมผสานกับพุทธศาสนาและลัทธิชาตินิยม โดยมีพื้นฐานมาจากแนวคิดว่าด้วย “ความเป็นกลางอย่างเด็ดเดี่ยว” (militant neutralism) ของอูนู และหลักการไม่ยอมค้อมหัวให้ตะวันตกของอองซาน การผสมผสานหลักการเหล่านี้ได้อย่างลงตัว ทำให้ “กองทัพเป็นที่ยอมรับนับถือของชาวพม่าส่วนใหญ่” (Callahan 2009: 41) เนวินสามารถครองอำนาจในพม่าได้อย่างยาวนาน ด้วยการเลือกบริหารอย่างพิถีพิถันและไม่เคยปล่อยให้คู่แข่งได้โง่หัวขึ้นมาบนเวทีอำนาจได้แม้แต่เน้อย นโยบายเศรษฐกิจของเนวิน ส่งผลให้พ่อค้าและนักธุรกิจชาวอินเดีย 300,000 คน และชาวจีนอีกประมาณ 100,000 คนเดินทางออกจากพม่าในระหว่างปี 1963-67 ในปี 1976 คณะทหารกลุ่มหนึ่งวางแผนลอบสังหารเนวิน แต่ล้มเหลว หลังจากเหตุการณ์ความพยายามลอบสังหารในครั้งนั้น ก็มีการสับเปลี่ยนกำลังในกองทัพอย่างถอนรากถอนโคน ทินอู นายทหารท่านหนึ่งถูกตั้งข้อหาทกบฏและถูกตัดสินให้จำคุกและทำงานหนักในค่ายกักกันนาน 7 ปี ทินอูเป็นผู้ก่อตั้งพรรคสันนิบาตชาติเพื่อประชาธิปไตย (NLD) และร่วมงานกับอองซาน ซูจี ในเวลาต่อมา

แม้ว่ารัฐบาลพม่าจะสามารถควบคุมศูนย์กลางของประเทศได้อย่างมั่นคง แต่อำนาจของรัฐบาลไม่สามารถทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพบริเวณชายแดนของประเทศ กองทัพพม่าต้องเผชิญกับกองกำลังชนกลุ่มน้อยที่มีอาวุธยุทโธปกรณ์ครบมือ กองกำลังหลายกลุ่มได้รับการสนับสนุนจากต่างชาติ และสามารถ

ระดมทุนจากการเก็บส่วย การค้าไม้ ของเถื่อน และยาเสพติด กองกำลังกะฉิ่นอิสระ ว้า และโกก้าง บริเวณชายแดนจีน-พม่า และกองกำลังกะเหรี่ยง KNU และกองกำลังไทใหญ่ SSA บริเวณชายแดนไทย-พม่า ล้วนมีกำลังพลหลายพันนาย ข้อเสนอล่าสุดของกองทัพพม่า ที่เรียกร้องให้กองกำลังเหล่านี้เปลี่ยนสถานะของตนเองไปเป็นกองกำลังรักษาชายแดนภายใต้การกำกับของกองทัพพม่า ก็ยังไม่มีความลงตัวและชัดเจน ข้อเท็จจริงมีอยู่ว่า พื้นที่ประเทศพม่ากว่าหนึ่งในสี่อยู่ภายใต้การควบคุมของกองกำลังที่ไม่เป็นมิตรกับรัฐบาลพม่า ชาวบ้านนับล้านคนใช้ชีวิตอยู่ท่ามกลางความรุนแรง ชีวิตของพวกเขาเหล่านี้เป็นชีวิตที่ “เปลือยเปล่า” (Decha 2003) ปราศจากสถานะพลเมืองและไร้ซึ่งความคุ้มครองของรัฐใดรัฐหนึ่ง บ่อยครั้งที่ชาวบ้านเหล่านี้ตกเป็นเหยื่อของการปล้นชิง ข่มขืน ทรมาณและเผาทำลายหมู่บ้าน โดยกองกำลังฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งหรือหลายฝ่าย (Humphries 2008) รวมทั้งพ่อค้ายาเสพติด ขบวนการค้ามนุษย์และของเถื่อนซึ่งทุจริตแรงงานและทรัพย์สิน ของชาวบ้านอยู่เสมอ มีการประเมินคร่าวๆว่าประชาชนกว่าแสนคน ประกอบไปด้วยชาวนา พ่อค้า ครู พระสงฆ์ ทหารพม่าและชนกลุ่มน้อยต้องจบชีวิตลงทุกปีจากความขัดแย้งและความรุนแรงที่ดำเนินมาอย่างต่อเนื่องเป็นเวลา 5 ทศวรรษ

ความล้มเหลวทางเศรษฐกิจของรัฐบาลพม่า ส่งผลให้มีการประกาศลดค่าเงินจ๊าตอย่างฮวบฮาบในปี 1987 และเป็นแรงผลักดันให้เกิดการชุมนุมประท้วงของนักศึกษา พระสงฆ์และประชาชนในย่างกุ้งและมัณฑะเลย์ เนวิน ซึ่งขณะนั้นอายุได้ 78 ปีถูกบีบให้ลงจากอำนาจในเดือนกรกฎาคม เพื่อรับผิดชอบต่อความล้มเหลวทางเศรษฐกิจของรัฐบาล วันที่ 8 สิงหาคม ปี 1988 (8-8-88) กลายเป็นวัน(อัป)มงคลสำหรับการชุมนุมครั้งใหญ่ในประวัติศาสตร์พม่า เพราะการชุมนุมในครั้งนั้นลงเอยด้วยการที่กองทัพกระด้างผู้ชุมนุมประท้วงและมีคนตายหลายพันคน เหตุการณ์ความรุนแรงในครั้งนั้นถือเป็นการปิดฉากของยุคเนวินอย่างเป็นทางการและเป็นจุดเริ่มต้นของ “สภาฟื้นฟูกฎหมายและความสงบเรียบร้อยแห่งรัฐ” (SLORC) ซึ่งมีนายพลอาวุโสขอหม่องเป็นหัวหน้า รัฐบาลพม่าภายใต้สลอร์คเริ่มเปิดให้ต่างชาติเข้ามาลงทุนในอภิมหาโครงการเพื่อพัฒนาและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอันอุดมของพม่า มีการวางแผนเปลี่ยนแปลงการบริหารประเทศจากระบอบทหารมาเป็นระบอบรัฐธรรมนูญ และมีการวางแผนการเลือกตั้งเพื่อนำประเทศไปสู่ประชาธิปไตย กองกำลังปลดแอกสายประธานเหมา และกองกำลังก๊กชาติกะเหรี่ยง เริ่มถูกปลดระวางในฐานะเป็นสัญลักษณ์ของการเป็นปฏิปักษ์ต่อความมั่นคงแห่งชาติและถูกแทนที่ด้วยนางอองซานซูจี

นางอองซานซูจี เป็นธิดาของวีรบุรุษก๊กชาติ จบการศึกษาจากมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ดและใช้ชีวิตส่วนใหญ่ในต่างแดน (Lintner 1990d) เธอเดินทางกลับมาเยี่ยมและพยาบาลมารดาในปี 1988 และได้รับการผลักดันให้ก้าวขึ้นเป็นหัวหน้าพรรค NLD และขบวนการต่อต้านระบอบทหารพม่าที่กำลังก่อร่างสร้างตัวขึ้น

อย่างแข็งแกร่ง ในปี 1989 อองซาน ซูจีให้สัมภาษณ์ผู้สื่อข่าวต่างชาติว่า “บิดาข้าพเจ้ามิได้เสริมสร้างกองทัพพม่าเพื่อให้กดขี่ประชาชน” ทำให้สัมภาษณ์ในครั้งนั้น ทำให้เธอถูกจับและถูกตัดสินกักบริเวณในบ้านนาน 6 ปี ผลการเลือกตั้งทั่วไปในปีต่อมา ทำให้พรรค NLD สามารถประกาศชัยชนะเหนือกองทัพอย่างถล่มทลาย เมื่อพรรค NLD ได้รับเลือกตั้งถึง 392 ที่นั่งจากที่นั่งในสภาทั้งหมด 492 ที่นั่ง ในขณะที่พรรค NUP ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลทหารได้รับเลือกตั้งเพียง 10 ที่นั่ง สลอร์คประกาศให้การเลือกตั้งในครั้งนั้นเป็นโมฆะ และจัดตั้งสภาแห่งชาติ ซึ่งสมาชิกส่วนใหญ่ได้รับการแต่งตั้งจากกองทัพพม่าโดยตรง เข้ามาทำหน้าที่แทน

การประชุมประท้วงครั้งใหญ่ในปี 1988 ทำให้กองทัพเริ่มเสริมกำลังเป็นการใหญ่ จนกระทั่งสามารถเพิ่มกำลังพลจาก 180,000 เป็น 350,000 นาย ในปี 1995 ซึ่งหมายถึงการเพิ่มกำลังทหารถึงสองเท่าตัวภายในเวลาเพียง 7 ปี (Selth 2002, Maung Aung Myoe 2009) ตลอดช่วงทศวรรษที่ 1990 กว่าครึ่งหนึ่งของงบประมาณแผ่นดิน ผนวกกับเงินกู้ดอกเบี้ยต่ำจาก จีน อินเดีย และไทย ถูกนำไปใช้เพื่อหล่อเลี้ยงการเจริญเติบโตของกองทัพและความมั่นคงของระบอบทหาร แต่การเติบโตของกองทัพก็สร้างปัญหาให้ผู้นำอย่างมากทีเดียว กำลังพลที่เพิ่มขึ้นนำมาซึ่งความไร้ระเบียบวินัย การแตกแยกและการฉ้อราษฎร์บังหลวงในทุกระดับ การส่งกำลังบำรุงกองทหารที่เพิ่มจำนวนขึ้นอย่างรวดเร็วไม่อาจทำได้อย่างมีประสิทธิภาพ กองทัพพม่าตัดสินใจแก้ปัญหาด้วยการหยุดส่งเสบียงบำรุงให้ทหาร แต่ให้กำลังพลจัดหาเสบียงอาหารเอาเองจากในพื้นที่ นโยบายเช่นนี้ส่งผลให้กำลังพลบางส่วนกลายเป็นโจรปล้นอาหาร เก็บส่วย ค่าเช่า ค่าคุ้มครอง และรีดไถจากประชาชนในท้องถิ่นเพื่อความอยู่รอดของตนเอง ในเวลาเดียวกัน การเกณฑ์กำลังพลเข้าสู่กองทัพเริ่มทำได้ยากมากขึ้นเพราะชายฉกรรจ์มักย้ายถิ่นที่อยู่ไปหางานทำในประเทศไทยและมาเลเซีย

นับแต่ปี 1988 เป็นต้นมาเช่นเดียวกัน กองทัพพม่าเริ่มหันมาสนใจการค้าอย่างจริงจัง และหาทางยุติการสู้รบกับกองกำลังต่างๆตามแนวชายแดน กองทัพพม่าทำสัญญาให้สัมปทานไม้แก่ภาคเอกชนของไทยเพื่อแลกกับการที่กองทัพไทยให้คำมั่นว่า จะหยุดสนับสนุนกองกำลังชนกลุ่มน้อยตามแนวชายแดนขึ้นยืน ผู้นำคนสำคัญของกองทัพพม่าในขณะนั้น เช่นสัญญาสงบศึกกับว้าและโกก้าง โดยให้อำนาจปกครองพื้นที่และให้กองกำลังไว้ได้เช่นเดิม ระบอบทหารพม่าเปลี่ยนบทบาทและชื่อมาเป็น “สภาสันติภาพและการพัฒนาแห่งรัฐ” (State Peace and Development Council: SPDC) ในปี 1997 กองทัพทำสัญญาสงบศึกกับกองกำลังอีก 25 กลุ่ม อย่างไรก็ตาม สัญญาสงบศึกเหล่านี้มิได้มีแผนงานในการแก้ปัญหาทางสังคมการเมืองและเศรษฐกิจรวมอยู่ด้วย สัญญาสันติภาพเหล่านี้จึงเป็นแผนที่ค่อนข้างเลื่อนลอย ไม่จริงจังยั่งยืน และ

อาจแปรผันไปตามสถานการณ์และผลประโยชน์เฉพาะหน้าที่แปรเปลี่ยนไปได้ตลอดเวลา (Zaw Oo and Win Min 2007, Smith 2007.)

อย่างไรก็ตาม เมื่อสัญญาหยุดยั้งได้รับการสถาปนาร่วมกับกองกำลังต่างๆ กองทัพพม่าก็เริ่มเข้าไปหาผลประโยชน์จากไม้สัก ทอง หยก และอัญมณี ตามแนวชายแดนหลายพื้นที่ รวมทั้ง เส้นทางการค้าตามพรมแดนไทย พม่าและจีน บริษัทจีนเริ่มเข้ามาลงทุนปลูกยางพาราโดยนำเอาแรงงานจีนเข้ามาด้วย ไทยเริ่มเข้าไปลงทุนสร้างเขื่อน เจาะก๊าซธรรมชาติและน้ำมัน กองทัพพม่าเริ่มลงทุนในโครงการขนาดใหญ่ร่วมกับออสเตรเลีย อังกฤษ ฝรั่งเศส คานาดา อินโดนีเซีย มาเลเซีย รัสเซีย เกาหลีใต้ และประเทศเพื่อนบ้าน เช่น ไทย จีน และอินเดีย อุยกานะซึ่งเป็นภูมิภาคที่หิวกระหายพลังงาน ทำให้รัฐบาลทหารพม่ามีรายได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว

กองทัพใช้เงินจากการขายทรัพยากรธรรมชาติ มาสร้างเมืองหลวงใหม่ คือ เนปีดอ ซึ่งอุดมไปด้วยสิ่งอำนวยความสะดวกประดามี บรรดานายทหารชั้นผู้ใหญ่และข้าราชการระดับสูงต่างโยกย้ายภูมิลำเนาไปอยู่เมืองหลวงแห่งใหม่ ในขณะที่ญาติพี่น้องของนายทหารระดับสูงของกองทัพเริ่มเข้ามาเก้งก้างในที่ดินและสัมปทานโครงการขนาดใหญ่โดยอาศัยสายสัมพันธ์ที่แนบชิดกับกองทัพ ความแตกต่างทางชนชั้นในพม่าเริ่มชัดเจนและทวีความห่างมากขึ้น ในขณะที่ญาติพี่น้องของผู้ในระดับสูงในกองทัพมีฐานะมั่งคั่งร่ำรวยจากการหาผลประโยชน์บนพื้นฐานของอำนาจ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจน คือ งานแต่งงานของลูกสาวตานฉ่วย พลเอกอาวุโสแห่งกองทัพพม่า ซึ่งจัดอย่างหรูหราฟุ่มเฟือย และมีของขวัญจากผู้มาร่วมแสดงความยินดีในงานแต่งงานคิดเป็นมูลค่าหลายสิบล้านดอลลาร์ ในทางตรงกันข้าม พลเมืองพม่ากลับยากจนลงอย่างต่อเนื่อง ผลิตภัณฑ์มวลรวมเฉลี่ยรายหัวของพม่าในช่วงห้าปีที่ผ่านมา น้อยกว่าบังคลาเทศหรือลาว ส่วนน้อยนิดข้างบนของสังคมพม่า ได้รับผลประโยชน์มหาศาลจากการล้างผลาญทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ ในขณะที่ชาวนาต้องทนทุกข์จากราคาผลผลิตที่ถูกกดให้ต่ำอย่างต่อเนื่อง ทหารซื้อผลผลิตจากท้องถิ่นในราคาต่ำกว่าต้นทุน จนชาวนาในหลายพื้นที่สูญเสียที่ดินให้กับนายทุนเงินกู้ซึ่งทุจริตดอกเบี้ยในอัตราแพงลิ่ว แม้กระทั่งในเขตที่ราบลุ่มอริสวดีอันอุดมสมบูรณ์ก่อนการพัดถล่มของไซโคลนนาร์กิส ชาวบ้านต้องเผชิญกับสภาวะขาดแคลนอาหารและสูญเสียที่ดินทำกิน ซึ่งเป็นสาเหตุหลักประการหนึ่งของการหลังไหลของแรงงานพม่าเข้ามาหางานทำในประเทศไทย ในปัจจุบัน เด็กพม่ากว่าครึ่งหนึ่งทั่วประเทศเรียนไม่จบชั้นประถมศึกษา ด้วยเหตุว่าพ่อแม่ผู้ปกครองไม่อาจส่งเสียให้ลูกหลานได้เรียนหนังสือ วัดทั่วประเทศแออัดยัดเยียดไปด้วยเด็กกำพร้าที่เข้ามาพึ่งบุญข้าววัดประทังชีวิต แต่มาในระยะหลัง แม้แต่พระสงฆ์ก็ยังแทบไม่มีกิน

ความล้มเหลวทางเศรษฐกิจและสภาวะข้าวยากหามาแพงที่สั่งสมมานานหลายปี นำไปสู่การชุมนุมประท้วงครั้งใหญ่ของพระสงฆ์ในภาคกลางของประเทศในเดือนกันยายน 2007 โดยมีประชาชนในเมืองย่างกุ้งออกมาชุมนุมร่วมกับพระสงฆ์นับแสนคน ผู้ชุมนุมเรียกร้องให้รัฐบาลลดราคาน้ำมัน ทำการปฏิรูประบบการเมือง และเปลี่ยนตัวผู้นำ ผู้นำกองทัพซึ่งย้ายไปอยู่เมืองหลวงใหม่ตั้งแต่ปี 2005 ทำให้ไม่ค่อยได้รับความไว้วางใจที่เกิดขึ้นในพื้นที่ต่างๆทั่วประเทศ ประกอบกับความขัดแย้งระหว่างตานฉ่วยกับจีนฮั่น นำไปสู่การรื้อระบบข่าวกรอง ทำให้ข้อมูลข่าวสารที่ผู้นำกองทัพได้รับไม่มีประสิทธิภาพเท่าที่ควร คณะทหารใช้เวลากว่าสัปดาห์ในการสั่งการให้สลายการชุมนุมของพระสงฆ์ กองทหารออกตรวจตราตามวัดต่างๆยามวิกาลเพื่อจับกุมแกนนำของการชุมนุม การใช้กำลังเข้าสลายการชุมนุมส่งผลให้มีคนตายหลายสิบคน รวมทั้งช่างภาพชาวญี่ปุ่นหนึ่งคน ทหารพม่ายังคงใช้เทคนิควิธีเดิมของอังกฤษ นั่นคือ การจับครอบครัวของผู้ต้องสงสัยเป็นประกันจนกว่าจะเข้ามาขอตัว ผู้ต้องหาหนีสิบราย รวมทั้งพระสงฆ์ 8 รูป เสียชีวิตในห้องขัง สถานการณ์อึมครึมทางการเมืองดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งพายุเฮอร์ริเคนเข้าถล่มพม่าในเดือนพฤษภาคม 2008 พรากชีวิตผู้คนไปราวสองแสนคน ในขณะที่กองทัพไม่ได้แสดงอาการสะทสะถั่นกับภัยพิบัติที่เกิดขึ้นแต่อย่างใด

การชุมนุมประท้วงของชาวพม่าที่ผ่านมา มักจำกัดวงอยู่ในเขตพื้นที่ภาคกลางของประเทศ และชนชายขอบมักไม่ได้ลุกขึ้นประท้วงตามไปด้วย ตลอดช่วงห้าทศวรรษที่ผ่านมา ความแตกต่างระหว่างความทันสมัยของศูนย์กลางกับความล้าหลังของชายขอบเป็นข้อเท็จจริงทางการเมืองของพม่า (Humphries 2008) แต่ภูมิทัศน์เช่นนี้กลับเปลี่ยนไปในช่วงปลายทศวรรษที่ 1980 (Zaw Oo and Win Min 2007) เมื่อมีการทยอยเซ็นสัญญาหยุดยิงกับกองกำลังตามแนวชายแดนหลายกลุ่ม หลังจากนั้น ชายขอบกลับกลายเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาเมื่อโครงการตัดทวงทรัพยากรธรรมชาติเริ่มบ่าไหลเข้าสู่พื้นที่เหล่านี้ โดยเฉพาะการลงทุนจากบริษัททำไม้ เหมืองแร่ และพลังงานของไทยและจีน (Smith 2007) ผู้ได้รับอานิสงส์จากโครงการเหล่านี้คือ กลุ่มขุนศึกผู้นำกองกำลังต่างๆ รวมทั้งพ่อค้ายาเสพติดและพ่อค้าของเถื่อนตามแนวชายแดน ซึ่งมักมีสายสัมพันธ์เชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายอยู่แล้ว (Callahan 2007) ชาวบ้านทั่วไปก็ยังคงจมจ่อมอยู่กับความยากจนและความลุ่มดอนของชีวิตเช่นเดิม แต่สาเหตุสำคัญที่ทำให้ชนชายขอบไม่ลุกขึ้นชุมนุมประท้วงรัฐบาลร่วมกับคนในภาคกลางอาจเป็นเพราะว่า สำหรับชนชายขอบเหล่านี้ การกดขี่ขูดรีดเอารัดเอาเปรียบที่พวกเขาต้องเผชิญหน้าอยู่ทุกเมื่อ ไม่ได้มาจากเฉพาะกองทัพพม่าเท่านั้น (Fink 2001, Humphries 2008) แต่พวกเขาถูกขูดรีดจากกองกำลังกู้ชาติ ผู้นำท้องถิ่น นักลงทุนต่างชาติ นักค้ายาเสพติดนายหน้าแรงงานข้ามชาติ นายทุนเงินกู้ และในขณะเดียวกันก็ไม่เคยได้ประโยชน์ใดๆจากรัฐชาติเช่นกัน

ด้วยเหตุนี้เอง สำหรับชนชายขอบและกลุ่มชาติพันธุ์มากมายหลายกลุ่มในพม่า พื้นที่ชายแดน กลายเป็นชุมทางแห่งการเคลื่อนย้าย การต่อรอง การหลบภัย และแสวงหาโอกาสที่ดีกว่าให้กับชีวิต งานวิจัยของอาจารย์เดชา ตั้งสีฟ้า เรื่อง “ดนตรีของเรือนใจ: การก่อร่างสถานที่ของผู้เฝ้าหวงเฝ้าในพื้นที่พักพิงชั่วคราว” เป็นความพยายามที่จะทำความเข้าใจกับความซับซ้อนของความสัมพันธ์ระหว่างมโนทัศน์สามมโนทัศน์ คือ วัฒนธรรม ชาติพันธุ์ และ สภาวะยกเว้น โดยเดชาเก็บข้อมูลจากการสอนหนังสือและทำวิจัยภาคสนามในวิทยาลัยฝึกอบรมความเป็นผู้นำและการจัดการ (Leadership and Management Training College [LMTC]) ซึ่งเป็นสถาบันการศึกษาสูงสุดในพื้นที่พักพิงชั่วคราวทั้งหมดตลอดชายแดนไทย-พม่า และให้การศึกษาในระดับปริญญาตรี

ในหลายลักษณะแล้ว วิทยาลัยนี้ก็คือ โรงเรียน “ชนชั้นนำ” ซึ่งเตรียมคนรุ่นใหม่ในหมู่ผู้ถูกบังคับพลัดถิ่นชาวกะเหรี่ยงให้ออกไปเผชิญหน้ากับปัญหาของกลุ่มชาติพันธุ์ ซึ่งมีความขัดแย้งกับระบอบทหารของพม่ามาเนิ่นนาน ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าการเรียนการสอนในโรงเรียนแห่งนี้เป็นการให้การศึกษาคนยกเว้นในพื้นที่ยกเว้น และโรงเรียนนี้โดยตัวเองก็คือพื้นที่ยกเว้นในพื้นที่ยกเว้น กล่าวคือในพื้นที่ของโรงเรียน (ซึ่งมีนักศึกษาอาศัยอยู่ในหอพัก ๕๕ คนจากจำนวนนักศึกษา ๑๓๔ คน) นักศึกษาทั้งหมดนี้จะมีวิถีชีวิตที่เป็นระบบและระเบียบมากกว่าเยาวชนส่วนใหญ่ใน “พื้นที่พักพิงชั่วคราว” เราอาจกล่าวได้อีกว่า ในบรรดาเรือนกายใต้บังการนี้ ชีวิตของนักศึกษาเหล่านี้กลายเป็นเรือนกายใต้บังการสองระดับ (Double Docile Bodies) ในท่ามกลางกระบวนการสืบทอดและผลิตใหม่ทางวัฒนธรรมของชุมชนกะเหรี่ยง

เดชาเน้นศึกษา *ดนตรี* ในฐานะเป็นพาหนะของทั้งการกล่อมเกลாதงสังคมโดยผู้ใหญ่ และการผลิตทางวัฒนธรรมของผู้เฝ้าหวง โดยเน้นที่ความสัมพันธ์ระหว่างปรากฏการณ์สามปรากฏการณ์คือ ดนตรี อัตลักษณ์ ทางชาติพันธุ์ (ความเป็นกะเหรี่ยง) และ สถาบันการศึกษา รวมทั้ง ลักษณะการที่ความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์ทั้งสาม ชี้นำสู่มโนทัศน์และประสบการณ์เกี่ยวกับ “บ้าน” กล่าวคือ งานศึกษานี้สนใจว่าเยาวชนกะเหรี่ยงในวิทยาลัยแห่งนี้อาศัยดนตรีเพื่อแสดงความรู้สึกเกี่ยวกับ “บ้าน” และ “การสร้างบ้านใหม่” อย่างไร ภายใต้เงื่อนไขความสัมพันธ์เชิงอำนาจของการเป็นนักศึกษาวิทยาลัยระดับปริญญาตรีแห่งเดียวของผู้ถูกบังคับพลัดถิ่น ซึ่งมีปฏิทัศน์ของสิทธิพิเศษกับสภาวะความเป็นร่างกายใต้บังการดำรงอยู่ นั่นคือ ความซับซ้อนของสภาวะการเป็นร่างกายใต้บังการของเยาวชนในวิทยาลัย LMTC ซึ่งเอื้อสิทธิพิเศษหลายอย่างมากกว่าการเป็นเยาวชนภายนอกวิทยาลัย แต่เป็นสิทธิพิเศษที่ต้องแลกกับการเป็นร่างกายใต้บังการสองระดับ

การศึกษามโนทัศน์เรื่อง “บ้าน” กลายเป็นประเด็นการศึกษาที่สำคัญเพราะผู้คนที่อาศัยอยู่ใน “พื้นที่พักพิงชั่วคราว” แทบทั้งหมดคือผู้ถูกบังคับให้พลัดถิ่นจากบ้าน ครอบครัว คนรัก และ/หรือ แผ่นดินบ้าน (Homeland) คนเหล่านี้อยู่ในกระบวนการทำให้เป็นชายขอบ อย่างน้อยที่สุดนับตั้งแต่วันที่นายพลเนวินครองอำนาจและประกาศปิดประเทศเมื่อปี 1962 และทำให้นานาชาติพันธุ์ในรัฐชาติพม่าตกอยู่ภายใต้อำนาจของเผด็จการทหาร ดังนั้นงานวิจัยนี้จึงมุ่งศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างความคิดสร้างสรรค์ กับ กระบวนการกลายเป็นชายขอบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความตึงเครียด ที่ความคิดสร้างสรรค์ดังกล่าวอาจประกอบสร้างขึ้นมาในความสัมพันธ์ระหว่างผู้ใหญ่กับผู้เยาว์ ซึ่งหมายความว่า เป็นการปะทะปฏิสัมพันธ์ระหว่าง นวัตกรรม (Innovation) กับ จารีต (Tradition) คำถามที่ตามมาคือ ๑) ในฐานะผู้ถูกบังคับพลัดถิ่นที่อาศัยอยู่ในพื้นที่พักพิงที่ถูกปิดล้อมนี้ ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ช่วยรักษาจารีตและอัตลักษณ์ “ความเป็นกะเหรี่ยง” หรือไม่ อย่างไร ๒) ผู้เยาว์อยู่ในสถานะที่ตึกว่าในการริเริ่มมากกว่าผู้ใหญ่หรือไม่ ถ้าใช่ในลักษณะเช่นไร และ ทำไม ๓) ในการปะทะปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้เยาว์ในฐานะที่เป็นผู้ผลิตทางวัฒนธรรมกลุ่มหนึ่ง กับผู้ใหญ่ในฐานะผู้มีอำนาจหน้าที่ในพื้นที่ยกเว้นแห่งนี้ ต่างฝ่ายต่างมีบาดแผลและการใคร่ครวญคำนึงถึงอดีตที่แตกต่างกัน การต่อรองทางวัฒนธรรมด้านดนตรีได้นำพาเยาวชนเหล่านี้กลับไปสู่ “บ้าน” ของเขาและเธออย่างไร

ด้วยคำถามทั้งหมดนี้ งานวิจัยของเคชาจึงเป็นการศึกษาดนตรีและกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับดนตรีในฐานะที่เป็นกระบวนการหลอมรวมระหว่างบุคคลกับชุมชนชาติพันธุ์ ซึ่งถูกทำให้มั่นคงขึ้นผ่านการอภิเษกชนตรียของแต่ละบุคคล ดังที่ Simon Frith เขียนไว้ว่า “ความสัมพันธ์ระหว่างการดำรงลงในดนตรีที่เป็นส่วนตัว กับ สัมผัสที่ว่า...บางสิ่งข้างนอก บางสิ่งที่เป็นสาธารณะ[นี้เองที่]ทำให้ดนตรีสำคัญเป็นอย่างยิ่งในการวางตำแหน่งทางวัฒนธรรมของบุคคลลงในความเป็นสังคม” ดนตรีจึงสามารถ “ทดแทน เป็นสัญลักษณ์ และเสนอประสบการณ์จับพลันของอัตลักษณ์ร่วมหมู่” (1987: 137, 140) ไม่เพียงว่าดนตรีเป็นพาหนะของการก่อรูปทางอัตลักษณ์ แต่การทำความเข้าใจดนตรียังช่วยให้เราตระหนักถึงลักษณะการที่พหุผู้คน (peoples) ที่ผ่านประสบการณ์อันเลวร้าย “เข้าใจและนำเสนอประสบการณ์ของเขาและเธอในขณะนั้น” (Gilbert 2005: 3) ดังนั้นการแสดงดนตรีจึง “ประกอบด้วยการตกย้ำในเชิงพิธีกรรมอย่างต่อเนื่องของความทรงจำอันหลากหลายของการพลัดถิ่น ความรุนแรง และ การสูญเสีย” การแสดงดนตรี คือ ศูนย์กลางของประสบการณ์ร่วมกันของการเป็นผู้ถูกบังคับพลัดถิ่น และนี่ก็คือนี่ของปฏิบัติการทางสุนทรียภาพของพวกเขาและเธอ

เคชาพบว่า เยาวชนในฐานะผู้ผลิตทางวัฒนธรรมกับการเป็นร่างกายใต้บังคับ เฝินูหน้ากับสำนึกในเรื่องชาติ ความสัมพันธ์กับครอบครัว เพื่อน และ/หรือคนรัก ศรัทธาต่อศาสนา และวัฒนธรรมสมัยนิยมที่

หลังไหลมาจากโลกนอกพื้นที่พักพิง แตกต่างจากผู้ใหญ่ซึ่งถูกภาระหน้าที่บีบรัดให้เปิดกว้างต่อวัฒนธรรมสมัยนิยมได้น้อยกว่า ในขณะที่เดียวกันผู้ใหญ่ส่วนมากมีประสบการณ์เข้มข้นกว่าด้วยบาดแผลจากสงคราม แม้ว่าโดยทั่วไปแล้วทั้งผู้ใหญ่และผู้เยาว์ต้องเผชิญหน้ากับความสูญเสียและการพลัดพราก แต่ผู้ใหญ่ในวิทยาลัยนี้ส่วนใหญ่แล้วอาศัยศรัทธาที่มีต่อพระเจ้าในการเยียวยาจิตวิญญาณ ดังนั้นแล้วสิ่งที่ผู้ใหญ่พยายามสนับสนุนคือ กิจกรรมทางดนตรีที่เกี่ยวข้องกับศาสนพิธีกรรม

เดชายังพบอีกว่า เยาวชนในวิทยาลัย LMTC ใช้ดนตรีเพื่อ “เดินทางกลับบ้าน” และ “สร้างบ้านใหม่” ทั้งนี้ความหมายของบ้านของเยาวชนที่นี้ขึ้นอยู่กับว่าเราถามถึงสถานที่ (ที่ไหน) เราถามถึงผู้คนว่าคือ (ใคร) และ ถามถึงความสัมพันธ์ของเขา/เธอกับสมาชิกครอบครัวคนไหน “บ้าน” จึงเป็นได้ทั้ง สถานที่ เช่น สวนแห่งหนึ่ง หลุมฝังศพของแม่ เตาไฟในบ้านที่สมาชิกนั่งรายล้อมกันประจำ (แต่มักจะไม่มีพ่อปรากฏอยู่ด้วย) หรือ “บ้าน” เป็น *ตัวบุคคล* ที่เฝ้าคิดถึง รวมทั้ง *ฉากความสัมพันธ์* ที่ยังอยู่ในความทรงจำไม่รู้ลืม เช่น ฉากที่นอนคุยกับแม่และมีน้องอยู่ข้างๆอีก ๒ คน ตอนที่ผู้เล่าอายุ ๑๐ ขวบเศษ ในขณะที่ครอบครัวกำลังหลบหนีทหารพม่าอยู่ในป่าลึก และแม่ต้องเสียชีวิตหลังจากคืนนั้นไม่กี่วัน ภายใต้วงล้อมแห่งกาลเวลาที่หมุนเหวี่ยงความทรงจำต่างๆที่เกี่ยวข้องกับ “บ้าน” ซ้ำไปซ้ำมา เป็นความทรงจำที่หล่อเลี้ยงชีวิตให้ดำรงอยู่ ในขณะที่มีไม่น้อยครั้งที่ความทรงจำเหล่านั้นก็หลอกหลอนการพยายามครองกายให้สามารถมีชีวิตอยู่ได้ในปัจจุบัน

ประการสุดท้าย เดชาพบว่า อัตลักษณ์ของเยาวชนผู้ถูกบังคับพลัดถิ่นในพื้นที่ยกเว้นของพื้นที่ยกเว้น (LMTC) มีความเชื่อมโยงอย่างใกล้ชิดกับการถกทอดดนตรี เนื้อหาของบทเพลงที่ถูกถกทอดร้อยเรียงขึ้นจะกล่าวถึงมิติความสัมพันธ์เกี่ยวกับการพลัดพรากจากคนรัก ครอบครัว และเพื่อนผู้จากไปประเทศที่สาม ความเศร้าหมองต่อโชคชะตาของผู้คนร่วมชาติที่ไร้รัฐ และการวิงวอนต่อพระผู้เป็นเจ้าให้ช่วยปลดปล่อยและเยียวยาวิญญาณ เนื้อหาเหล่านี้ไม่เพียงเป็นการเล่าเรื่องเกี่ยวกับ “บ้าน” แต่ที่สำคัญมากพอๆกันก็คือ สามารถกล่าวได้ว่าเนื้อหาเหล่านี้ได้ก่อรูปเป็นอัตลักษณ์ของเยาวชนผู้ถูกบังคับพลัดถิ่นเหล่านี้ เป็นอัตลักษณ์อีกแบบที่แตกต่างไปจากผู้ใหญ่ซึ่งไม่ได้เติบโตใน “พื้นที่พักพิงชั่วคราว” อัตลักษณ์ของเยาวชน ที่ใช้เวลาหลายปีในพื้นที่ยกเว้นในพื้นที่ยกเว้น และอัตลักษณ์เหล่านี้ถูกถ่ายทอดผ่านดนตรีและบทเพลงที่ร้องเล่น และแต่งโดยเยาวชนในวิทยาลัยฝึกรอบรวมความเป็นผู้นำและการจัดการ

ค่ายผู้พักพิงชั่วคราวบริเวณชายแดนไทย-พม่า กลายมาเป็นคุกขี้เถ้าที่กักขังคนไร้รัฐซึ่งเกิดและเติบโตมาท่ามกลางความรุนแรงของความขัดแย้งทางการเมืองและควีนไฟแห่งสงครามที่ยังคงคุกรุ่นอยู่ แม้กระนั้นก็ดี เยาวชนกลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้ ก็สู้สุดสัปดาห์แหวกวงล้อมของกรงตรงชายแดนที่กักขังพวกเขาและเธอเอาไว้ พยายามสร้างแผ่นดินจินตนาการจากความทรงจำ ผลิตวัฒนธรรม และอัตลักษณ์ใหม่ผ่าน

เสียงเพลงเพื่อปลอบประโลมตนเองและผู้อื่นจากความสูญเสียในชีวิตจริง ตลอดจนสร้างความหวังสำหรับอนาคตข้างหน้า

ชายแดน สี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ และการเคลื่อนย้ายของผู้คน

แม่สาย-ท่าขี้เหล็ก เมืองชายแดนบริเวณพรมแดนไทย-พม่า เป็นถิ่นที่อยู่ของชนชายแดน อันประกอบไปด้วยคนเมือง ไทใหญ่ ลื้อ กะเหรี่ยง ไทย พม่า มอญ ปากีสถาน โรฮิงยา และกลุ่มชาติพันธุ์อีกมากมายหลายกลุ่ม การท่องเที่ยวเชิงรายได้ขยายตัวขึ้นอย่างรวดเร็วในฐานะเป็นจุดเชื่อมต่อสำคัญของสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ ทำให้เชียงใหม่ เชียงแสน และแม่สาย กลายเป็นเมืองชายแดนและทางผ่านที่นักท่องเที่ยวนิยมเดินทางเข้ามาเที่ยวและจับจ่ายซื้อสินค้าราคาถูกจากจีน การค้าที่ขยายตัวอย่างรวดเร็วและการคมนาคมที่สะดวกทำให้เมืองชายแดนเหล่านี้กลายเป็น “ชุมทาง” ของผู้คนมากมายหลายคนที่เดินทางเข้ามาท่องเที่ยว ค้าขาย หางานทำ หรือเดินทางผ่านไปยังที่อื่นๆ เพื่อแสวงหาความเจริญ ความทันสมัย และอนาคตที่ดีกว่าเดิม

เมืองชายแดนทวีความซับซ้อนขึ้นเรื่อยๆ จนเรามองใช้แนวคิดเดิมๆ ที่มองชายแดนในลักษณะ “พรมแดน” ระหว่างรัฐชาติ หรือพื้นที่ทางภูมิรัฐศาสตร์ที่ซึ่งอำนาจอธิปไตยถูกใช้เพื่อกีดกันคนอื่นมาเป็นแนวทางในการศึกษาได้อีกต่อไป แนวคิดแบบเดิมดังกล่าว ทำให้เรามองชายแดนในลักษณะชุมชนที่มีขอบเขตชัดเจน หยุตติง และเป็นส่วนหนึ่งของรัฐชาติฝั่งใดฝั่งหนึ่งอย่างแน่นอน แต่การเคลื่อนไหลของสินค้า ผู้คน และวัฒนธรรมข้ามพรมแดนของรัฐชาติอย่างรวดเร็วในปัจจุบัน ทำให้แนวคิดเรื่องรัฐชาติ พื้นที่และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ กลายเป็นแนวคิดที่เลื่อนไหล ซับซ้อน และปรับเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลา ชายแดนกลายเป็นพื้นที่ซึ่งวัฒนธรรม อุดมการณ์ และอัตลักษณ์มีความลักลั่น ข้นแ้ง และไม่สอดคล้องกับแนวคิดทฤษฎีเดิมๆ ที่เน้นการจัดระเบียบและสถานะสมดุลง่ายๆ ทางสังคม (สำหรับแนวความคิดที่ว่าด้วย “ชายแดน” ในทางมานุษยวิทยา โปรดดู Wilson and Donnan 1998, Donnan and Wilson 1999 และ ยศ 2551) ด้วยเหตุนี้เอง แนวคิดทางด้านสังคมศาสตร์ในปัจจุบันจึงมีมุมมองชายแดนว่าเป็นเพียง “พื้นที่” ของปัญหา ไม่ว่าจะเป็นปัญหาของการอพยพย้ายถิ่นข้ามพรมแดน การพลัดถิ่น การตั้งรกรากและสร้างบ้านในพื้นที่ใหม่ อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ หรือปัญหาสุขภาพข้ามพรมแดนเท่านั้น แต่เราจำเป็นต้องทำความเข้าใจกับการเปลี่ยนแปลงของเมืองชายแดนและพื้นที่ชายแดน รวมทั้งปฏิบัติการของชนชายแดนในสหสัมพันธ์กับปัญหาดังกล่าวข้างต้นอย่างเป็นกระบวนการ

ในปัจจุบัน สังคมศาสตร์ต้องเผชิญหน้ากับสถานะการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว จนเราไม่อาจจำแนก “พื้นที่” ได้อย่างแน่นอนชัดเจนเช่นในอดีตอีกต่อไป รูปแบบและความหมายทางวัฒนธรรมเกิดการพรมัวและเลื่อนเมื่อผู้คนเคลื่อนไหลไปมาข้ามพื้นที่และพรมแดนทางชาติพันธุ์ มีการเจรจาต่อรองและปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมตามผลประโยชน์ที่เปลี่ยนแปลงไปอยู่ตลอดเวลา พรมแดนทางวัฒนธรรมเริ่มกลายเป็นแนวคิดที่ล้าสมัยในโลกของการปรับเปลี่ยนพรมแดนทางการเมือง การก่อรูปของภูมิภาคนิยม และการทะลุทะลวงของทุนหลากหลายรูปแบบ ประชากรโลกที่สามเริ่มหลั่งไหลเข้าสู่โลกที่หนึ่งอย่างรวดเร็วยิ่งขึ้น ในขณะที่รัฐชาติ เช่นจีน เผด็จการเข้าสู่พื้นที่ใหม่ๆข้ามพรมแดนของตน มานุษยวิทยาว่าด้วยพื้นที่ชายแดนและชนชายแดน ทำทนายให้เราปรับเปลี่ยนวิธีคิดว่าด้วย “พื้นที่” แบบเดิมๆ มาสู่มุมมองที่เน้นการก้าวข้ามพรมแดน โดยพิจารณาที่ “จุดตัดข้ามพรมแดน” ซึ่ง Rosaldo (1989) เรียกว่า border intersections เพื่อทำความเข้าใจกับกระบวนการเคลื่อนที่ ยักย้าย ชัดแย้ง และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น การเน้นศึกษาการก้าวข้ามพรมแดน ทำให้เราจำต้องสนใจมิติอื่นๆของการเปลี่ยนแปลงสภาพความเป็นอยู่และบริบทของการเปลี่ยนแปลง โดยให้ความสนใจเป็นพิเศษกับการตั้งคำถามกับมโนทัศน์เดิมๆที่เราคุ้นเคย เช่น ชุมชน วัฒนธรรม เพศสภาพ อัตลักษณ์ อำนาจและการครอบงำ ในบริบทของการเคลื่อนย้ายข้ามพรมแดน

ปัญหาเบื้องต้นของการศึกษาการก้าวข้ามพรมแดน คือ การนิยามความหมายของ “พื้นที่ชายแดน” เพื่อให้เรามองเห็นและตระหนักถึงความซับซ้อนของพหุวัฒนธรรม และพหุชาติพันธุ์ที่ดำรงอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนในบริบททางเศรษฐกิจและการเมืองของความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ที่อาจพลิกผันเปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลา ในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา การศึกษาชายแดนสหรัฐฯ-เม็กซิโก (Alvarez 1995, Kearney 1998) ช่วยให้เราเห็นว่าความสัมพันธ์บริเวณชายแดนเชื่อมโยงกับประเด็นของอำนาจ ความด้อยพัฒนา และกระบวนการโลกาภิวัตน์ซึ่งผลักดันให้ทุน ผู้คน สินค้าและวัฒนธรรมก้าวข้ามพรมแดนของรัฐชาติอย่างรวดเร็วและเข้มข้นมากขึ้น อิทธิพลของแนวคิดหลังสมัยใหม่ ทำให้นักมานุษยวิทยาหลายท่านเริ่มหันมามอง “ชายแดน” ในลักษณะอุปมาอุปไมยว่าเป็น “ภาพลักษณ์” (image) ของพหุวัฒนธรรมและพหุชาติพันธุ์ที่ดำรงอยู่ร่วมกัน เคลื่อนไหลไปมาอย่างต่อเนื่อง และอุดมไปด้วยความขัดแย้งในรูปแบบต่างๆ โดยนัยนี้ชายแดนและพรมแดน ดำรงอยู่ในหลายระดับและหลายมิติ ทั้งในแง่ของประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม สังคมการเมือง เพศภาวะ เชื้อชาติ และจิตวิทยา

แนวคิดเรื่องชายแดนในฐานะเป็นภาพลักษณ์ เริ่มปรากฏตัวขึ้นอย่างชัดเจนในงานของนักมานุษยวิทยารุ่นใหม่ๆที่ไม่พอใจกับแนวคิดเรื่องวัฒนธรรมแบบเก่า ซึ่งให้ความสำคัญกับแบบแผนของความหมายร่วมกัน (shared meanings) ระหว่างสมาชิกของชุมชน เนื่องจากมุมมองดังกล่าวทำให้เราไม่

สามารถเห็นความขัดแย้งและการเปลี่ยนแปลงที่ดำรงอยู่ภายในและระหว่างวัฒนธรรม นักมานุษยวิทยารุ่นใหม่จำนวนไม่น้อย เติบโตขึ้นในฐานะชนกลุ่มน้อยและใช้ชีวิตอยู่ท่ามกลางความขัดแย้งและความไม่ลงรอยของวัฒนธรรมหลายกระแส ซึ่งส่งผลให้คนเหล่านี้เริ่มตั้งคำถามกับแนวความคิดแบบเก่า ในหนังสือเรื่อง *Culture and Truth* (Rosaldo 1989) เรอนาโด โรซัลโด นักมานุษยวิทยาอเมริกันได้เล่าถึงประสบการณ์ส่วนตัวของเขาเองที่เติบโตขึ้นในวัฒนธรรมชิคาโน เขาพูดภาษาสเปนกับพ่อและภาษาอังกฤษกับแม่ ใช้ชีวิตอยู่ท่ามกลางโลกสองโลก ชีวิตประจำวันทำให้โรซัลโดต้องก้าวข้ามพรมแดนทางวัฒนธรรมอยู่ตลอดเวลา และตระหนักถึงความสับสนวุ่นวายและความขัดแย้งของความหมายที่ดำรงอยู่ในชีวิตจริง หากแต่ความรู้สึกสับสน ซ้ำซ้อนและขัดแย้งที่เขารู้สึกทุกครั้งที่ต้องก้าวข้ามพรมแดนทางวัฒนธรรม กลับเป็นสิ่งที่แนวคิดทางมานุษยวิทยาแบบเก่าไม่สามารถอธิบายได้ และทำให้เขาจำต้องมองหาวิธีการใหม่และมุมมองใหม่ในการทำความเข้าใจกับความซับซ้อนของวัฒนธรรม สำหรับโรซัลโดแล้วแนวคิดเรื่อง “พื้นที่ชายแดน” (borderlands) มีความสำคัญอย่างยิ่งกับการทำความเข้าใจกับพหุวัฒนธรรมและการก้าวข้ามพรมแดน พื้นที่ชายแดนทางวัฒนธรรม (cultural borderlands) ไม่ได้เป็นเพียงประเด็นเกี่ยวกับความเป็นชายขอบอีกต่อไป แต่กลับกลายมาเป็นหัวใจของการศึกษาทางมานุษยวิทยา เมืองใหญ่ๆแทบทุกเมืองในโลกเราทุกวันนี้ ประกอบไปด้วยผู้คนจากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ สีผิว ศาสนา เพศ และชนชั้น การเผชิญหน้ากับ “ความแตกต่างหลากหลาย” กลายเป็นความจริงของชีวิตสมัยใหม่ พื้นที่ชายแดนดำรงอยู่ทุกหนแห่งในชีวิตประจำวัน (Rosaldo 1989: 28)

ในทำนองเดียวกัน งานของอัลวาเรซและคอลลิเออร์ (Alvarez and Collier 1994) เป็นการศึกษาคนขับรถบรรทุกชาวเม็กซิกัน ซึ่งขับรถขนส่งสินค้าข้ามพรมแดนระหว่างรัฐคาลิฟอร์เนียกับเม็กซิโก หากแต่ในงานชิ้นนี้ แนวคิดเรื่องชายแดนมิได้มีความหมายแต่เพียงพื้นที่ทางกายภาพซึ่งเป็นรอยต่อของพรมแดนระหว่างรัฐเท่านั้น หากแต่ชายแดนยังเป็นพื้นที่ซึ่งเราสามารถพบเห็นได้ทุกหนแห่งที่วัฒนธรรมหลายวัฒนธรรมดำรงอยู่ร่วมกัน และมีปฏิสัมพันธ์กัน โดยแต่ละวัฒนธรรมยังคงรักษาอัตลักษณ์ของตนเองเอาไว้ได้ อัลวาเรซและคอลลิเออร์พบว่า “ตลาดชายส่ง” กลายเป็นพื้นที่ชายแดนที่ซึ่งวัฒนธรรมเองก็แลกเปลี่ยนของชาวอเมริกันผิวขาว กับวัฒนธรรมการค้าของเม็กซิกันมีปฏิสัมพันธ์อย่างใกล้ชิด ตลาดชายส่งจึงกลายมาเป็นชายแดนที่อยู่ห่างไกลจากพรมแดนของชาติและมีนัยบ่งถึงการปะทะสังสรรค์ทางวัฒนธรรม

งานวิจัยของโรเจอร์ เราส์ (Rouse 1991) ซึ่งศึกษาแรงงานรับจ้างชาวเม็กซิกันที่อพยพจาก อากิลลาในเม็กซิโกมาทำงานในซานฟรานซิสโก นับเป็นอีกตัวอย่างหนึ่งที่แนวคิดเรื่องชายแดนถูกใช้ในฐานะเป็น “ภาพลักษณ์” ซึ่งมีได้เกี่ยวข้องกับชายแดนระหว่างสหรัฐากับเม็กซิโกเลยแม้แต่น้อย เราส์พบว่าแรงงาน

อพยพชาวเม็กซิกันเข้ามาทำงานเป็นคนล้างจาน คนสวน พนักงานโรงแรมหรือรับจ้างเลี้ยงเด็ก แต่แม้ว่าจะทำงานอยู่ในแคลิฟอร์เนียจนรู้สึกเพียงใด แรงงานอพยพเหล่านี้ก็ยังคงรักษาความสัมพันธ์แน่นแฟ้นกับบ้านเกิดของตน โดยมีการเคลื่อนไหวของผู้คน ญาติมิตรและสินค้ากลับไปกลับมาระหว่างพื้นที่สองแห่งนี้อย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ ดังนั้น ชุมชนชาวอากิเลียนจึงก่อร่างสร้างตัวขึ้นข้ามพื้นที่หลายแห่ง แต่ละแห่งมีประวัติศาสตร์ ภาษา การเมืองและรหัสทางวัฒนธรรมของตนเอง การดำรงชีวิตอยู่ในโลกที่มีได้เป็นหนึ่งเดียวหากแต่มีการแข่งขันกันของรูปแบบทางวัฒนธรรมที่ลึกล้ำขัดแย้ง ทำให้ชาวอากิเลียนต้องพัฒนาทักษะของการดำรงอยู่ท่ามกลางวัฒนธรรมสองรูปแบบ หรือพื้นที่ชายแดนซึ่งมีการเผชิญหน้ากันไม่แตกต่างไปกับบริเวณแนวชายแดนระหว่างสหรัฐกับเม็กซิโกที่อยู่ห่างออกไปหลายร้อยกิโลเมตร

การมอง “ชายแดน” ในฐานะเป็นภาพลักษณ์ยังปรากฏในงานของนักมานุษยวิทยาที่สนใจประเด็นเกี่ยวกับคนพลัดถิ่น ดังเช่นงานของ Lavie (1992) และ Hannerz (1997) เป็นต้น งานเหล่านี้ตั้งคำถามกับการมองชายแดนในฐานะวัฒนธรรมสองวัฒนธรรมที่แยกออกจากกัน และหันมาให้ความสนใจกับชาวบ้านในฐานะ “ผู้กระทำ” การผสมผสาน หยิบยืม และการก่อรูปของวัฒนธรรมพันทาง (hybridity) ในชุมชนสองชาติ (binational community) (โปรดดู Alvarez 1995: 457)

โดยนัยนี้ งานวิจัย เรื่อง “การพัฒนาระดับภูมิภาคและการเดินทาง/เคลื่อนที่ของชาวลื้อเมืองยอง รัฐฉาน ประเทศพม่า” ของอาจารย์วัฒน์ ปัญญาแก้ว ในโครงการนี้ อาจนับได้ว่าเป็นการโหมโรงบุกเบิกงานศึกษาชายแดนในฐานะเป็นภาพลักษณ์ โดยนำเอากระบวนการเคลื่อนย้ายของชนลื้อเมืองยองจากรัฐฉานของพม่า มาสู่ท่าจีเหล็กและแม่สายเพื่อแสวงหางานทำในเชียงใหม่ และกรุงเทพฯ มาเป็นจุดสนใจของการศึกษา งานวิจัยชิ้นนี้เน้นศึกษาชีวิตการดิ้นรนต่อสู้ของชาวเมืองยองในยุคหลังสังคมนิยม การเดินทางเคลื่อนย้ายของชาวลื้อมิใช่เป็นการสับลงของความสัมพันธ์ทางสังคมและการแสวงหาบ้านใหม่แทนที่บ้านเดิม เมืองยองมิได้เป็นเพียงชุมชนผู้ส่ง (sending community) และท่าจีเหล็ก/แม่สายก็มิได้เป็นชุมชนที่พักพิงใหม่ (settling community) หากแต่เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเคลื่อนย้ายของชาวยองในชุมชนสองชาติ และการเริ่มก่อรูปของชุมชนข้ามชาติ (transnational community) ของคนลื้อ ที่เดินทางเคลื่อนย้ายไปมาระหว่างพม่า จีน ไทย และอาจรวมถึงประเทศอื่นๆต่อไปในอนาคต

แม้ว่าจะทำงานอยู่ในเมืองไทยจนรู้สึกเพียงใด คนลื้อเมืองยองก็ยังคงรักษาความสัมพันธ์แน่นแฟ้นกับบ้านเกิดของตน โดยมีการเคลื่อนไหวของผู้คน ญาติมิตรและสินค้ากลับไปกลับมาอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ การดำรงชีวิตอยู่ในโลกของการเคลื่อนย้ายที่มีได้เป็นหนึ่งเดียว หากแต่มีการแข่งขันกันของรูปแบบทางวัฒนธรรมที่ลึกล้ำขัดแย้ง ทำให้ชาวลื้อต้องพัฒนาทักษะของการดำรงอยู่ท่ามกลางความหลากหลายทาง

วัฒนธรรมหรือพื้นที่ชายแดน การเดินทางเคลื่อนย้ายของคนลี้ภัยเมืองยงทำให้เรามองเห็นชายแดนในฐานะเป็นระบบสังคม และการก้าวข้ามพรมแดนในฐานะเป็นปรากฏการณ์สังคม ชีวิตของชาวของผู้ก้าวข้ามพรมแดนทำให้เรามองเห็นความเป็นเครือญาติ และการผลิตใหม่ของสายสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างนักเดินทางกับบ้านเดิมและแหล่งพักพิงใหม่อย่างต่อเนื่อง การนำเอาชีวิตของชาวของผู้เคลื่อนย้ายเหล่านี้มาจัดวางในบริบททางประวัติศาสตร์และเศรษฐกิจสังคมของชนกลุ่มน้อยในพม่า ทำให้เราตั้งคำถามเกี่ยวกับการนิยามความหมายของ “ชุมชน” แบบเดิมที่ผูกติดอยู่กับเมือง หมู่บ้านและพื้นที่อย่างแน่นอชัดเจน การพุ่งประเด็นความสนใจไปที่การเคลื่อนย้าย ทำให้เรามองเห็นชาวบ้านในฐานะผู้กำหนดขอบเขตของพรมแดนทางสังคมและชาติพันธุ์ของตนเองข้ามมิติของพื้นที่และเวลา

ชีวิตของผู้อพยพเคลื่อนย้ายมีความโยงใยอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้กับทุนนิยมโลก ในด้านหนึ่ง การอพยพเคลื่อนย้ายของทุน ผู้คนและวัฒนธรรม เป็นปรากฏการณ์ที่มาพร้อมกับการขยายตัวของทุนนิยมโลกที่บั่นทอนความโดดเด่นของชายแดนลง แต่ในอีกด้านหนึ่ง การอพยพเคลื่อนย้ายกลายเป็นกลไกสำคัญในการควบคุมชายแดนผ่านอำนาจรัฐและหน่วยงานต่างๆในพื้นที่ ชาวลี้ภัย ไทยใหญ่ พม่า และชนกลุ่มน้อยอื่นๆ ถูกผลักดันจากความรุนแรงเชิงโครงสร้างในฟากฝั่งของตน และถูกดึงดูดจากอำนาจเงินและความทันสมัยของอีกฟากฝั่งหนึ่ง ให้เดินทางข้ามพรมแดนเข้ามาในตลาดแรงงานของไทย แต่ในขณะเดียวกัน แรงงานเหล่านี้ก็ถูกควบคุม จัดระเบียบในฐานะเป็น “สินค้า” ตัวใหม่เพื่อป้อนเข้าสู่กระบวนการกดขี่ขูดรีดของทุนนิยมไทย ในแง่ในงานของวสันต์ สะท้อนให้เห็นปรากฏการณ์ที่เทียบเคียงได้กับงานของชาเวซ (Chavez 1991, 1992) และเฮย์แมน (Heyman 1990, 1991) ที่ศึกษาชีวิตของผู้อพยพเข้าเมืองผิดกฎหมายชาวเม็กซิกัน ในอเมริกา งานเหล่านี้ช่วยให้เราเห็นความจำเป็นในการทำความเข้าใจกับคลื่นมนุษย์ที่อพยพข้ามพรมแดนเข้ามาหางานทำ ในบริบทของโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมระดับใหญ่ที่ควบคุมการชะตาชีวิตไปๆมาๆของคลื่นมนุษย์ที่เป็นสินค้าเหล่านี้ข้ามพรมแดนรัฐชาติ

วสันต์ยังเสนอว่าการเดินทาง/เคลื่อนที่ของชาวลี้ภัยเมืองยง ที่เกิดขึ้นในบริบทของการพัฒนาระดับภูมิภาคดำเนินไปภายในขอบข่ายของอำนาจที่ทุนและรัฐ พยายามเข้ามากำกับควบคุมบงการอย่างรอบด้านและสลับซับซ้อน การเดินทาง/เคลื่อนที่ของผู้คนดังกล่าว ด้านหนึ่งยังคงเป็นที่จับจ้องตรวจสอบตราสอดส่องดูแลอย่างเข้มงวดกดขี่และเป็นระบบระเบียบมากขึ้นจากกลไกการทำงานต่างๆของภาครัฐ แต่ในอีกด้านหนึ่งถือเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นและดำเนินไปภายในขอบข่ายของการค้าและการลงทุน ที่ยังมี “ความยืดหยุ่น” เช่น โครงการพัฒนาด้านโครงสร้างพื้นฐาน อุตสาหกรรมงานบริการและการท่องเที่ยว ปรากฏการณ์ “คนข้ามแดน” เป็นตัวบ่งชี้ที่สะท้อนให้เห็นว่าในพื้นที่แห่งการพัฒนาที่ถูกสถาปนาขึ้นมานั้นยังเต็มไปด้วยความแตกต่างและความไม่เท่าเทียมในระดับของพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจ ตลอดจนการที่แต่ละประเทศมี

ระบบการเมืองตลอดจนนโยบายระดับรัฐที่แตกต่างหลากหลาย อันมีแนวโน้มที่จะนำไปสู่ความสัมพันธ์เชิงพึ่งพา และในกรณีนี้การเดินทางของ “ลื้อข้ามแดน” จึงสะท้อนถึงความสัมพันธ์เชิงพึ่งพาระหว่างไทยกับพม่า และระหว่างพม่ากับจีนมากกว่าวาทกรรมสวยหรูว่าด้วยเรื่องของ “การร่วมมือทางการค้าและการลงทุน” ในระดับภูมิภาค

บทที่ 3

ความทันสมัย ไตรภาคีแห่งพลังการปิดล้อม กับมายาคติของการพัฒนา

นับแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา “ความทันสมัย” (modernity) ได้กลายเป็นประเด็นที่ผู้คนทั่วโลกต่างพูดถึงและปรารภณา เจอร์เกน ฮาร์เบอร์มาส เสนอว่า ความทันสมัยมีพื้นฐานมาจากการมองโลกด้วยวิธีคิดแบบมีเหตุผล ในยุโรป วิธีคิดแบบนี้ก่อกำเนิดขึ้นในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 18 และกลายมาเป็นพื้นฐานของระบบคุณค่าที่ได้รับการพัฒนาขึ้นในเวลาต่อมา (Habermas 1996: 2) อย่างไรก็ตาม ความทันสมัยใช้วิธีคิดที่เป็นสากลเหมือนกันไปหมดทุกแห่งหนทั่วโลก ด้วยเหตุนี้เอง เราจำเป็นต้องจัดวางและพิจารณาความทันสมัยในบริบททางประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ของแต่ละพื้นที่อย่างจำเพาะเจาะจง

อองรี เลอแฟร์แบ แบ่งแยกระหว่าง “สถานะสมัยใหม่” (modernism/modernization) กับ “ความทันสมัย” (modernity) ไว้อย่างน่าสนใจ โดยเสนอว่า เวลาเราพูดถึงสถานะสมัยใหม่ เราหมายถึงการรับรู้หรือจิตสำนึกซึ่งคนทุกยุคทุกสมัยรู้สึกต่อตัวเอง สถานะสมัยใหม่มีองค์ประกอบของปรากฏการณ์แห่งจิตสำนึก ภาพลักษณ์แห่งชัยชนะ และการสร้างตัวตน แต่เวลาเราพูดถึงความทันสมัย เรากำลังบ่งบอกจุดเริ่มต้นของกระบวนการทบทวนตรวจสอบ การพินิจพิเคราะห์ และวิพากษ์ตนเองซึ่งเชื่อมโยงกับความรู้และวิธีคิด สถานะสมัยใหม่แตกต่างจากความทันสมัยเฉกเช่น “ปรากฏการณ์” (phenomena) แตกต่างจาก “มโนทัศน์” (concept) หรือเหตุการณ์แตกต่างจากความคิด (Lefebvre 1995: 1-3) ในทำนองเดียวกัน เดวิด ฮาร์วีย์ ย้ำเตือนเราว่า “แก่นแกนของความทันสมัย คือ การสั่งสมความรู้ เพื่อสานฝันและจินตนาการไปสู่ ความสมบูรณ์ของชีวิต” (Harvey 1989: 12) ฮาร์วีย์อาจกำลังพูดถึง “การพัฒนา” อยู่ก็เป็นได้ หากความทันสมัย คือ การใช้จินตนาการเปลี่ยนแปลงโลก การพัฒนาก็คือตัวชี้วัดความพยายามที่จะบรรลุสู่สถานะสมัยใหม่

ในช่วง 50 ปีที่ผ่านมา ไม่เคยมีคำพูดใดทรงอิทธิพลต่อการปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศโลกที่สามเท่ากับคำว่า “การพัฒนา” (development) การพัฒนาถูกนำไปเชื่อมโยงกับกระบวนการสร้างชาตินับเนื่องแต่ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา ครบจนทุกวันนี้ การพัฒนาก็ยังครอบงำจินตนาการเฟร็ดแพรว์เกี่ยวกับการใช้ชีวิตอย่างสะดวกสบาย และศักยภาพในการกำหนดชีวิตของตนเอง เหตุผลสำคัญที่ทำให้การพัฒนามีพลังอย่างหาที่เปรียบมิได้ อาจเป็นเพราะการพัฒนายกลายมาเป็น “อำนาจในการปรับเปลี่ยนโลกเก่า และจินตนาการถึงโลกใหม่” ที่ (เราคิดว่า) ดีกว่าเดิม (Crush 1995:2)

เจมส์ เฟอร์กูสัน ศึกษาประสบการณ์การพัฒนาในแซมเบีย และถกถึงสัมพันธภาพที่สลับซับซ้อนระหว่างการพัฒนากับความทันสมัยไว้อย่างน่าสนใจ ในหนังสือเรื่อง *Expectations of Modernity* (Ferguson 2003) เฟอร์กูสันพูดถึงมายาคติของการพัฒนาในแซมเบียที่ทำให้ชาวบ้านคาดหวังว่า พวกเขาจะเคลื่อนที่ไปข้างหน้าและเจริญก้าวหน้าทัดเทียมกับประเทศพัฒนาแล้วทั้งหลาย ชาวแซมเบียเชื่อว่า การพัฒนาจะนำประเทศของพวกเขาไปสู่กระบวนการกลายเป็นเมือง ความทันสมัยและความมั่งคั่ง แต่การลดลงอย่างฮวบฮาบของราคาทองแดงและหนี้สินที่พอกพูนขึ้นเป็นเงาตามตัว กลับนำประเทศแซมเบียไปสู่ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ คนว่างงานเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ชาวบ้านถูกบีบคั้นด้วยความเป็นจริงของชีวิตให้ลดระดับ “ความคาดหวัง” ในชีวิตของตนลง เฟอร์กูสันพบว่า “ความทันสมัย” ยังคงเป็นวิถีคิดที่ทรงอิทธิพลต่อชีวิตของผู้คน แม้เมื่อการพัฒนาพังครืนและเหี่ยวเฉาลงจนกล้าไม้ที่ถูกกระชากขึ้นทิ้งราก

ประสบการณ์การพัฒนาของชาวแซมเบีย ตลอดจน กระบวนการพัฒนาที่กำลังเกิดขึ้นในอีกหลายประเทศของอนุภูมิภาคกลุ่มน้ำโขงตอนบน ไม่ใช่กระบวนการของการเคลื่อนตัวไปข้างหน้าเพื่อไปให้ทันเพื่อนบ้าน แต่กลับเป็นกระบวนการที่ผลักดันให้ผู้คนต้องออกจากบ้าน จากนาไร่ ผืนป่าและสายน้ำที่เคยเป็นฐานทรัพยากรหล่อเลี้ยงชีวิตของพวกเขามาก่อน ชาวบ้านต้องสูญเสียที่ดินให้กับสัมปทานยางพารา อ้อย เกษตรพันธสัญญาเหมืองแร่ ตลอดจน โครงการพัฒนาอื่นๆที่มาพร้อมกับอำนาจรัฐ หากแต่ประสบการณ์ของความผิดหวังจากการพัฒนาไม่ได้ทำให้ชาวบ้านกลายเป็นพวกต่อต้านการพัฒนา ชาวลาวไม่ได้ลุกขึ้นประท้วงเมื่อถูกยึดที่ดินและพาราผืนป่าไปจากพวกเขา ในทางตรงกันข้าม อภิมาโครงการใหม่ๆยังคงผุดขึ้นจากอิทธิพลภายนอกภายใต้ “ความร่วมมือ” ระหว่างทุนชายขอบกับชนชั้นนำในประเทศลาว (และพม่า) ความคาดหวังใหม่ๆถูกสร้างขึ้นจากโครงการพัฒนาใหม่ๆ โครงการพัฒนาที่เกิดขึ้นอย่างไม่จบสิ้นเชื่อมโยงอย่างแนบแน่นกับ “ความทันสมัย” ในฐานะวิถีคิดที่ไม่รู้ดับเช่นเดียวกัน

ปัญหาของความทันสมัยในอนุภูมิภาคกลุ่มน้ำโขงตอนบน มิได้เป็นเพียงปัญหาความยากจน หรือวิกฤตทางด้านเศรษฐกิจที่รุมเร้าผู้คนเท่านั้น แต่ปัญหาของความทันสมัย คือ วิกฤตทางวัฒนธรรม หรือ “วิกฤตด้วยความหมาย” ความหมายของชีวิต ความเจริญ ความดี ความงามและสิ่งที่ “ควรไฝฝืนถึง” ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นสิ่งที่ช่วยให้ชาวบ้านทำความเข้าใจกับประสบการณ์ชีวิตของพวกเขา การพัฒนาและโครงการพัฒนาที่ไม่รู้จบสิ้น คือ กระบวนการบิดเบือนความเข้าใจของชาวบ้านที่มีต่อประวัติศาสตร์ของตนเอง ยัดเยียดคุณค่าและอุดมคติจากภายนอก และกลบฝังวิถีชีวิตแบบเดิมของท้องถิ่นลงใต้ซากปรักหักพังของระบบนิเวศ ความทันสมัย คือ พื้นที่แห่งอำนาจที่ครอบงำร่างกายและจินตนาการของชาวบ้านเอาไว้ได้ชะเง้อของการพัฒนา

รัฐกับการพัฒนายุคหลังสังคมนิยม

รัฐเป็นเอเจนต์สำคัญในการสร้างและผลิตซ้ำมายาคติว่าด้วยการพัฒนา ผ่านการสร้างจินตนาการว่าด้วยการเจริญเติบโตและความมั่งคั่งของประชาชาติโดยการลงทุนจากต่างชาติ ภายใต้กระบวนการเสกสรรค์ความทันสมัยนี้เองที่ “การพัฒนาจากภายนอก” ถูกนำมาใช้สร้าง “วิธิตด” หรือ “จินตนาการใหม่” ที่เชื่อมโยงโครงการทางเศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรมเข้าด้วยกัน ภายใต้วิธิตดเช่นนี้ “ทุนนิยมชายขอบ” หรือการลงทุนจากประเทศเพื่อนบ้าน ได้รับการนำเสนอในฐานะเป็นกลไกสร้างความเจริญเติบโตผ่านระบบสัมปทานที่เชื่อมโยงท้องถิ่น เมือง แขวง ประเทศ สู่อุตสาหกรรมโลก ภายใต้วิธิตดเช่นนี้ ผ่นวกกับพลังของความทันสมัย ท้องถิ่นถูกกระตุ้นเร้าด้วยอุดมการณ์ชาตินิยมให้เสียสละเพื่อความมั่งคั่งของชาติในอนาคต ในขณะที่รัฐเปลี่ยนทรัพยากรธรรมชาติและแรงงานไปเป็นสินค้าราคาถูกสำหรับบำเรอความต้องการจากภายนอก เปลี่ยนผืนป่าและสายน้ำเป็นพลังงานไฟฟ้าสำหรับขายให้ต่างชาติ เปลี่ยนเกษตรกรพอเพียงไปเป็นแรงงานยากจนและแรงงานข้ามชาติ

การปรับเปลี่ยนจากยุคสังคมนิยมมาสู่ยุคจินตนาการใหม่หรือยุคหลังสังคมนิยม (ดังที่ แคมเพอรีน เวอร์เดอร์ (Verdery 1999, 2003) ได้พูดถึงในกรณีของอดีตรัฐสังคมนิยมในยุโรป) มิได้เป็นเพียงการเปลี่ยนแปลงเชิงเทคนิคเท่านั้น แต่หมายถึงการนิยามความหมายใหม่ให้กับทุกองค์ประกอบของชีวิตทางสังคม การเข้าสู่ยุคหลังสังคมนิยมจึงหมายถึงการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมทางการเมือง อัตลักษณ์ ประเพณี การตีความประวัติศาสตร์และการใช้สัญลักษณ์ซึ่งต้องใช้เวลาพอสมควรกว่าการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้จะเริ่มลงตัว การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจการเมืองเข้าสู่ยุคหลังสังคมนิยมยังหมายถึง การ(กลับ)เข้าเป็นส่วนหนึ่งของการจัดระเบียบทางเศรษฐกิจโลก การเข้าเป็นสมาชิกของอาเซียน คณะกรรมการแม่น้ำโขง และการพัฒนาความสัมพันธ์ทางการทูตและการค้าแบบทวิภาคี และการเป็นสมาชิกภายใต้สนธิสัญญาของประชาคมต่างๆ การเข้าสู่ยุคหลังสังคมนิยมจึงเป็นการปรับเปลี่ยน “พื้นที่” เชิงภูมิรัฐศาสตร์ของประเทศในระบบการแบ่งงานระหว่างประเทศ การลงทุนและการค้า แต่กระบวนการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ มิได้ลดทอนความสำคัญของรัฐลง ในทางตรงกันข้าม บทเรียนที่เราได้จากการปรับเปลี่ยนเข้าสู่ยุคหลังสังคมนิยมของประเทศในยุโรป ทำให้เราเห็นว่า รัฐยังคงมีบทบาทสำคัญในการขยายอำนาจควบคุมพื้นที่ (re-territorialization) และเป็นตัวจักรสำคัญในการกำหนดกรอบกติกาทางการเมือง สังคม และวัฒนธรรม ซึ่งส่งผลกระทบโดยตรงต่อชีวิตประจำวันของผู้คน

ในช่วงกลางทศวรรษที่ 1970 เมื่อลาวปิดประเทศหลังการปฏิวัติและเข้าสู่ระบบสังคมนิยม ลาวต้องพยายามปรับรัฐชาติและอัตลักษณ์ความเป็นลาวให้เข้ากับสังคมนิยมสากล ปรับเปลี่ยนการตีความและแหล่งที่มาของอัตลักษณ์เดิม ไม่ว่าจะเป็นประวัติศาสตร์ ราชสำนัก ครอบครัว และพุทธศาสนาซึ่งเคยเป็นพื้นฐานของวัฒนธรรมลาว มาสู่ระบบสังคมนิยมซึ่งที่ดิน น้ำ และทรัพยากรธรรมชาติทั้งหมดเป็นกรรมสิทธิ์ของรัฐ และความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งหมดล้วนแล้วแต่โยงใยไปสู่รัฐ ผ่านระบบบังคับบัญชาแบบรวมศูนย์อำนาจ การตัดสินใจทั้งทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรมถูกผูกขาดโดยรัฐส่วนกลาง

แม้ว่าลาวไม่ได้เผชิญกับสภาวะวิกฤตจากการล่มจมของระบบสังคมนิยมเช่นในยุโรป แต่กระบวนการปรับเปลี่ยนเข้าสู่ยุคหลังสังคมนิยม เพื่อสืบสานสู่ระบบตลาดเสรี ก็ได้สร้างความโกลาหลวุ่นวายทางการเมือง และสร้างความกังวลใจให้กับชาวบ้านจากความลุ่มลอนของชีวิตที่เพิ่มมากขึ้นภายใต้ระบบใหม่ ด้วยเหตุนี้เอง เราจึงไม่อาจมองการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวว่าเป็นเพียงการปรับเปลี่ยนระบบการเมืองจากระบบรวมศูนย์มาสู่การกระจายอำนาจ และระบบเศรษฐกิจจากสังคมนิยมมาเป็นระบบตลาดเท่านั้น ในทางตรงกันข้าม การปรับเปลี่ยนสู่ยุคหลังสังคมนิยมทำให้เกิดการจัดระเบียบใหม่ให้กับชีวิตของประชาชน ตลอดจน กฎ กติกา และวิถีการตีความที่ชาวบ้านใช้เพื่อทำความเข้าใจกับประสบการณ์ชีวิตในอดีต ปัจจุบันและอนาคต

รัฐลาวยุคจินตนาการใหม่พยายามนำเสนอภาพของความเป็นลาวแบบใหม่ ทั้งต่อประชากรของตนเองและต่อโลกภายนอก การปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์ความเป็นลาวเริ่มต้นจากการปฏิรูประบบเศรษฐกิจ ในปี 1986 เมื่อจินตนาการใหม่ได้รับการรับรองโดยสภาประชาชน ลาวก็เริ่มต้นกระจายอำนาจตัดสินใจจากรัฐบาลกลางไปสู่รัฐบาลท้องถิ่น ยกเลิกการควบคุมราคาข้าวและสินค้าพื้นฐานบางประการ ตามมาด้วยการยกเลิกข้อห้ามเคลื่อนย้ายผลผลิตทางการเกษตรข้ามแขวง รัฐบาลท้องถิ่นได้รับมอบหมายให้ดูแลระบบการศึกษาและระบบสาธารณสุขด้วยตนเอง ในปี 1988 ราคาน้ำมัน ปูนซีเมนต์ เครื่องจักร และสินค้าอื่นๆถูกปล่อยให้ลอยตัวตามกลไกตลาด ธนาคารกลางลาวได้รับการจัดตั้งแล้วเสร็จในปี 1990 และในปี 1994 ลาวเริ่มใช้กฎหมายว่าด้วยการลงทุนฉบับใหม่ ที่เปิดโอกาสให้ภาคเอกชนจากต่างชาติเข้ามาแข่งขันกับรัฐวิสาหกิจที่เคยผูกขาดการลงทุนบางประเภท รัฐบาลลาวยังได้สร้างแรงจูงใจให้ต่างชาติเข้ามาลงทุนโดยลดหย่อนภาษีนำเข้าเครื่องจักร ภาษีรายได้ อีกทั้งมาตรการส่งเสริมการลงทุนอีกหลายประการ บริษัทต่างชาติ โดยเฉพาะจากไทย เวียดนาม จีน เกาหลี สิงคโปร์และประเทศอื่นๆ เริ่มเข้ามาลงทุนในธุรกิจการเกษตรเหมืองแร่ พลังงานและอุตสาหกรรมเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ

การปฏิรูประบบเศรษฐกิจลาว ยังมาพร้อมกับความพยายามในการปรับปรุงระบบคมนาคมขนส่งให้มีประสิทธิภาพและรวดเร็วมากขึ้น แต่ไหนแต่ไรมา รัฐบาลลาวตระหนักดีว่า ลักษณะทางกายภาพของลาว ซึ่งเต็มไปด้วยทิวเขาสูงสลับซับซ้อนทำให้การคมนาคมขนส่งเป็นไปโดยยากลำบาก การที่ลาวไม่มีทางออกทะเลทำให้ความยากลำบากในการคมนาคมขนส่งระหว่างแขวงต่างๆ และการขนส่งสินค้าไปต่างประเทศหนักหนาสาหัสมากขึ้น ด้วยเหตุนี้เอง แนวคิดสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจที่เน้นความร่วมมือและความเชื่อมโยงระหว่างประเทศต่างๆ ในลุ่มน้ำโขงตอนบน จึงกลายมาเป็นเครื่องมือสำคัญของลาวในความพยายามที่จะเปลี่ยนสถานภาพของตนเองจากประเทศที่ไม่มีทางออกทะเล (land-locked state) ไปสู่การเป็นตัวเชื่อม (link) ระหว่างจีนตอนใต้กับเวียดนาม ไทย พม่าและกัมพูชา รัฐบาลนำเสนอดนเองในฐานะเป็นรัฐตัวเชื่อม (land-linked state) ที่มีบทบาทสำคัญในระบบเศรษฐกิจการค้าของภูมิภาค ด้วยการเน้นความสำคัญของการสร้างถนนเชื่อมต่อประเทศต่างๆ ในอนุภูมิภาค ทั้งในส่วนเหนือสู่ใต้ และตะวันตกสู่ตะวันออก ซึ่งล้วนแล้วแต่มีลาวเป็น “ทางผ่าน” แทบทั้งสิ้น การเป็นตัวเชื่อมระหว่างประเทศต่างๆ ในภูมิภาคยังหมายถึงการสร้างสัมพันธภาพที่ดีกับประเทศเพื่อนบ้านผ่านการลงทุน การค้า และความช่วยเหลือจากประเทศเพื่อนบ้านต่อลาว

ในแง่การก่อสร้างถนน เชื้อเพลิงที่ดิน ถูกใช้อย่างแนบแน่นเข้ากับการสร้างชาติ รัฐบาลลาวมีจุดหมายแนชัดในการเปลี่ยนน้ำ ที่ดิน และแรงงาน เป็นทุนในการขับเคลื่อนลาวให้ทัดเทียมประเทศเพื่อนบ้าน ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือ โครงการสร้างเขื่อนมากมายหลายแห่งในอดีตจวบจนปัจจุบันที่ยังดำเนินต่อไปไม่รู้จบสิ้น การที่รัฐบาลให้ความสำคัญอย่างมากกับการเป็นเจ้าภาพกีฬาซีเกมส์ในช่วงเดือนธันวาคม 2009 ซึ่งสำเร็จลงได้ท่ามกลางความช่วยเหลือจากประเทศเพื่อนบ้าน โดยเฉพาะจีน ไทย และเวียดนาม ที่ช่วยสนับสนุนการสร้างและปรับปรุงสนามกีฬา บ้านพักนักกีฬา และโครงสร้างพื้นฐานอื่นๆ สำหรับการจัดการแข่งขัน การเป็นเจ้าภาพกีฬาซีเกมส์เป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ คือ ความภาคภูมิใจของรัฐบาลและประชาชนลาวในความเจริญก้าวหน้าของชาติ และเป็นสัญลักษณ์สำคัญของการเปิดตัวประเทศลาวสู่ประชาคมโลกในฐานะลาวยุคทันสมัย

การท่องเที่ยวเป็นพลังทางเศรษฐกิจสำคัญอีกประการหนึ่ง ที่รัฐบาลลาวมุ่งมั่นจะใช้เป็นยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศ โดยใช้ความเป็นมรดกโลกของแหล่งท่องเที่ยวสำคัญ เช่น หลวงพระบาง วัดพู และทุ่งไหหิน เป็นจุดขายเบื้องต้น แหล่งท่องเที่ยวเหล่านี้ได้รับการประกาศให้เป็นมรดกโลกภายใต้บริบทของการเปลี่ยนแปลงจากรัฐสังคมนิยมไปสู่รัฐหลังสังคมนิยม ซึ่งหมายถึงการผ่อนคลายการควบคุมทางการเมือง การเปิดรับระบบตลาดและทุนจากภายนอกเข้ามาเป็นพลังขับเคลื่อนเศรษฐกิจของประเทศ ที่มาพร้อมกับ

นโยบายจินตนาการใหม่ของลาว พร้อมกับนำเอาการท่องเที่ยวมาเป็นกลไกสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจ และเป็นแหล่งนำเข้าเงินตราต่างประเทศ การศึกษาการท่องเที่ยวและการพัฒนาในลาวโดยผ่านความเป็นมรดกโลกของหลวงพระบางทำให้เรามองเห็นชัดเจนขึ้นเป็นลำดับว่า รัฐลาวยุคหลังสังคมนิยมได้จัดประกายกระบวนการสร้างประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่น เพื่อเป็นจุดขายสำหรับนักท่องเที่ยวที่หลั่งไหลเข้ามาบริโภคอดีต ความงามของวัดวาอาราม และธรรมชาติแวดล้อมของหลวงพระบาง ความเป็นมรดกโลกทำให้กระบวนการอนุรักษ์วัฒนธรรม ต้องก้าวข้ามกาลเวลาย้อนกลับไปหาอดีต (ที่ระบอบสังคมนิยมเคยบอกคนลาวให้ละทิ้งหรือลืมไปเสีย) เพื่อตีความใหม่ ดังเช่น การตีความวัฒนธรรมเก่าเป็นมรดก (โลก) แทนที่จะเป็น “กากเดนของระบอบเก่า” ในยุคหลังสังคมนิยม อดีตของวัฒนธรรมศักดิ์ดิ้นกลับถูกรื้อฟื้น และสร้างเป็นจุดขายภายใต้นโยบายเศรษฐกิจการตลาดและการพัฒนา ซึ่งมีการท่องเที่ยวเป็นพลังขับเคลื่อนสำคัญ

นอกเหนือไปจากการเขียนประวัติศาสตร์ใหม่แล้ว ปัญหาสำคัญอีกประการหนึ่งในกระบวนการสร้างอัตลักษณ์ใหม่ของลาวยุคหลังสังคมนิยม คือ การสร้างบูรณาการชาติ ด้วยการจัดวางกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ โดยเฉพาะลาวสูง และลาวเทิง ให้อยู่ใน “พื้นที่” ที่เหมาะสม การก้าวพ้นจากสังคมนิยม หมายความว่า “คนอื่น” ไม่ว่าจะเป็นคนไทย อเมริกัน หรือโลกเสรี ที่อยู่นอกระบบสังคมนิยม ไม่อาจถูกใช้เป็นภาพของศัตรูอีกต่อไป ในขณะเดียวกัน วิธีคิดแบบคู่ตรงข้าม และการแบ่งแยกระหว่าง “เรา” กับ “เขา” ที่เคยใช้มาก่อนในยุคสังคมนิยมยังคงดำรงอยู่ และเริ่มมีอิทธิพลอย่างมากต่อการนิยาม “คนอื่น” ด้วยความเป็นชาติพันธุ์ การนิยามคนอื่นแบบใหม่ ผนวกกับนโยบายเศรษฐกิจใหม่ที่เน้นการเจริญเติบโต การค้าและความทันสมัย ทำให้กลุ่มชาติพันธุ์เริ่มถูกสร้างความหมายใหม่ ในแง่ของการเป็นสัญลักษณ์ของความล้าหลัง ยาเสพติด และความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมจากการทำไร่ย้ายที่ นโยบายพัฒนาชนบทของลาวจึงเน้นการอพยพกลุ่มชาติพันธุ์มาอยู่ในพื้นที่ใกล้อำนาจรัฐ และสวัสดิการที่รัฐจัดให้ก็กระจุกตัวอยู่เฉพาะใน “พื้นที่” ที่รัฐเป็นผู้กำหนด นโยบายพัฒนาชนบทของลาวยังอุดมไปด้วยแนวคิดในด้านการปลูกพืชทดแทนฝิ่น การปรับเปลี่ยนการผลิตจากไร่ย้ายที่มาสู่เกษตรแผนใหม่ และการปลูกพืชเศรษฐกิจ โดยเฉพาะยางพารา อ้อย ข้าวโพด แบบถาวร

นโยบายการอพยพกลุ่มชาติพันธุ์ลงจากที่สูงสู่พื้นราบ ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์จากนักวิชาการตะวันตก (โปรดดู Baird and Shoemaker 2005, 2007; Rigg 2009) ว่าเป็นนโยบายที่สร้างผลกระทบอย่างรุนแรงต่อวิถีชีวิตและระบบการยังชีพของกลุ่มชาติพันธุ์มากมายหลายกลุ่ม รายงานฉบับหนึ่งระบุว่า ในช่วงสิบปีที่ผ่านมา ชาวบ้านนับหมื่นคนซึ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ “ต้องทนทุกข์และล้มตายลงจากผลกระทบของ

นโยบายการอพยพเคลื่อนย้ายประชาชน” และเป็นที่น่าเชื่อว่า “ประชาชนเหล่านี้คงจะต้องเผชิญหน้ากับความยากจนไปอีกนาน” (Baird and Shoemaker 2005:2) นอกเหนือไปจากผลกระทบต่อความอยู่ดีกินดีของประชาชนแล้ว การพัฒนานบนพื้นฐานของการสร้างพื้นที่อย่างจำเพาะเจาะจงยังส่งผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจของท้องถิ่น โดยเฉพาะบนที่สูง การอพยพโยกย้ายกลุ่มชาติพันธุ์ลงมาสู่ที่ราบ ส่งผลให้เกิด “ชุมชนข้างถนน” มากมายตามริมทางหลวงสายต่างๆของลาว โดยเฉพาะในทางตอนเหนือของประเทศ นโยบายดังกล่าวเป็นการกีดกันมิให้ชาวบ้านเหล่านี้เข้าถึงที่ไร่ ซึ่งเป็นแหล่งทำกินเดิม ในขณะที่การส่งเสริมให้ชาวบ้านหันมาทำการเกษตรแบบถาวร ส่งผลให้เกิดแรงกดดันต่อพื้นที่เพิ่มมากขึ้น และการขาดแคลนที่ดินทำกินในหลากหลายพื้นที่ซึ่งส่งผลให้เกิดความยากจนและความไม่สามารถพึ่งตนเองได้ตามมา

นโยบายการอพยพโยกย้ายลาวสูงและลาวเทิงลงมาสู่ที่ราบเป็นนโยบายที่เกิดจากความพยายามในการสร้างภาพลักษณ์ของการเป็นรัฐชาติที่พัฒนาแล้ว และในอีกส่วนหนึ่งมาจากแนวคิดขององค์กรระหว่างประเทศ เช่น ธนาคารโลก ซึ่งมองว่า “การอยู่ห่างไกลจากความเจริญ เป็นสาเหตุประการหนึ่งของความยากจนในชนบท” (World Bank 1999, อ้างจาก Rigg 2009:713) นอกจากนั้น อิทธิพลของทฤษฎีวิวัฒนาการเชิงเดี่ยวสายมากซิสต์เลนินนิสต์ที่ชนชั้นนำในเวียงจันทร์ได้รับจากรัสเซีย ทำให้เกิดการยึดติดอยู่กับมุมมองว่าไร่ข้าวที่เป็นสัญลักษณ์ของความล้าหลังด้อยพัฒนาของสังคมก่อนทุนนิยม และยังสร้างปัญหาสภาพแวดล้อม นโยบายการอพยพโยกย้ายลาวสูงและลาวเทิง ลงสู่ที่ราบจึงเกิดขึ้นและดำเนินไปท่ามกลางเสียงวิพากษ์วิจารณ์ของนักวิชาการและองค์กรพัฒนาเอกชนตะวันตก เพราะรัฐบาลลาวมองว่านโยบายดังกล่าวเหมาะสมและสอดคล้องกับการสร้างภาพลักษณ์ของลาวสมัยใหม่

แม้กระนั้นก็ดี อาจเป็นการด่วนสรุปจนเกินไปหากเราจะบอกว่า นโยบายของรัฐลาวต่อชนกลุ่มน้อยหรือกลุ่มชาติพันธุ์มีลักษณะเหมือนกันไปหมดทั่วประเทศ โดยเนื้อแท้ความจริงแล้ว ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐท้องถิ่นกับกลุ่มชาติพันธุ์มีความแตกต่างหลากหลายอยู่พอสมควร ทางตอนเหนือของประเทศ โดยเฉพาะหลวงน้ำทา ดูเหมือนว่ากลุ่มชาติพันธุ์ เช่น ม้ง ลื้อ อาข่า จะมีการรวมตัวกันและมีองค์กรทางสังคมที่เข้มแข็ง มีความเชื่อมโยงทางเครือญาติกับชนกลุ่มเดียวกันในจีน ในบริบทเช่นนี้ เราพบว่าการบังคับอพยพโยกย้ายกลุ่มชาติพันธุ์ลงมาสู่ที่ราบมีน้อยกว่าในแขวงอื่นๆ

โดยเนื้อแท้ความจริงแล้ว การปรับตัวเข้าสู่ยุคหลังสังคมนิยมที่ยังไม่ลงตัว โดยเฉพาะการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น ส่งผลให้เกิดความลึกลับขัดแย้งระหว่างรัฐส่วนกลางและแขวงอยู่พอสมควร ด้วยเหตุนี้เองเราจึงพบว่า นโยบายของรัฐบาลกลาง กับ ปฏิบัติการของรัฐท้องถิ่นยังมีความแตกต่างกันพอสมควร โดย

เฉพาะอย่างยิ่งในด้านการกำกับควบคุมและการจัดการทรัพยากร เช่น การให้สัมปทานที่ดินแก่ต่างชาติ ในแขวงจำปาสักและสะหวันนะเขต เราพบเห็นการที่รัฐท้องถิ่นพากที่คืนไปจากชาวนาและเกษตรกร โดย การให้สัมปทานขนาดใหญ่เพื่อสร้างสวนยางพาราและไร่อ้อยแก่บริษัทต่างชาติเป็นจำนวนมาก แต่ใน ขณะเดียวกัน การสนับสนุนยางพาราในแขวงหลวงน้ำทากลับปรากฏในรูปของเกษตรพันธสัญญา แม้ว่า ประเด็นเรื่องความแตกต่างและถกเถียงกันระหว่างรัฐส่วนกลางกับท้องถิ่น จะเป็นประเด็นที่ละเอียดอ่อน ซับซ้อน และจำต้องอาศัยงานวิจัยเพิ่มขึ้นเพื่อทำความเข้าใจกับประเด็นนี้โดยเฉพาะ แต่เราอาจสร้างข้อสรุป เป็นเบื้องต้นได้ว่า รัฐส่วนกลางและท้องถิ่นในลาว มีการสร้างพื้นที่ (production of space) ที่แตกต่างกัน ออกไป การปรับตัวเข้าสู่ยุคหลังสังคมนิยมที่ยังไม่ลงตัว ส่งผลให้แต่ละแขวงเป็น “พื้นที่ยกเว้น” ในตัวเอง และชนชั้นนำ โดยเฉพาะเจ้าแขวง มีบทบาทอิทธิพลต่อระบบเศรษฐกิจและการเมืองของท้องถิ่นเป็นอย่างมาก นโยบายและปฏิบัติการของแต่ละท้องถิ่นจึงมีลักษณะที่แตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ระหว่างทุน ต่างชาติกับชนชั้นนำในแต่ละพื้นที่เป็นสำคัญ

นอกเหนือไปจากการเปลี่ยนน้ำและที่ดินให้เป็นทุน และการท่องเที่ยว การอพยพโยกย้ายของ แรงงานชาวลาวมาทำงานในต่างแดน นับเป็นอันสำคัญสำคัญของความร่วมมือและความเชื่อมโยงของ ภูมิภาคภายใต้แนวคิดสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ แม้ว่าการอพยพของแรงงานจะเป็นกระบวนการทางเศรษฐกิจสังคม ที่ซับซ้อน แต่ดูเหมือนว่าเหตุผลในด้านของปากท้องหรือปัจจัยทางเศรษฐกิจจะเป็นพลังขับเคลื่อนหลักที่อยู่ เบื้องหลังขบวนการอพยพของแรงงานข้ามชาติ การส่งเงินกลับไปเจือจุนครอบครัว ยังประโยชน์อย่าง มากมายมหาศาลต่อครอบครัวและชุมชนของแรงงานเหล่านี้ ทั้งในด้านการเลี้ยงชีพ การจับจ่ายซื้อ เครื่องใช้เพื่ออำนวยความสะดวกต่อชีวิตประจำวัน และการลงทุนในท้องถิ่น อย่างไรก็ตาม เรายังมีความรู้ น้อยมากเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างการส่งเงินกลับบ้าน กับความสัมพันธ์ภายในครอบครัว ระหว่างสามี ภรรยาและบุตรหลาน ในขณะที่ครอบครัวเป็นแหล่งรวมของความร่วมมือและ/หรือความขัดแย้งในด้านการ การกระจายรายได้และการจัดสรรทรัพยากร การส่งเงินกลับบ้านของแรงงานอพยพมีผลกระทบอย่างไรต่อ โครงสร้างและความสัมพันธ์ภายในครอบครัวและเครือญาติยังคงเป็นประเด็นที่ท้าทายความเข้าใจของเราใน ปัจจุบัน ในแง่นี้ งานวิจัยของอรัญญาและเสถียร ได้ช่วยเบิกโรงให้เรามองเห็นชัดเจนขึ้นถึงผลกระทบของ แรงงานอพยพข้ามชาติที่มีต่อความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยา ปัญหาสุขภาพะ และปัญหาครอบครัวที่ ตามมาจากการแพร่กระจายของเชื้อเอชไอวี/เอดส์ข้ามพรมแดน ตลอดจน การปรับตัวของผู้ป่วยที่จำต้องใช้ ชีวิตท่ามกลางความทุกข์ทนของโรคภัยไข้เจ็บที่มาจากต่างแดน

อย่างไรก็ดี การส่งเงินกลับบ้านของแรงงานอพยพข้ามชาติได้สร้างให้เกิด “ภูมิทัศน์” แบบใหม่ขึ้น จากความเชื่อมโยงที่สลับซับซ้อนระหว่างครัวเรือน บ้าน ชุมชน ในประเทศของตน กับสถานที่ทำงานนอกประเทศ ในลักษณะเช่นนี้ ความร่วมมือและความเชื่อมโยงในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงตอนบนมิได้ทำหน้าที่เพียงเชื่อมโยงคนกับพื้นที่เท่านั้น แต่ยังให้ความหมายและการนิยามใหม่เกี่ยวกับคนและพื้นที่เหล่านั้น การอพยพหลังไหลของผู้คนข้ามพรมแดนของชาติในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงตอนบน ได้ก่อให้เกิด “ชุมชน” แบบใหม่ขึ้นอย่างน้อย 2 แบบด้วยกันคือ ชุมชนข้ามถิ่น (translocal community) และชุมชนข้ามชาติ (transnational community)

การเคลื่อนย้ายของผู้คนในการแสวงหาทางเลือกหรือโอกาสทางเศรษฐกิจ ดังเช่น การเดินทางไปทำงานในตะวันออกกลางของแรงงานชาวอิสาน การข้ามโขงมาทำงานทำในฝั่งไทยของแรงงานชาวลาว การเคลื่อนไหลไปมาของกลุ่มชนต่างๆ ทำให้ความเป็นชุมชนท้องถิ่นถูกสร้างใหม่ ไม่เพียงแต่ภายในกรอบของชาติ กรณีตัวอย่างของชุมชนไทยในเมืองต่างๆของสหรัฐอเมริกา หรือชุมชนไทลื้อซึ่งผู้คนเคลื่อนไหลไปมาจากสิบสองปันนาในจีน และเมืองของในพม่า มาสู่ลาวและไทยในแถบอำเภอแม่สาย เชียงของและเชียงแสน หรือการสร้างชุมชนไทใหญ่ในแถบอำเภอฝางและแม่อาย โดยยังคงมีสายสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับญาติพี่น้องที่ยังคงใช้ชีวิตอยู่ในรัฐฉานทางฝั่งพม่า ทั้งหมดนี้ล้วนแล้วแต่เป็นตัวอย่างของการก่อรูปของ “ชุมชนข้ามถิ่น” ความเป็นชุมชนมิได้ถูกกำหนดตายตัวอยู่ในพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งหรือภายในชาติใดรัฐชาติหนึ่งอย่างจำเพาะเจาะจง แต่ชุมชนข้ามถิ่นอาจมีรูปแบบที่หลากหลายและปรับเปลี่ยนไปอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะในบริเวณพื้นที่ชายแดนระหว่างรัฐชาติ ในทำนองเดียวกัน เมืองใหญ่มากมายหลายแห่งในหลายซอกมุมของโลก ก็เริ่มแปรสภาพเป็นชุมชนข้ามถิ่น เป็นพหุสังคมที่กลุ่มชาติพันธุ์มากมายหลายกลุ่มใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันท่ามกลางความหลากหลายทางวัฒนธรรม ตลาดการค้าตามแนวชายแดน แถบแม่สอด แม่สาย เชียงแสน หรือในท่าบ่อรัชาร์ในเชียงใหม่ ก็นับเป็นอีกรูปแบบหนึ่งของชุมชนข้ามถิ่นเช่นเดียวกัน

การเปิดเสรีทางเศรษฐกิจในภูมิภาคต่างๆของโลกนำไปสู่การเปิดเสรีทางวัฒนธรรม ปรากฏการณ์ดังกล่าวข้างต้นก่อให้เกิด “ความเป็นชุมชนข้ามถิ่น” ของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆกระจายไปตามทุกซอกมุมของโลก ดังเช่น ชุมชนข้ามถิ่นของคนม้ง ที่มีเครือข่ายความเป็นเครือญาติโยงใยจากลาว ไทย จีน ไปยังยุโรป ออสเตรเลีย มอนตานา แคลิฟอร์เนีย และรัฐอื่นๆในอเมริกา อาจกล่าวได้ว่า ความเป็นชุมชนข้ามถิ่นเป็นปรากฏการณ์ที่ก่อรูปและขยายตัวอย่างรวดเร็วในเงื่อนไขของทุนนิยมยุคหลัง และเป็นปรากฏการณ์ที่เราพบเห็นได้มากขึ้นในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงตอนบน

ในขณะเดียวกัน ชุมชนข้ามชาติเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจากอิทธิพลของการเคลื่อนย้ายของผู้คน เช่นเดียวกัน กระบวนการสร้างชุมชนข้ามชาติในลาวเกิดจากการอพยพเคลื่อนย้ายของแรงงานไปทำงานทำในฝั่งไทยเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ในการศึกษาหมู่บ้านสิวิไล แขวงสะหวันนะเขต ร่มเย็นพบว่า ทุกครัวเรือนในหมู่บ้านมีสมาชิกอย่างน้อย 1 คนทำงานอยู่ในไทย และสภาวะดังกล่าวเป็นเช่นนั้นมาแล้วกว่าสิบปี เพราะรายได้และเงื่อนไขการทำงานในไทยดีกว่า บางครัวเรือนในหมู่บ้านปิดบ้านและโยกย้ายสมาชิกทั้งหมดมาทำงานในประเทศไทย การที่คนวัยทำงาน โดยเฉพาะหนุ่มสาว กลายเป็นแรงงานข้ามชาติที่ทำงานในไทย ทำให้ประสบการณ์และโลกทัศน์ของแรงงานข้ามชาติเหล่านี้เปลี่ยนไป

วิถีชีวิตเดิมในฝั่งลาวเริ่มเชื่อมต่อกับจินตนาการว่าด้วยความเจริญและความมั่งคั่งของทุนนิยมที่ยังรากลึกกว่าในฝั่งไทย ยิ่งไปกว่านั้น พลังของการโฆษณาชวนเชื่อจากสื่อไทยที่แพร่ระบาดเข้าไปยังฝั่งลาวผ่านละครหลังข่าวและรายการโทรทัศน์ต่างๆ ที่คนลาวเกือบทั้งประเทศนิยมดูมากกว่ารายการโทรทัศน์ของลาวหลายเท่าตัว คนลาวรับรู้และติดตามข่าวสถานการณ์ความขัดแย้งระหว่างสื่อเหลืองกับสื่อแดงในประเทศไทย มากกว่านโยบายของรัฐบาลลาวและเหตุการณ์ความเคลื่อนไหวที่เกิดขึ้นในประเทศของตน แม้ว่ารัฐบาลลาวจะประท้วงสื่อ ละครที่มีเนื้อหาดูแคลนลาวและคาราไทยที่สร้างความน้อยเนื้อต่ำใจให้คนลาวบ้างเป็นครั้งคราว แต่สื่อไทยก็ยังคงเป็นที่นิยมมากกว่าสื่อของชาติอื่นๆ รวมทั้งของลาวเอง การติดต่อสื่อสารและการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมที่เข้มข้นขึ้นเรื่อยๆ ผ่านสื่อหลากหลายชนิดและการใช้ชีวิตเป็นแรงงานข้ามชาติในไทย ทำให้คนลาวจำนวนไม่น้อยเริ่มรับเอาวิถีคิดด้วยความทันสมัยในลักษณะข้ามชาติตามไปด้วย ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจน คือ ความนิยมของคนลาวต่อสินค้าไทยซึ่งคนลาวคิดว่ามีคุณภาพดีกว่าสินค้าจากจีนและเวียดนาม หรือการที่เงินบาทเป็นสกุลเงินที่ใช้ได้ทั่วประเทศลาว เป็นต้น

การเกิดขึ้นของความเป็นชุมชนข้ามชาติในลาว ทำให้เรามองเห็นว่า รัฐบาลในฐานะเป็นผู้ควบคุมพื้นที่และผู้สร้างจินตนาการเกี่ยวกับความเป็นชาติก็มีข้อจำกัดด้านบทบาทด้วยเช่นกัน ชนชั้นนำและรัฐบาลใช้วาทกรรมการสร้างชาติและความทันสมัย มาเป็นฐานในการสร้างความชอบธรรมให้กับอำนาจของตนเอง มากกว่าที่จะสนใจสภาวะสมัยใหม่และการพัฒนาอย่างแท้จริง เพราะรัฐเองอยู่ในสถานะที่ต้องพึ่งพิงรายได้จากการลงทุน การค้า และความช่วยเหลือจากต่างชาติและองค์กรระหว่างประเทศ เช่นเดียวกับประชาชนที่ต้องพึ่งพิงรายได้จากการเป็นแรงงานข้ามชาติเป็นสำคัญ สภาวะพึ่งพิงทั้งสองระดับดังกล่าวทำให้วิถีคิดด้วยความทันสมัยในลาวอิงแอบแนบแน่นอยู่กับความทันสมัยของอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงตอนบน

รัฐชาติกับความทันสมัยของอนุภูมิภาค

แนวคิดเรื่อง “ความทันสมัยภูมิภาค” (regional modernities) (Sivaramakrishnan and Agrawal 2003:13) บ่งบอกถึง แนวคิดที่ว่าด้วยความทันสมัยหลายรูปแบบที่ถูกสร้างขึ้นในปฏิสัมพันธ์แบบวิภาษวิธีระหว่างกระบวนการโลกาภิวัตน์ รัฐชาติ และท้องถิ่น คำว่า “ภูมิภาค” ชี้ชวนให้เห็นนัยของ “พื้นที่” และ “ความสัมพันธ์ทางสังคม” ระดับต่างๆ ที่เป็นองค์ประกอบสำคัญของการสร้าง “ความหมาย” ของความทันสมัย ภูมิภาคจึงอาจหมายถึงบางส่วนหรือบางพื้นที่ในรัฐชาติ เช่น ภาคเหนือของประเทศไทย หรือ อาจหมายถึงพื้นที่ระดับนานาชาติ เช่น อนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงตอนบน หรืออุซเบกิสถาน เป็นต้น ความหมายของภูมิภาคในระดับนานาชาติ หมายถึง พื้นที่ตรงกลางระหว่างโลกาภิวัตน์กับท้องถิ่น ซึ่งหมายรวมถึงสหสัมพันธ์ระหว่างรัฐชาติ กับเงื่อนไขปัจจัยต่างๆ ที่กำหนดกระบวนการนิยามความหมายของความทันสมัย

ความทันสมัยภูมิภาคบ่งบอกความหลากหลายของแนวคิดที่ว่าด้วยความทันสมัย ที่แตกต่างกันออกไปตามพื้นที่ เวลา สภาพแวดล้อมทางกายภาพและสังคมวัฒนธรรม แต่ท่ามกลางความหลากหลายเหล่านี้ อาจมีองค์ประกอบร่วมบางอย่างที่เราพบในภูมิภาค ในบริบทของกลุ่มน้ำโขงตอนบน เราอาจพูดถึงความทันสมัยภูมิภาคในแง่ของลักษณะเฉพาะเจาะจงของแนวคิดที่ว่าด้วยความทันสมัย (ที่มีใช้ตะวันตกแต่เพียงอย่างเดียว) ที่เกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขของความเชื่อมโยงทางประวัติศาสตร์ระหว่างยุคหลังอาณานิคมไปสู่ยุคสร้างชาติและยุคหลังสังคมนิยมในลาว พม่า กัมพูชา เวียดนามและไทย กับเงื่อนไขทางเศรษฐกิจสังคมในปัจจุบัน ลักษณะสำคัญของความทันสมัยภูมิภาคลุ่มน้ำโขงตอนบนอาจแบ่งได้เป็นอย่างน้อย 3 ประการด้วยกัน ประการแรก คือ ความเชื่อมโยงอย่างแนบแน่นระหว่างรัฐชาติและกระบวนการสร้างชาติกับความทันสมัย กล่าวคือ ความทันสมัย ถูกนำไปใช้ใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างความชอบธรรมของอำนาจรัฐในกระบวนการขยายพื้นที่ควบคุมของรัฐชาติ การสร้างอัตลักษณ์ความเป็นชาติสมัยใหม่ที่มุ่งไปให้พ้นจากสภาพอนารยะสู่ความศิวิไลโดยการบูรณาการชาติภายใต้อุดมการณ์ชาตินิยม และการสวมกอดแนวคิดที่ว่าด้วยความเจริญเติบโต ความมั่งคั่ง และการบริโภคภายใต้กลไกตลาดเสรี ในแง่นี้ ความทันสมัยภูมิภาคหมายถึงการเข้าเป็นส่วนหนึ่งของระบบเศรษฐกิจโลก องค์การการค้าโลก เขตการค้าเสรี และองค์กรโลกาภิวัตน์อื่นๆ ประการที่สอง คือ อิทธิพลของจีน การเรืองอำนาจขึ้นของจีนในฐานะเป็นเศรษฐกิจอันดับสามของโลก ทำให้จีนเป็นศูนย์อำนาจใหม่ของโลก ทั้งในด้านของเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม จีนกำลังมีบทบาทสำคัญในกระบวนการนิยามความหมายของโลกาภิวัตน์ และความทันสมัยทางเลือก (alternative modernities) ที่นอกเหนือไปจากความทันสมัยแบบตะวันตก การที่ลุ่มน้ำโขงตอนบนมีความใกล้ชิดกับจีนตอนใต้ประกอบกับการขยายตัวของการค้าและการลงทุนของจีนเข้ามาในภูมิภาคนี้ ทำให้ความทันสมัยแบบจีนและวัฒนธรรมจีนแผ่เข้ามาและมีอิทธิพลทางความคิดเพิ่มขึ้น ประการที่สาม คือ การปรับเปลี่ยนสู่ยุคหลังสังคมนิยมที่ยังไม่ลงตัว ส่งผลให้ระบบทุนนิยมที่พัฒนาขึ้นในภูมิภาคนี้ มีลักษณะ

เป็นทุนนิยมชายขอบ ในระบบเศรษฐกิจแบบนี้ ประเทศเพื่อนบ้านที่มีสถานะทางเศรษฐกิจเหนือกว่า จะทะลุทะลวงเข้าสู่แก่นแกนของระบบเศรษฐกิจของประเทศที่มีสถานะทางเศรษฐกิจด้อยกว่า ผ่านทางชายแดนแบบอสมมาตร เพื่อควบคุมบงการวิธีการผลิตและระบบการจัดการทรัพยากร ระบบการผลิตแทบทุกภาคส่วนของทุนนิยมชายขอบมิได้ทำงานเพื่อตอบสนองการขยายตัวของตนเอง แต่เป็นการผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการของอำนาจที่เหนือกว่า นั่นคือ ระบบการผลิตมุ่งตอบสนองความต้องการวัตถุดิบหรือผลผลิตตามอุปสงค์ของประเทศเพื่อนบ้านเป็นหลัก ในสถานะเช่นนี้ ระบบเศรษฐกิจของประเทศด้อยพัฒนา จะเจริญเติบโตได้ก็ด้วยการพึ่งพิงภายนอก หรือโครงการความช่วยเหลือจากประเทศที่มีพัฒนาการทางเศรษฐกิจสูงกว่าเท่านั้น การเข้าสู่ยุคหลังสังคมนิยมของอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงตอนบน จึงวางอยู่บนพื้นฐานของกระบวนการทำให้ทรัพยากรธรรมชาติและแรงงานกลายเป็นสินค้าอย่างรวดเร็ว เพื่อแลกเปลี่ยนกับความเจริญเติบโตและความมั่งคั่งของคนบางกลุ่มที่สามารถเกาะกุมอำนาจรัฐเอาไว้ได้ การปรับเปลี่ยนผู้ยุคหลังสังคมนิยมที่ยังไม่ลงตัวทำให้เราพบว่า รัฐในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงตอนบนได้รับการหนุนเสริมให้แข็งแกร่งขึ้นจากความล้มเหลวของการพัฒนา

อย่างไรก็ตาม ข้อถกเถียงเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐชาติ องค์กรระหว่างประเทศกับวาทกรรมการพัฒนา จำต้องตระหนักถึงการเปลี่ยนแปลงของระบบทุนนิยมที่ส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ข้างต้น หากเราพิจารณาการเปลี่ยนแปลงภายใต้บริบทของโลกาภิวัตน์ เราอาจจำแนกปฏิบัติการและวาทกรรมการพัฒนาหลังสงครามโลกครั้งที่สองออกได้เป็นสองระลอกใหญ่ ระลอกแรก เป็นกระบวนการพัฒนากายใต้เศรษฐกิจการเมืองแบบทุนนิยมที่มีรัฐเป็นตัวกลาง (state-mediated capitalism) ระบบการผลิตขนาดใหญ่แบบฟอร์ด (Fordist production) การสลายตัวของอาณานิคมแบบเก่า และการก่อสร้างตัวของรัฐชาติในโลกที่สาม ภายใต้การโอบอุ้มครอบงำของสถาบันการเงินระหว่างประเทศซึ่งอยู่ภายใต้อิทธิพลของสหรัฐฯ เช่น ธนาคารโลก ไอเอ็มเอฟ ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการวางนโยบายและแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมให้แก่รัฐชาติยุคหลังอาณานิคม ระลอกที่สอง เกิดขึ้นในช่วงทุนนิยมเสรีนิยมใหม่ (Neoliberal capitalism) ในช่วงปลายทศวรรษที่ 1970 ในยุคของเรแกน-แททเชอร์-เติ้งเสี่ยวผิง ซึ่งเป็นช่วงเริ่มต้นของการล่มสลายของสหภาพโซเวียต ในช่วงนี้ ทุนนิยมเริ่มเปลี่ยนรูปแบบการสะสมทุน การเคลื่อนย้ายทุน และการผลิตไปสู่ลักษณะที่ยืดหยุ่นมากขึ้น องค์กรระหว่างประเทศเริ่มใช้ภาษาของการกระจายอำนาจ การมีส่วนร่วมและการลดบทบาทของรัฐลง

ในช่วงแรก รัฐและกลไกของรัฐมีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนการพัฒนา โดยมีองค์กรระหว่างประเทศส่งเสริมสนับสนุนความแข็งแกร่งของรัฐ แต่สำหรับการพัฒนาในช่วงที่สอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงหลังการสิ้นสุดของสงครามเย็น มีการเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญในด้านบทบาทของรัฐ เราเริ่มพบเห็นการเกิดขึ้นของกระแส “การพัฒนาทางเลือก” การเน้นความสำคัญของกลไกตลาด ประชาสังคม ประชาธิปไตย ธรรมาภิบาล ตามวาทกรรมเสรีนิยมใหม่ ความสนใจเริ่มมุ่งไปสู่โลกาภิวัตน์จนกระทั่งถึง

ระดับที่มองข้ามบทบาทของรัฐในการเป็นผู้เล่นสำคัญของการผลิตความหมายของความทันสมัย การเลื่อนไหลของผู้คน สินค้าและวัฒนธรรมข้ามพรมแดนของราชอาณาจักรอย่างเข้มข้นรวดเร็ว ทำให้นักวิชาการบางกระแสเริ่มมองข้ามความสำคัญและบทบาทของรัฐไปเลย แม้กระนั้นก็ดี รัชชาติ กลไกและเจ้าหน้าที่รัฐ ก็ยังคงมีความสำคัญในระดับท้องถิ่น มิทเชล เบอร์นาร์ด (Bernard 1996) เสนอว่า โลกาภิวัตน์และการกำกับควบคุมกระบวนการทางเศรษฐกิจในท้องถิ่น ยังคงเกิดขึ้นผ่านหน่วยงานรัฐและอำนาจท้องถิ่นซึ่งอิงแอบแนบสนิทอยู่กับรัฐ

การปิดล้อมกับกระบวนการทำให้ทรัพยากรและแรงงานกลายเป็นสินค้า

ในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง เรามองเห็นได้อย่างชัดเจนว่า แม้กลไกตลาดจะเริ่มมีอิทธิพลมากขึ้นเรื่อยๆ แต่รัฐก็ยังเป็นกลไกสำคัญในการกำหนดทิศทางการพัฒนา ผ่านการสร้างวาทกรรมการพัฒนา และวาทกรรมบูรณาการชาติ การพัฒนาในฐานะเป็นคัมภีร์ “ความทันสมัย” ที่พึงปรารถนา กลายเป็นกลไกสำคัญในการสร้างความชอบธรรมให้กับรัฐและชนชั้นนำ งานวิจัยแทบทุกชิ้นในโครงการนี้ เน้นย้ำให้เราเห็นว่าการพัฒนาในอนุภูมิภาคนี้เป็นการพัฒนาที่มีรัฐ (และชนชั้นนำ) เป็นศูนย์กลาง (state-centric development) รัฐส่วนกลางและท้องถิ่นเป็นกลไกสำคัญในการ “ปิดล้อม” ชุมชน (ยศและคณะ 2552, Barney 2008) พรากสายน้ำ ผืนป่าและที่ดินไปจากประชาชน และเปลี่ยนทรัพยากรเหล่านั้นให้เป็นสินค้านำมาขายเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาดและเพื่อนบ้าน

รัฐในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงมีบทบาทสำคัญ ในการริเริ่มและดำเนินการปิดล้อมทรัพยากรธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นผืนป่า ที่ดิน หรือสายน้ำ เพื่อเปลี่ยนทรัพยากรเหล่านี้ให้กลายเป็นทรัพย์สินหรือกรรมสิทธิ์ส่วนตัว (private property) การขยายตัวของอำนาจรัฐในการควบคุมบนการเหนือพื้นที่ การวางแผนและจัดทำอภิมหาโครงการ เกิดขึ้นและดำเนินไปในลักษณะของการบังคับบัญชาจากบนลงสู่เบื้องล่าง โดยไม่เคยมีเวทีสำหรับการทบทวนตรวจสอบ ประชาพิจารณ์ และโครงการส่วนใหญ่ไม่มีแม้กระทั่งการศึกษาผลกระทบทางด้านสภาพแวดล้อมและสังคม ดังนั้น ชุมชนท้องถิ่นจึงตกอยู่ในสภาพที่ถูกปิดล้อมจากอำนาจรัฐ สภาพไร้การมีส่วนร่วมของชุมชนรากหญ้าผู้ได้รับผลกระทบจากโครงการโดยตรง ทำให้ชุมชนเหล่านี้ถูกผลักให้ไปอยู่ตรงชายขอบของอำนาจในสภาพด้อยสิทธิ ไร้เสียง และจำต้องยอมจำนนต่ออำนาจรัฐโดยปราศจากการต่อสู้ต่อรอง การขยายตัวของอำนาจรัฐเหนือการจัดการทรัพยากรในลุ่มน้ำโขงตอนบนนำไปสู่การผนวก ยึดครองที่ดิน การจำกัดและละเมิดสิทธิชุมชน การขับไล่ไล่ส่งชาวบ้านออกจากพื้นที่และการจัดการระบบนิเวศของท้องถิ่น การขยายตัวของอำนาจรัฐและการจัดการทรัพยากรแบบรวมศูนย์บนแนวคิด

การพัฒนาที่คำนึงถึงแต่การคัดวงใช้ประโยชน์ ยังนำไปสู่ความเสื่อมโทรมอย่างรวดเร็วของทรัพยากรธรรมชาติ

การปิดล้อมยังหมายถึงการยึดครองควบคุมที่ดิน ทรัพยากรและประชาชน เปลี่ยนสิ่งเหล่านี้ให้เป็น “สินค้า” สำหรับซื้อขายในท้องตลาด เพื่อเปิดโอกาสให้ชนชั้นนำและรัฐสะสมทุน แม้ว่าการยึดที่ดินไปจากประชาชนในอนุภูมิภาคจะมีรูปแบบแตกต่างกันออกไปในแต่ละประเทศ แคว้น และพื้นที่ แต่โดยปกติแล้ว การยึดครองควบคุมที่ดินมักจะวางอยู่บนพื้นฐานของการอ้างกฎหมายว่าที่ดินทั้งหมดเป็นของรัฐ หรือการนิยามความหมายของที่ดินเหล่านั้นว่าเป็นที่รกร้างว่างเปล่า ไม่มีเจ้าของ ไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ใดๆ จึงสมควรนำมา (ให้เอกชน) ใช้ประโยชน์ โดยบ่อยครั้งปราศจากการชดเชยต่อเจ้าของหรือผู้ใช้ประโยชน์เดิม

ในหนังสือคลาสสิกเรื่อง *The Great Transformation* (Polanyi 1944) คาร์ล โพลันยี นักสังคมวิทยากระปือณามเสนอว่าการก่อรูปของระบอบประชาธิปไตยสมัยใหม่เชื่อมโยงกับการขยายตัวของระบบทุนนิยม โพลันยีหลบหนีขบวนการนาซีจากเยอรมันและอพยพมาอยู่นครนิวยอร์ก และพยายามอธิบายผลกระทบของสภาวะเศรษฐกิจตกต่ำครั้งยิ่งใหญ่ของอเมริกาในช่วงทศวรรษที่ 1930 โพลันยีเสนอว่าการขยายตัวของทุนนิยมและระบบตลาดมีแนวโน้มที่จะส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ทางสังคม ผู้คนกลายเป็นปัจเจกชนมากขึ้น พันธะทางสังคมไม่มีนัยสำคัญเช่นเดิม สถาบันที่ทำหน้าที่ปกป้องสังคมไว้หยุดทำหน้าที่ของตน หลังจากสภาวะวิกฤตผ่านพ้นไป รัฐจึงต้องเข้ามาทำหน้าที่เสริมสร้างภูมิคุ้มกันและให้หลักประกันทางสังคมที่ถูกทำลายไป โดยเศรษฐกิจการตลาด โพลันยีใช้คำว่า การเคลื่อนไหวสองด้าน (double movement) ของตลาดและสังคม หรือความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ-ตลาด-สังคม เพื่ออธิบายว่ารัฐสมัยใหม่ทุกแห่งจำเป็นต้องเผชิญหน้ากับปัญหาพื้นฐานซึ่งเกิดขึ้นเมื่อทุนนิยมขยายตัวไปเรื่อยๆ รัฐต้องเข้ามาเล่นบทบาทในการนำเสนอนโยบายทางสังคมเพื่อปกป้องประชาชนจากพลังอำนาจของตลาด มิเช่นนั้น สังคมก็จะแตกสลายลง ความพยายามที่จะสร้างนโยบายทางสังคมเพื่อปกป้องประชาชนนำไปสู่การเกิดขึ้นของรัฐสวัสดิการ ซึ่งวางอยู่บนพื้นฐานของความพยายามที่จะกอบกู้ศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ที่ถูกระบบตลาดลดคุณค่าลง

หากเรานำเอาแนวคิดของโพลันยีมาประยุกต์ใช้อธิบายการขยายตัวของกลไกตลาด และกระบวนการทำให้ทรัพยากรธรรมชาติและแรงงานเป็นสินค้าที่เกิดขึ้นในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง เราอาจเห็นได้ว่าสภาวะวิกฤตกำลังก่อตัวขึ้นอย่างรวดเร็วในหลายพื้นที่ จากการที่ประชาชนถูกปิดล้อมและแย่งชิงเครื่องมือการผลิตสำคัญ คือ ที่ดิน ฝืนป่าและสายน้ำ ครอบครองและระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงที่เคยเป็นสถาบันสังคมสำคัญกำลังถูกทำลายอย่างหนักจากการสูญเสียที่ดินทำกิน และการอพยพโยกย้ายไปเป็นแรงงานข้ามชาติ แต่รัฐกลับมิได้เข้ามาทำหน้าที่เสริมภูมิคุ้มกันหรือปกป้องสังคมจากพลังอำนาจที่ไร้ศีลธรรมของตลาด

ในทางตรงกันข้าม รัฐยังคงเป็นเอเจนต์สำคัญที่ช่วยให้ตลาดขยายอำนาจครอบคลุมพื้นที่ได้อย่างมากมาย ภายในเวลาอันรวดเร็ว ผ่านระบบสัมปทานและทุนนิยมชายขอบ แม้ว่ารัฐจะถูกกดดันให้ต้องปรับท่าทีและบทบาทในการเป็นนายหน้าของตลาดลงในช่วงสองสามปีที่ผ่านมา ดังเช่นในกรณีที่รัฐลาวออกกฎหมายห้ามรัฐท้องถิ่นให้สัมปทานที่ดินแก่ต่างชาติมากกว่า 1,000 เฮกเตอร์โดยไม่ได้รับอนุมัติจากรัฐบาลกลาง แต่เราก็มองไม่เห็นนโยบายทางสังคมเพื่อปกป้องประชาชนเกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม

ยิ่งไปกว่านั้น การแทรกตัวเข้ามาของเสรีนิยมใหม่ ผ่านองค์กรระหว่างประเทศ และสถาบันการเงินนานาชาติ ก่อให้เกิดการผลักดันแนวคิดและนโยบายเปิดเสรีทางการค้า การปล่อยให้อุตสาหกรรมต่าง ๆ อย่างเป็นเสรี การแปรรูปรัฐวิสาหกิจ การเพิ่มบทบาทของภาคเอกชนและลดบทบาทของรัฐลง เสรีนิยมใหม่มีความคิดพื้นฐานว่า ตลาดเป็นกลไกสำคัญที่สุดในการสร้างความมั่งคั่ง และการสร้างหลักประกันเพื่อผลประโยชน์ของผู้บริโภค ผู้ผลิต รัฐชาติ และตลาดโลกทั้งระบบ ดังนั้น โดยตรรกะเช่นนี้ ประเทศหลังสังคมนิยมทั้งหลาย รวมทั้งจีนด้วย จะต้องเข้าสู่กระบวนการจัดระบบกรรมสิทธิ์เอกชน (privatization) (โปรดดู Zhang and Ong 2008) เสรีนิยมใหม่ยังเรียกร้องให้รัฐลดบทบาทและความรับผิดชอบต่อความมั่งคั่งและความมั่นคงของประชาชน โดยฟ้องถ่ายหน้าที่เหล่านั้นไปให้ภาคเอกชน และองค์กรประชาสังคมแทน วาทกรรมเสรีนิยมใหม่ (Harvey 2005, Ong 2006) ถูกขับเคลื่อนผ่านองค์กรระหว่างประเทศในฐานะส่วนหนึ่งของเงื่อนไขในการกู้ยืมเงิน ดังตัวอย่างเช่น การกู้ยืมเงินจากไอเอ็มเอฟช่วงวิกฤติต้มยำกุ้งมีเงื่อนไขว่า รัฐบาลไทยต้องพยายามผลักดันให้มีการแปรรูปหรือนำเอารัฐวิสาหกิจเข้าตลาดหุ้น และสนับสนุนให้มหาวิทยาลัยของรัฐออกนอกกรอบไปเป็นมหาวิทยาลัยในกำกับของรัฐ เป็นต้น นอกจากนี้ วาทกรรมเสรีนิยมใหม่ยังเน้นการส่งเสริมการเปิดเสรีทางการเงิน การค้า และการลงทุนจากต่างประเทศในประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลาย การเปิดเสรีทางเศรษฐกิจโดยปราศจากการควบคุมยังเกี่ยวพันกับเทคโนโลยีอำนาจอื่นๆ เช่น การลดทอนบทบาทของสหภาพแรงงาน และการยกเลิกกฎหมายควบคุมผูกขาดการผลิตในภาคอุตสาหกรรมเกษตรกรรมและเหมืองแร่ เพื่อเปิดโอกาสให้อุตสาหกรรมเข้ามากำกับควบคุมทิศทางการพัฒนาเศรษฐกิจการค้าและการลงทุนเพิ่มขึ้น

ในด้านการเมืองระดับโลก ลัทธิเสรีนิยมใหม่ได้รับการผลักดันอย่างแข็งขันจากนโยบายเศรษฐกิจของสหรัฐฯ ในสมัยเรแกน ที่เรียกกันว่า “เศรษฐศาสตร์เรแกน” (Reaganomics) และลัทธิเททเชอร์ (Thatcherism) การขยายตัวของลัทธิเสรีนิยมใหม่ในตะวันตกประจวบเหมาะกับการขึ้นสู่อำนาจของเดวิด ฮิลล์ ในช่วงปลายทศวรรษที่ 1970 ซึ่งเป็นพลังขับเคลื่อนให้จีนปรับเปลี่ยนนโยบายไปสู่เศรษฐกิจเสรีอย่างรวดเร็ว การล่มสลายของสหภาพโซเวียต การทุบทำลายกำแพงเบอร์ลิน การสิ้นสุดสงครามเย็น และ

ปรากฏการณ์อีกมากมายล้วนแล้วแต่เอื้อให้แนวคิดเสรีนิยมใหม่เข้าครอบงำการพัฒนา การลงทุน และความช่วยเหลือต่างประเทศที่มีให้ประเทศโลกที่สาม

สำหรับอดีตสังคมนิยมในกลุ่มน้ำโขง เช่น เวียดนาม กัมพูชาและลาว การแทรกตัวเข้ามาของเสรีนิยมใหม่ เริ่มต้นขึ้นในช่วงปลายทศวรรษที่ 1980 และต้นทศวรรษที่ 1990 หลังการล่มสลายของสหภาพโซเวียต ประเทศเหล่านี้เริ่มทบทวนความล้มเหลวของระบบสังคมนิยม และปรับเปลี่ยนนโยบายไปสู่เศรษฐกิจการตลาดได้ขึ้นชื่อ “หลังสังคมนิยม” รวมทั้งเริ่มเปิดรับการลงทุนและความช่วยเหลือจากต่างชาติที่เข้ามา พร้อมกับการผลักดันเงื่อนไขของเสรีนิยมใหม่เข้าสู่ระบบเศรษฐกิจสังคมของประเทศเหล่านี้ กระบวนการกลายเป็นสินค้าของทรัพยากรธรรมชาติและแรงงานที่เกิดขึ้นในอนุภูมิภาคกลุ่มน้ำโขง จึงเป็นอันสังสของการผสมผสานและขัดแย้งต่อรองระหว่างกลไกตลาดเสรีนิยมใหม่ ที่เพิ่งทะลุทะลวงเข้ามาในพื้นที่แถบนี้ ผ่านองค์กรและสถาบันการเงินระหว่างประเทศ กับระบบการจัดการแบบรวมศูนย์อำนาจภายใต้รัฐเผด็จการหลังสังคมนิยมที่ยังไม่ลงตัว ซึ่งยังคงทำการปิดล้อมและพรากทรัพยากรธรรมชาติไปจากประชาชน รวมทั้งผลประโยชน์ของธุรกิจเอกชน

นับเนื่องแต่ทศวรรษที่ 1990 เป็นต้นมา เราจึงเห็นพลังสามด้านที่ทำงานควบคู่กันไปในอนุภูมิภาคกลุ่มน้ำโขง พลังด้านแรก คือ พลังของรัฐในการปิดล้อมและพรากทรัพยากรไปจากชุมชนท้องถิ่น โดยใช้กฎหมาย ความรุนแรงเชิงโครงสร้าง การสถาปนาลัทธิชาตินิยมและอัตลักษณ์ชาติ เพื่อยึดครองที่ดินและทรัพยากรในนามของการพัฒนา พลังด้านที่สอง คือวาทกรรมเสรีนิยมใหม่ ที่เน้นความสำคัญของกลไกตลาด การลงทุนของภาคเอกชน การเปิดเสรีทางการค้า การลดกฎระเบียบและการควบคุมบังคับ และความร่วมมือในสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ พลังด้านที่สาม คือ ทุนนิยมชายขอบซึ่งข้ามชายแดนอสมมาตรเข้ามายึดครองพื้นที่และทรัพยากรธรรมชาติโดย “ความร่วมมือ” ของรัฐท้องถิ่น พลังทั้งสามด้านนี้ส่งผลให้เกิดกระบวนการกลายเป็นสินค้าของทรัพยากร ที่ดิน ป่า สายน้ำ และผลักไสเบียดขับประชาชนออกจากพื้นที่ไปเป็นแรงงานข้ามชาติ

วิกฤติเศรษฐกิจจากโรคต้มยำกุ้งช่วงปลายทศวรรษที่ 1990 มิได้ชะลอกระบวนการกลายเป็นสินค้าของทรัพยากรธรรมชาติและแรงงานในกลุ่มน้ำโขงตอนบนแต่ประการใด ในทางตรงกันข้าม วิกฤติเศรษฐกิจกลับเร่งให้เสรีนิยมใหม่ทะลุทะลวงเข้ามาในพื้นที่ได้เร็วขึ้นและแรงขึ้น ในลักษณะที่ฮาร์วีย์ (Harvey 1990: 260) เรียกว่า “แรงบีบอัดของเวลาและพื้นที่” (time and space compression) วิกฤติต้มยำกุ้งและสภาพเศรษฐกิจที่ชะลอตัว ยังทำให้เงินฉกฉวยจังหวะในการขยายบทบาทอิทธิพลทางเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมเข้ามาในกลุ่มน้ำโขงตอนบนได้อย่างรวดเร็ว (Yeung 2004: 233-236) ในบริบทของวิกฤติเศรษฐกิจ

นี้เอง พลังสามด้านที่ขัดแย้งกันกลับต่อรองและปะทะประสานหลอมรวมกัน จนกลายเป็นพลังทางเศรษฐกิจ การเมืองพันธุ์ผสมรูปแบบใหม่ หรือพลังไตรภาคีแห่งการปิดล้อมแบบใหม่ ที่ปรับเปลี่ยนทรัพยากรธรรมชาติ ร่างกาย แรงงาน และวัฒนธรรม ให้เป็นสินค้าได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น ในแง่นี้ งานวิจัยหลากหลายชิ้นในโครงการนี้ ได้ชี้ชวนให้เราให้ความสนใจมากขึ้นกับกระบวนการปิดล้อม และปรับเปลี่ยนพื้นที่ดั้งเดิมของชุมชนไปเป็นสวนยางพารา ไร่อ้อย ท่งข้าวโพด การปรับเปลี่ยนเมืองประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมไปเป็นมรดกโลกและแหล่งท่องเที่ยว หรือแม้กระทั่งการปรับเปลี่ยนร่างกายของผู้หญิงไปเป็นน่ายาหล่อลื่นทางเศรษฐกิจ เพื่อรองรับความร่วมมือ การเจริญเติบโตและการหลั่งไหลเข้ามาของทุนต่างชาติ

ระบบสัมปทานยางพาราที่รุกเข้ามายึดครองที่ดินในภาคใต้ของลาว โดยการสมรู้ร่วมคิดของรัฐท้องถิ่น ทำให้เกษตรกรชาวลาวมีทางเลือกไม่มากนัก นอกจากยอมเป็นกรรมกรในนิคมเกษตรกรรมยางพารา หรือผันตัวเองมาเป็นแรงงานข้ามชาติในฝั่งไทย ในบ่อแก้ว รัฐท้องถิ่นมีบทบาทสำคัญในการเอื้อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบการจัดการทรัพยากรที่ดิน โดยผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนทรัพย์สินเป็นระบบกรรมสิทธิปัจเจกชน พร้อมทั้งส่งเสริมการขายตัวของพืชพาณิชย์ ซึ่งทั้งสองกระบวนการดังกล่าวเป็นการเปลี่ยนที่ดินให้เป็นสินค้า ที่ดินค่อยๆ หลุดไปจากการควบคุมของชุมชนท้องถิ่น ในส่วนี้แหละ การเข้ามาของทุนต่างชาติในการลงทุนสัมปทานอ้อย ไม่เพียงแต่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสิทธิการใช้ที่ดินของชาวบ้าน ที่ถูกยึดไปเป็นพื้นที่สัมปทานเท่านั้น แต่ยังเป็นการปรับเปลี่ยนชาวลาว ให้ตกอยู่ในสถานะกำกึ่งระหว่างการกลับไปเป็นผู้หักล้างทางพงบุญเบิกที่ดินเพื่อการเกษตรใหม่ เพราะสิทธิทำกินเหนือที่ดินของตนถูกรัฐยึดคืนไป กับ การเป็นแรงงานชนบทราคาถูกในไร่อ้อยและการเป็นเกษตรกรพันธะสัญญาทำการผลิตบนที่ดินของตนเองเพื่อขายให้ทุนต่างชาติแต่เพียงอย่างเดียว สถานะของชาวบ้านในท้องถิ่นจึงถูกปรับเปลี่ยนไปตามพลังของทุนต่างชาติ ที่เข้ามากำกับแบบการรูปแบบของการผลิตและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ

ในกรณีของการท่องเที่ยว การเป็นมรดกโลกของเมืองหลวงพระบาง หมายถึงกระบวนการสร้างอดีตและวัฒนธรรมท้องถิ่นเพื่อเป็น “สินค้า” สำหรับการท่องเที่ยว การเปลี่ยนแปลงความหมายของเมืองจากอิทธิพลของเสรีนิยมใหม่ นำไปสู่การครอบงำทางวัฒนธรรมภายใต้วาทกรรมการอนุรักษ์และการท่องเที่ยว พลังของการท่องเที่ยวค่อยๆ เบียดขับคนท้องถิ่นให้ถอยร่นออกจากพื้นที่เมืองไปที่ละน้อยๆ ชาวเมืองหลวงพระบางส่วนใหญ่ ถูกกีดกันไม่ให้มีโอกาสได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาธุรกิจท่องเที่ยวและไม่ได้รับผลประโยชน์โดยตรงจากการท่องเที่ยว นอกเหนือไปจากค่าเช่าและค่าแรงในการทำงาน ในขณะที่ทุนต่างชาติค่อยๆ แทรกตัวเข้ามาแทนที่คนท้องถิ่น และอาจพัฒนาอำนาจต่อรองจากผลประโยชน์ทางธุรกิจที่มากขึ้นและซับซ้อนขึ้นในอนาคต ด้วยเหตุนี้เอง เมืองมรดกโลกจึงส่งผลให้คนท้องถิ่นตกอยู่ภายใต้วาท

กรรมการพัฒนามากขึ้น และแปรสภาพไปเป็นชนชายขอบในวิถีของการพัฒนาการท่องเที่ยวในอนุภูมิภาค
ลุ่มน้ำโขง

ในขณะที่ยางพาราอาจสร้างความมั่งคั่งร่ำรวยให้ชนหลายกลุ่ม และกลายมาเป็นความหวังใหม่ของ
รัฐบาลลาวในการขจัดความยากจนให้หมดไปจากแผ่นดิน แต่สำหรับกลุ่มชาติพันธุ์อีกหลายกลุ่มในหลวงน้ำ
ทา ความล้มเหลวจากการลงทุนปลูกยางของกลุ่มชนเหล่านี้ส่งผลให้หลายครัวเรือนมีหนี้สะสม บาง
ครัวเรือนต้องสูญเสียที่ดินทำกิน และกลายเป็นแรงงานรับจ้างในสวนยางพาราของชนกลุ่มอื่น หนุ่มสาวจาก
หลายหมู่บ้านเริ่มอพยพเข้าไปหางานทำในเมือง โดยเฉพาะสาว ๆ ซึ่งเป็นที่ต้องการเพื่อตอบสนองต่อธุรกิจ
เริงรมย์ ร้านกินดื่ม คาราโอเกะ และช่องโสเภณีที่ผุดขึ้นอย่างมากมายในหลวงน้ำทาตามความต้องการของ
แรงงานชาวจีนที่อพยพเข้ามาทำงานสร้างถนนและโรงแรม ตลอดจนนักธุรกิจ พนักงานบริษัทข้ามชาติ และ
พ่อค้ารายย่อย ที่เข้ามาลงทุนค้าขายอย่างคึกคักในลาวตอนเหนือ

การขยายตัวของเมืองชายแดนและการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจทำให้คนหนุ่มสาว เข้ามาทำงาน
ขายแรงงานรวมถึงการขายบริการทางเพศเพิ่มขึ้น เพื่อตอบสนองต่อความต้องการแรงงานราคาถูกและธุรกิจ
เริงรมย์ที่ต้องการสาว ๆ มาทำงาน แรงงานหนุ่มสาวเหล่านี้บางส่วนได้กลายเป็นผู้ติดเชื้อเอชไอวี/เอดส์ และ
เมื่อกลับไปบ้านก็ได้แพร่เชื้อไปสู่สามีภรรยา และคนอื่นๆ ที่ตนมีความสัมพันธ์ทางเพศด้วย การแพร่กระจาย
เชื้อเอชไอวี/เอดส์จึงเกิดขึ้นในบริบทของการพัฒนาสถานะชายแดนแบบ “อสมมาตร” ซึ่งเกิดจากความ
เหลื่อมล้ำของการพัฒนาระหว่างกลุ่มผู้มีอำนาจ ทั้งไทยและจีน ซึ่งได้รับผลประโยชน์จากการเปิดชายแดน
และการค้าเสรีเต็มที่ กับกลุ่มคนด้อยอำนาจที่ไม่อาจเข้าถึงการพัฒนาและผลประโยชน์จากการขยายตัว
ของการค้าเสรี แต่ได้รับผลกระทบทางสังคม วัฒนธรรม และสุขภาวะจากกระแสการพัฒนาที่ถั่งโถมข้าม
โขงเข้ามากระหน่ำใส่ชีวิตของพวกเขาและเธอ

การพิจารณาเงื่อนไขของความสัมพันธ์บริเวณชายแดนสองฟากฝั่ง ที่มีโครงสร้างของการพัฒนา
และสถานะทางเศรษฐกิจที่เหลื่อมล้ำและแตกต่างกันอย่างมาก ทั้งในแง่ของขนาดและอำนาจทางเศรษฐกิจ
การค้าและการลงทุน ทำให้เราพบว่าอำนาจทางเศรษฐกิจที่เหนือกว่ามักทำการฉกฉวยโอกาสในการดูดซับ
ทรัพยากรและแรงงานราคาถูกเพื่อมาหล่อเลี้ยงความมั่งคั่งร่ำรวยของตน และทำให้ช่องว่างของการพัฒนายิ่ง
ทวีความแตกต่างออกไปเรื่อยๆ จนความสัมพันธ์ระหว่างชายแดนมีลักษณะพึ่งพาอย่างไร้สมดุล เป็นที่น่า
สังเกตว่าชายแดนแบบพึ่งพาอย่างไร้สมดุลนี้ กำลังพัฒนาขึ้นอย่างคึกคักในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง ไม่ว่าจะเป็น
เป็นหลวงน้ำทา บ่อแก้ว สะหวันนะเขต จำปาสัก แม่สอด หรือ แม่สาย ความไม่เท่าเทียมทางด้านเศรษฐกิจ
มาตรฐานการครองชีพ และความเหลื่อมล้ำของโอกาสในการสร้างความมั่งคั่ง การประกอบอาชีพ การหา

งานทำ ตลอดจน ความทันสมัยและเทคโนโลยีที่ล้าสมัย ล้วนแล้วแต่เป็นเงื่อนไขปัจจัยให้พื้นที่ชายแดน ในลักษณะเช่นนี้ มีการจัดระเบียบที่แตกต่างไปจากโครงสร้างของสังคมทั้งสองฝั่งของแนวชายแดนด้วย ในบางสถานการณ์ พื้นที่ชายแดนอาจพัฒนาเศรษฐกิจได้ดิน เช่น การผลิตยาเสพติดเพื่อส่งออก บ่อนกาสิโน การค้ามนุษย์ และการส่งออกแรงงานข้ามชาติผิดกฎหมายที่ลักลอบเข้าไปทำงานในอีกฝั่งหนึ่ง ชุมชนชายแดน "อสมมาตร" จึงอาจเป็นเงื่อนไขสำคัญประการหนึ่งในการผลิตซ้ำปัญหาทางการเมือง ความรุนแรงทางชาติพันธุ์ การค้าประเวณี และแรงงานข้ามชาติลักลอบเข้าเมืองผิดกฎหมาย เป็นต้น

พลังแห่งการปิดล้อมแบบใหม่ได้ก่อกำเนิดขึ้นในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงตอนบน พลังอำนาจนี้ตอบสนองต่ออุปสงค์ในการผลิตสินค้าป้อนสู่ตลาดโลก ในขณะที่มันเผชิญต่อความต้องการและความจำเป็นภายใน พื้นที่ปลูกยางพารา อ้อย ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์และพืชพาณิชย์อื่นเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ในขณะที่พื้นที่ปลูกข้าวลดลง การท่องเที่ยวทำให้เกิดกระบวนการผลิต "พื้นที่" (ท่องเที่ยว) เป็นสินค้า การอนุรักษ์มรดกทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมเกิดขึ้นและดำเนินไป ท่ามกลางกฎระเบียบแบบแผนและการกำกับควบคุมของเสรีนิยมใหม่ผ่านองค์กรระหว่างประเทศอย่างเช่นยูเนสโก ประชาชนที่ถูกเบียดขับจากกระบวนการปิดล้อมธรรมชาติและชุมชน ถูกปรับเปลี่ยนให้เป็นแรงงานราคาถูกที่ต้องกระเสือกกระสนออกไปหางานรับจ้างในอีกฟากฝั่งหนึ่งของน้ำโขง แรงงานราคาถูกเหล่านี้เข้ามาแทนที่แรงงานไทยที่มีราคาแพงกว่า แต่ยามเจ็บป่วยด้วยโรคร้าย แรงงานเหล่านี้กลับถูกปล่อยทิ้งให้ต้องดิ้นรนต่อสู้กับความทุกข์ทนด้วยตนเอง

การปรับเปลี่ยนผู้คนให้เป็นสินค้า เป็นอีกส่วนหนึ่งของกระบวนการสะสมทุนที่เกิดขึ้นได้ชะงัดมองแนวคิดที่เลื่อมล้ำเศรษฐกิจ การค้าเสรี การลงทุน และความร่วมมือในภูมิภาค การเปลี่ยนผู้คนในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงไปเป็นสินค้า ไม่ว่าจะเป็นแรงงานอพยพจากลาว คนพลัดถิ่นจากเมืองของ หรือโสเภณีในหลวงน้ำทา ล้วนแล้วแต่เกิดจากกระบวนการจับไล่ไต่ส่งผู้คนออกจากที่ดิน ปรับเปลี่ยนเกษตรกรพอเพียงไปเป็นแรงงานรับจ้างหรือหญิงบริการที่ต้องระหกระเหินพลัดถิ่นาคาที่อยู่ของตน กระบวนการปรับเปลี่ยนร่างกายและแรงงานของผู้คนให้เป็นสินค้าเป็นกระบวนการที่ซับซ้อน เกี่ยวพันเชื่อมโยงกับความรุนแรงทั้งทางตรงและเชิงโครงสร้าง เชื่อมโยงกับการโน้มน้าวจินตนาการของผู้คนผ่านวาทกรรมการพัฒนา การจัดระเบียบและควบคุมภายใต้ลัทธิเสรีนิยมใหม่

ในท้ายที่สุด กระบวนการกลายเป็นสินค้าของธรรมชาติแวดล้อมและผู้คนในลุ่มน้ำโขง ช่วยให้เรามองเห็นมายาคติของการพัฒนาที่เน้นการเจริญเติบโตและความทันสมัย ด้วยเหตุที่ว่า การพัฒนานั้นเริ่มต้นขึ้นบนพื้นที่ที่มีความล้าสมัยทางเศรษฐกิจอยู่ก่อนแล้ว แต่กระบวนการพัฒนากลับสร้างให้ความล้าสมัยขยายตัวมากขึ้น ในขณะที่ให้โอกาสกับคนบางกลุ่มมากขึ้น กระบวนการพัฒนากลับสร้างและผลิตซ้ำความยากจนให้กับผู้คนจำนวนมาก แม้กระนั้นก็ดี ผู้คนในลุ่มน้ำโขงก็ยังดิ้นรนต่อสู้เพื่อความอยู่รอด ไม่ว่าจะเป็นผู้คิดเชื่อเอชไอวีเอดส์ที่ต้องเผชิญหน้ากับความทุกข์ทนจากโรคร้ายที่รุมเร้าชีวิต เกษตรกรในจำปาสักและบ่อแก้ว ชาวไร่อ้อยในสะหวันนะเขต คนลี้ภัยเมืองของ หญิงบริการในหลวงน้ำทาหรือผู้ถูกบังคับพลัดถิ่น

ที่ถูกกักขังอยู่ในค่ายพักพิงชั่วคราวของผู้อพยพ การต่อสู้กับไตรภาคีแห่งการสร้างมายาคติของการพัฒนาในกลุ่มน้ำโขงตอนบน อันได้แก่พลังการปิดล้อมของรัฐหลังสังคมนิยมที่ยังไม่ลงตัว พลังของเสรีนิยมใหม่และพลังของทุนนิยมชายขอบ อาจเริ่มต้นจากการเปิดโปงมิติที่ซ่อนเร้นของความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่อยู่เบื้องหลังสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ ด้วยหวังว่าการสร้างความเข้าใจจะทำให้ผู้คนรู้เท่าทัน และมีโอกาสมากขึ้นในการเปลี่ยนสภาพจากการเป็นเหยื่อมาสู่ปฏิบัติการเพื่อปลดปล่อยตัวเองจากพันธนาการของการพัฒนา

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

ยศ สันตสมบัติ 2546 พลวัตและความยืดหยุ่นของสังคมชาวนา เชียงใหม่: ศูนย์ศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

----- 2551 อำนาจ พื้นที่ และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์: การเมืองวัฒนธรรมของชาติในสังคมไทย กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร

ยศ สันตสมบัติ ไพบูลย์ เสงสุวรรณ วิเชียร อันประเสริฐ เสถียร จันทะ 2552 แม่น้ำแห่งชีวิต: การเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศและผลกระทบต่อความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นในแถบอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์ 2551 “หลวงพระบางเมืองมรดกโลก: พื้นที่พิธีกรรมและการต่อรองเชิงอัตลักษณ์ในกระแสโลกาภิวัตน์” วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาโทศึกษา มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

โสภิตา วีรกุลเทวัญ 2008 ‘การเดินทางอย่างต่อเนื่องของผู้หญิงกับการค้าที่เมืองชายแดนเชียงใหม่’ ใน อำนาจ พื้นที่และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์: การเมืองวัฒนธรรมของชาติในสังคมไทย (เล่ม 2) ยศ สันตสมบัติ (บรรณาธิการ) กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร

ภาษาอังกฤษ

Alvarez, R.R. 1995. ‘The Mexican-US Border: The Making of an Anthropology of Borderlands’,
Annual Review of Anthropology, Vol. 24: 447-70.

Alvarez, R.R. and G. Collier. 1994. ‘The Long Haul in Mexican Trucking: Traversing the Borderlands of the North and South’ *American Ethnologist* 21 (3): 607-27.

Amin, Samin. 1976. *Unequal Development: An Essay on the Social Formations of Peripheral Capitalism*. New York: Monthly Review Press.

- Ammar Siamwalla. 2003. "Globalization and its governance in historical perspective," in
- Mingsarn Kaosa-ard and J. Dore, eds. 2003. *Social Challenges for the Mekong Region*. Chiang Mai: Social Research Institute, Chiang Mai University.
- Anderson, B. 1983. *Imagined Communities*. London: Verso.
- Appadurai, A. (ed.) 2001. *Globalization*. Durham: Duke University Press.
- 2003. 'Sovereignty without Territoriality: Notes for a Postnational Geography' in S.M. Low and D. Lawrence-Zuniga (eds.) *The Anthropology of Space and Place: Locating Culture*. Oxford: Blackwell.
- Asian Development Bank . 2004. ADB Review: News From the Asian Development Bank: Mekong on the Move, December 2004. ADB: Manila.
- Baird, I. and Shoemaker, B. 2005. "Aiding or Abetting? Internal resettlement and international aid agencies in the Lao PDR," Probe International, Toronto.
- <http://www.probeinternational.org/catalog/pdfs/AidingOrAbetting.pdf>
- 2007. "Unsettling experiences: internal resettlement and international aid agencies in Laos" *Development and Change* 38: 865-88.
- Barney, K. 2008. 'China and the Production of Forestlands in Lao PDR: A Political Ecology of Transnational Enclosure,' in *Taking Southeast Asia to Market*. J.Nevins and N.L. Peluso,eds. Ithaca: Cornell University Press.
- Bernard, M. 1996. 'States, Social Forces and Region in Historical Time: Toward a Critical Political Economy of Eastern Asia' *Third World Quarterly* 17 (4):649-65.
- Bourdieu, P. 1986. 'The Forms of Capital' in *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. J.G. Richardson,ed. New York: Greenwood Press.
- 1990. *The Logic of Practice*. Stanford: Stanford University Press.

- Callahan, M. P. 2005. *Making Enemies: War and State Building in Burma*. Ithaca: Cornell University Press.
- 2007. *Political Authority in Burma's Ethnic Minority States: Devolution, Occupation, and Coexistence*. East-West Center Washington; Institute of Southeast Asian Studies.
- 2009. 'Myanmar's Perpetual Junta', *New Left Review* 60: 27-63.
- Chai-anan Samudavanija. 1995. "Bypassing the State in Asia". *New Perspectives Quarterly* 12, no.1: 9-14.
- Chavez, L.R. 1991. 'Outside the Imagined Community: Undocumented Settlers and Experiences of Incorporation' *American Ethnology* 18: 257-78.
- 1992 *Shadowed Lives: Undocumented Immigrants in American Society*. Ft. Worth, Texas: Harcourt, Brace and Jovanovich.
- Chaw Chaw, 2003. 'Rural Women Migrating to Urban Garment Factories in Myanmar' in Mingsarn Kaosa-ard and J. Dore, eds. 2003. *Social Challenges for the Mekong Region*. Chiang Mai: Social Research Institute, Chiang Mai University.
- Cohen, P. 2009. The post-opium scenario and rubber in northern Laos: Alternative Western and Chinese models of development. *International Journal of Drug Policy*, Volume 20, Issue 5, Pages 424-430.
- Crush, J., ed. 1995. *Power of Development*. London: Routledge.
- Decha Tangseefa. 2003. "Imperceptible Naked-Lives & Atrocities: Forcibly Displaced Peoples and the Thai-Burmese In-between Spaces." Ph.D. Dissertation, University of Hawaii at Manoa.
- Donnan, H. and T.M. Wilson. 1999. *Borders: Frontiers of Identity, Nation and State*. Oxford and New York: Berg.

- Evans, G., C. Hutton and Kuah Khun Eng. Eds., 2000. *Where China Meets Southeast Asia: Social and Cultural Change in the Border Region*. Copenhagen: NIAS Publishing.
- Fink, C. 2001. *Living Silence: Burma Under Military Rule*. London: Zed Books.
- Haberecht, S. 2008. 'From Rice to Rubber: Development, Transformation and Foreign Investment in Northern Laos – An Actor-Oriented Approach.' Diploma Thesis, Faculty of Sociology, University of Bielefeld.
- Habermas, J. 1996. *The Philosophical Discourse of Modernity: Twelve Lectures*. Translated by F. Lawrence. Cambridge: MIT Press.
- Hannerz, U. 1997. 'Borders', *International Social Science Journal* vol. 154:537-48.
- Harvey, D. 1990. *The Condition of Postmodernity: An Inquiry into the Origins of Cultural Change*. Oxford: Blackwell.
- 2005. *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Heyman, J.M. 1990. 'The Emergence of Waged Life Course on the United States-Mexico Border. *American Ethnology* 17 (2): 348-59.
- 1991. *Life and Labor on the Border: Working People of Northern Sonora Mexico, 1886-1986*. Tucson: University of Arizona Press.
- Humphries, R. 2008. *Frontier Mosaic: Voices of Burma From the Lands In Between*. Bangkok: Orchid Press.
- Jamaree Chiengthong, 2003. "The Politics of Ethnicity, Indigenous Culture and Knowledge in Thailand, Vietnam and Lao PDR." In Mingsarn Kaosa-ard and John Dore (eds.) *Social Challenges for the Mekong Region*. Chiang Mai: Social Research Institute, Chiang Mai University.

- Kearney, M. 1998. 'Transnationalism in California and Mexico at the End of Empire', in T.M. Wilson and H. Donnan (eds.) *Border Identities: Nation, State and International Frontiers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kleinman, A., V. Das and M. Lock, eds. 1997. *Social Suffering*. Berkeley: University of California Press.
- Kurlantzick, J. 2006. China's Charm: Implications of Chinese Soft Power. Carnegie Endowment for International Peace: Policy Brief No. 47.
- Lavie, S. 1992. 'Blow-ups in the Borderzones: Third World Israeli Authors' Gropings for Home', *New Formations* vol. 18: 84-106.
- Lefebvre, H. 1995. *Introduction to Modernity*. London: Verso.
- Lever-Tracy, C., Ip, D. and Tracy, N. 1996. *The Chinese Diaspora and Mainland China, an Emerging Economic Synergy*. New York: St Martins.
- Lintner, B. 1990a. *Land of Jade: A Journey Through Insurgent Burma*. Bangkok: White Lotus.
- , 1990b. *The Rise and Fall of the Communist Party of Burma (CPB)*. Ithaca, New York: SEAP, Cornell University.
- , 1990c. *Outrage: Burma's Struggle for Democracy*. London and Bangkok: White Lotus.
- , 1990d. *Aung San Suu Kyi and Burma's Unfinished Resistance*. Clayton, Victoria: Centre of Southeast Asian Studies, Monash University,
- Martinez, O. 1994. *BorderPeople: Life and Society in the U.S.-Mexico Borderlands*. Arizona: The Arizona Board of Regents.
- Maung Aung Myoe. 2009. *Building the Tatmadaw: Myanmar Armed Forces Since 1948*. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.
- Mintz, S. W. 1985. *Sweetness and Power: The Place of Sugar in Modern History*. New York: Viking.
- Nevins, J. and N.L. Peluso, eds. 2008. *Taking Southeast Asia to Market*. Ithaca: Cornell University Press.

- Nyiri, P. and I. Saveliev. 2002 *Globalizing Chinese Migration: Trends in Europe and Asia*. Aldershot ; Burlington VT : Ashgate.
- Ohmae, K. 1996. *The End of the Nation State: The Rise of Regional Economies*. New York: Free Press.
- Ong, A. 1999. *Flexible Citizenship*. Durham: Duke University Press.
- 2000. "Graduated Sovereignty in Southeast Asia," *Theory, Culture, and Society* 17, no. 4 (August): 55–75.
- 2002. *Buddha Is Hiding: Refugees, Citizenship, the New America*. Berkeley: University of California Press.
- 2004. "The Chinese Axis: Zoning Technologies and Variegated Sovereignty" *Journal of East Asian Studies* 4: 69-96.
- 2006. *Neoliberalism as Exception: Mutations in Citizenship and Sovereignty*. Durham: Duke University Press.
- Ong, A. and D. Nonini, eds. 1997. *Ungrounded Empires: The Cultural Politics of Modern Chinese Transnationalism*. New York: Routledge.
- Polanyi, K. 2001(1944) *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. Boston: Beacon Press.
- Reid, A. and Zheng Y., eds. 2009. *Negotiating Asymmetry: China's Place in Asia*. Singapore: NUS Press.
- Rigg, J. 2009. "A Particular Place? Laos and Its Incorporation into the Development mainstream" *Environment and Planning*, 41:703-21.
- Rosaldo, R. 1989. *Culture and Truth: The Remaking of Social Analysis*. Boston: Beacon Press.
- Rouse, R. 1991. 'Mexican Migration and the Social Space of Postmodernism', *Diaspora* vol. 1, no.1: 8-23.

- Rutherford, J., K. Lazarus and S. Kelly. 2008. "Rethinking Investments in Natural Resources: China's Emerging Roles in the Mekong Region." Phnom Penh: Heinrich Boll Stiftung, WWF and International Institute for Sustainable Development.
- Said, E.W. 1979. *Orientalism*. New York: Random House.
- Selth, A. 2002. *Burma's Armed Forces: Power Without Glory*. Norwalk, CT:Eastbridge.
- Sheng Lijun. 2007. Is Southeast Asia Becoming China's Playpen? *YaleGlobal*, 11 January 2007. Yale Center for the Study of Globalization.
- Shi, W. 2008. *Rubber Boom in Luang Namtha: A Transnational Perspective*. An unpublished report prepared for GTZ RDMA.
- Sivaramakrishnan, K. and A. Agrawal, eds. 2003. *Regional Modernity; The Cultural Politics of Development in India*. Palo Alto: Stanford University Press.
- Smith, M. 2007. *State of Strife: The Dynamics of Ethnic Conflict in Burma*. East-West Center Washington; Institute of Southeast Asian Studies.
- Sounh Manivong and Somxay Sipaaseuth, 2008. 'Environmental Impacts of Trade Liberalization in the Tourism Sector of the Lao PDR.' International Institute of Sustainable Development: IISD Research paper.
- Steinberg, D. I. 2001. *Burma: The State of Myanmar*. Georgetown: Georgetown University Press.
- Tsing, A.L. 2005. *Friction: An Ethnography of Global Connection*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Vandergeest, P 2007. 'Displacements in Neoliberal land Reforms: Producing Tenure (In)securities in Laos and Thailand', in Vandergeest, P., P. Idahosa and P.S. Bose, eds. *Development's Displacements: Ecologies, Economies, and Cultures at Risk*. Vancouver: UBC Press.

- Vaughn, B. and W.M. Morrison. 2006. China-Southeast Asia Relations: Trends, Issues, and Implications for the United States. *CRS Report for Congress*. Order Code RL32688. Washington D.C.: Congressional Research Service. The Library of Congress.
- Verdery, K. 1999. *The Political Life of Dead Bodies: Reburial and Post-Socialist Change*. New York: Columbia University Press.
- 2003. *The Vanishing Hectare: Property and Value in Postsocialist Transylvania*. Ithaca: Cornell University Press.
- Vongpaphane Manivong and R. A. Cramb, 2008. 'Economics of smallholder rubber expansion in Northern Laos' *Agroforestry Systems*, Volume 74, Number 2 / October, 2008
- Walker, A. 1997. "The Legend of the Golden Boat: Regulation, Transport and Trade in North-Western Laos". Ph.D. thesis. Canberra: The Australian National University.
- 2000. "Regional Trade in Northwestern Laos: An Initial Assessment of the Economic Quadrangle" in Evans, G., C. Hutton and Kuah Khun Eng. Eds.,. *Where China Meets Southeast Asia: Social and Cultural Change in the Border Region*. Copenhagen: NIAS Publishing.
- Wilson, T.M. and H. Donnan (eds.) 1998. *Border Identities: Nation, State and International Frontiers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Yeung, Henry Wai-chung. 2004. *Chinese Capitalism in a Global Era: Towards Hybrid Capitalism*. London: Routledge.
- Zaw Oo and Win Min. 2007. *Assessing Burma's Ceasefire Accords*. East-West Center Washington; Institute of Southeast Asian Studies.
- Zhang, Li and A. Ong, eds. 2008. *Privatizing China: Socialism From Afar*. Ithaca: Cornell University Press.